

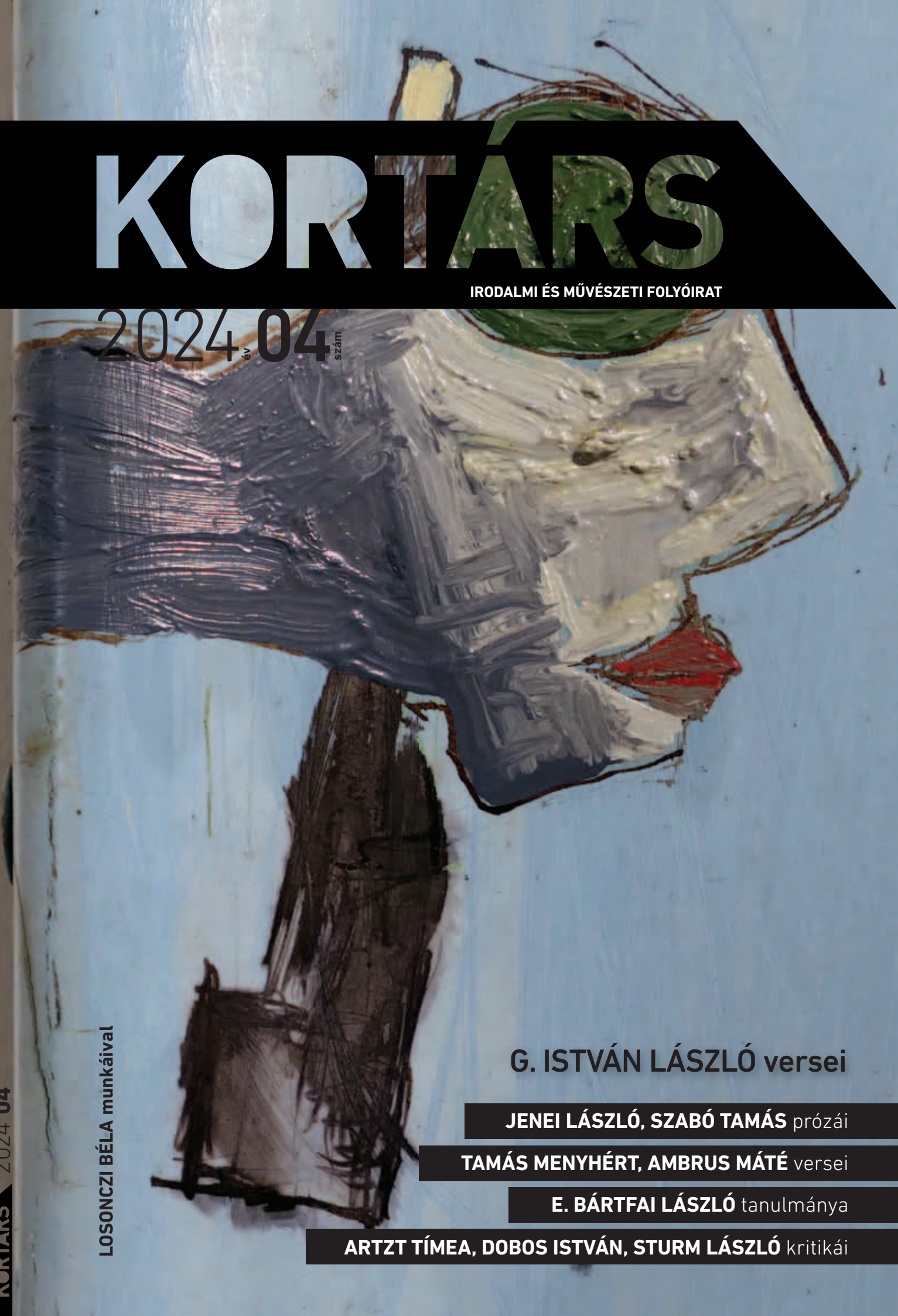

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2024 04

év
szám

LOSONCZI BÉLA munkáival

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei

JENEI LÁSZLÓ, SZABÓ TAMÁS prózái

TAMÁS MENYHÉRT, AMBRUS MÁTÉ versei

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ tanulmánya

ARTZT TÍMEA, DOBOS ISTVÁN, STURM LÁSZLÓ kritikái

9 770023 415006

24004

Ára: 998 Ft
Előfizetőknek: 9980 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KORTÁRS 2024 04

LOSONCZI BÉLA, Repülő, 2023, olaj, farost, 33x33 cm; Extázis, 2023, olaj, farost, 32x32 cm

CSÁJI ATTILA

Villanások a múltból és jelenből

Pesti Vigadó

az MMA székháza

2024. 03. 12. - 2024. 06. 02.

1051 Budapest, Vigadó tér 2.

vigado.hu

Konceptuális alkotások - ritka festmények és hologramok,
neonszobrok, különleges lézerfény-művek

ig|mm|ig
VIGADÓ

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

3	G. ISTVÁN LÁSZLÓ: Közeli bokor; A vendég; Az almaevő
5	JENEI LÁSZLÓ: Ugyan már, nagypapa
11	ELEKES FERENC: Két lépésnyi melegért; Ha költő, kilép a versből; Én nem tudhatom
13	E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Szabadulás hangoktól, igéktől, nevektől – A korlátozott írás és beszéd néhány esete
19	BUDA ATTILA: „a színház élére [...] színházi szakembert kell állítani” – Ambrus Zoltán idézése II.
33	TAMÁS MENYHÉRT: Zárszó és folytatás
34	SZABÓ TAMÁS: Időzavar
41	VIRÁGH SZABOLCS: Át; menszátor
45	NOVOTNY TIHAMÉR: Újratervezve – Újjászületve (Keskeny mezsgyén – jövet-menet – jobbrol-balról – fent és lent) – Losonczy Béla kiállítása
65	AMBRUS MÁTÉ: AXOLOTL; Cantata profana; Tobozvilág; Aranypikkely
67	VESZPRÉMI SZILVESZTER: Egy tizenöt éves talán meleg blogger mindent el akar mesélni – Vagy ha nem is mindent, azért elég sok mindent
76	LUBIANKER DÁVID: Életek a film tükrében – Összehasonlító kritika az Oppenheimer és a Maestro című életrajzi filmekről
80	BIERNACZKY SZILÁRD: A szerepkörök „negativizálódása” a modern ünnep világában – Déry Tibor Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról című regényének elemzése
92	DOBOS ISTVÁN: A terápia regénye (Csigó Katalin: Átkelők)
96	ARTZT TÍMEA: Rakovszky Zsuzsa / Az idők jelei
98	BAKONYI ISTVÁN: Tamás Menyhért / Magamban viselt világ
99	GRÓH GÁSPÁR: Vári Fábián László / Közelít valaki; Tamás Menyhért / Magamban viselt világ
101	STURM LÁSZLÓ: Fecske Csaba / Hiteles nyomat

E számunkat LOSONCZI BÉLA munkáival illusztráltuk.

A borítón: Trabant, 2022 (részlet 1.); Trabant, 2022 (részlet 2.).

A reprodukciókat Novotny Tihamér készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacs kandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptev: LÁSZLÓ SZUSZI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT, MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18. Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 9980 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 130 €. (Az áthúzódo előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Vigh Martin kritikája Torbó Annamária Fikció, transzmédia, aktivizmus című monográfiájáról

Karádi Gergő kritikája a Pogány Induló új lemezéről

Takács Mátyás kritikája a Dűne 2. című filmről

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

www.kortarsfolyoirat.hu

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Közeli bokor

Kei Millernél olvasom, hogy mindig van közeli bokor. Ahova elcipelik a testet, ahol a lágy, csontszáraz redők megnyílnak a betolakodó hús előtt. A test minden szövetéből pelyva lesz, valami össze-tartja. Talán a szél, talán a görcsös önfeladás. Csak a férjre, kedvesre nem gondolni közben – úgy lenni széttépett vászoning, harisnya, hiába karistoló körmök között a vágy ügyetlen tárgya, hogy a rázkódó pelyva önmagát túlélje, megtalálja valami átálmodott, magához sosem térő testben. Elképzelni: az ütemes rándulások hangja csak háttérhang, a gyógyulhatatlan hússá lett átváltozást pergésként kísérő filmzene, miközben nem lehet, a test önmagát túllicitálja. Képzelni: nincs, vagy csak úgy beteg, hogy az orvos csépel, cibálja egy összetákolt műtőasztalon. Akkor a pelyvától az egy gabonaszem elválik, megőrzi a szentlélek, hiába zúzza háború. Ép, tiszta lesz. Csak a tekintetében marad Ukrajnában, épp úgy, mint Jamaicában mindörökre a fény: ocsú.

A vendég

Aki sáros lábbal érkezik, és cipőjéről a sárrögöket a lábtörlő előtt leveri; akinek a sár nem a cipőjén, hanem a szemében mutatja, jobb nem tudni, mi lett annyi látvánnyal a szemgolyó fehérje mögött, hogy a barnát nem szünteti meg se az írisz, se a pupilla; akit úgy öltöztet a sár, hogy ruhája termő lett, ha levenné, s beborítaná a földet, kihajtana belőle a búza; akinek a sár nem a szemében, csak az emlékezetében él, s az élet idejét rögtön a halál idejével oltja be, ha elmesélné, mi történt vele, mintha egy friss halott ismerne a történetében magára; akinek a képzelete sáros, az verseket

ír, szavakat keres a megtisztuláshoz, de
mikor megjelenik szövegében a fehér, barnát
kever az anyagához; aki Istenként érkezne hozzánk,
az se tudna a sártól elkülönülve megjeleni,
ha már vendég lett, és belép, minden mozdulata
sarat kavar, sárból ismeri fel, hogy emberként
hogyan kell lenni. Aki anygalként jön, azt a sár
hiánya súlytalanná teszi, s hogy emberek között
jár, észre sem veszi. Ha mind egyszerre jönne,
s összeadná, amit tud, akkor se tudná
megmondani egy se, hogy mi a sár. Ezért
a vendégjog mindenkinek jár.

Az almaevő

Az almaevő lány fogán a fény
úgy tör meg, ahogy egy ígéret
megszegése látszik az ígéret
kimondása közben. Délután van.
A Nap elhagyta legmagasabb
helyét, mostantól gyakorolja
az alámerülést, ami csak látszólag
megy könnyen. Az ég fehér,
kiégett fénykép, emléksorvasztó
magánnyal veszi körbe a sárga
vánszorgást, nem ad időt, hogy
a horizontig érjen. Serceg a hús,
ahogy a fog kiszakítja a kásás,
a torok csatornáján csak kínlódva
utat találó falatot. A lányt nem
lehet megszólítani. Minden közeledés
olyan lenne, mint a limány a folyón,
együttérzés, vád felfelé folya
a forrás felé, fordítva, mint az alma.
A sors közös vállalása nem érne el
a tengerig. Mostantól együtt élni
felkapaszkodás, miközben odalent
vár torkolat, sír vagy a nagy elnyújtózás
a sós víz felé, helyette kövek, kavicsok
között törve, fordítva menni, de nem
az eredethez, csupán egy csorgó, hegyi
csermely irányába, ahol nem Isten,
csak egy szó lakik, ami meg nem nevez
semmit, nem szól senkihez, csak
kimondható, mint az almaíz, mint ez a vers.

JENEI LÁSZLÓ

Ugyan már, nagyapa

„Melyiket?” „Valami főcímmel.” Lola meztelenül szalad át a nappalin, a bejárat ajtó előtti komódon lévő táskájában kotorászik.

Mestermű. JP elkomolyodva néz a fürdőszobában újra eltűnő lány után. Nem kerülhette el, hogy lássa, micsoda tüzes alakítás. Az izzadság kis arany buborékai csillogtak a bőrén. A haja egymásba karoló hullámokban lobogott utána. Most ez megy majd megint, egész éjjel, hiszen csak reggel küldené el. Elindítja a telefonján a *Ghost in the Shell* főcímmel. A hangfal felerősítve sugározza a lány felé, át a falon, át a vízfüggönyön. JP hátradől a kanapén, egy elhatározásra készülve hallgatja a japán asszonykórúst.

•

A nap folyamán szép lassan nyert teret a mindent kizsigerelő egyenlőtlenség. Délelőtt tíz után váltak el egymástól, JP és a két izomagyú. Fejük fölött ott feszített a túlzó, kovácsolt vasból készült cégér, mely a hely nevéhez hűen egy stilizált papagájt foglalt keretbe, a falhoz simuló pánttól balra pedig a felirat: *Silver Parrot*. Új divat lehet ez, cukrászdába rángatni az adóst, és egy kávé, sütemény mellett ráhozni a frászt. Nem fogták vissza magukat, pedig elegáns hely volt. A két fickó emelt hangon beszélt, ezért is volt nevetséges, hogy egy vérmesebb részletnél megragadták a könyökét, és kivitték a teraszra, ott közölték vele, hány darabra szedik. Aztán, mintha ezzel készen lennének, pár levezető mondat erejéig és az egyik fickónak kihozott tortaszelet és újabb kávé elfogyasztásáig bent ücsörögtek. JP már korábban felfigyelt rá, hogy a szomszéd asztalnál ül egy lány, aki folyton rá pislog. Amilyen dózisokban a fiú kapta a terrort, a lány úgy lett egyre sápadtabb. Ide-oda kapkodta a tekintetét, rémült kis madárka, csak alig súrolva JP-t. De amikor összetalálkozott a pillantásuk, nos, JP akkor érezte magát először úgy, mint egy hajtóvadászaton a vad, vagy aki már túl is van rajta, nyúzzák és belezik. Nemcsak JP-t sajnálta meg az a lány, hanem mindenkit, akinek valaha köze volt a fiúhoz, az apját, anyját, testvéreit, barátait, de még a többi embert is, az ismeretleneket, mind a kárhözottakat, akik valaha csapdába, például ilyen rohadt csicsás cukrászdába szorultak. Ha lett volna rá mód, hogy JP odaszóljon neki, csak annyit mondana: „Látom, nem tőlük félsz, hanem engem sajnálsz. A helyzet nem olyan rossz, csak csinálnak néhány dolgot ezek a srácok, hogy megéljenek.” Tartozott volna neki ennyivel.

Azok ketten erélyes ajtócsapkodással beszálltak az autójukba, és elhúztak. JP álldogált egy ideig, enyhe remegést érzett a térdében, és sajátos módon: a könyökében. Nem tudta, merre indulhatna el, balra széles út indult a folyóhoz, jobbra rögtön egy temető kapuja nyílt. Nem volt különösebb dolga, talán csak átfut majd az agyán néhány momentum a férfiassággal, a megalázó gyávasággal kapcsolatban, de ezzel tulajdonképpen még ráér. Míg ott téblábolt, megjelent mellette a benti lány. Nem teketóriázott, egészen közel állt meg, JP mind

haloványabban bizsergő könyöke hozzá is ért a lány karjához. Lola vagyok, mutatkozott be a lány. És a hangjában volt valami görcsöldő hatású szín, nem azt sugallta, hogy akkor most szégyenkezzünk ketten, hanem azt, hogy szívesen eltűnne vele.

Egy perccel később már indultak volna, de a lány, akiről kiderült, Lolának hívják, megfogta JP karját. Meg kell várnia a szüleit, temetésen vannak. Talán negyedórát vártak. Lola olyasmiről beszélt, amiről nyilvánvaló volt, hogy nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani neki. A szokásos beavató üzenetek voltak, ezek nélkül nem megy, kellene, hogy észrevétlenül átcsúszszanak a bizalmasság síkjára, legyen konkrét célja a szerelmi bolyongásnak. Közben JP a temetőkapu melletti parkolót bámulta. Tele volt autókkal. Hirtelen minden zsongani kezdett, kifelé áramlott a tömeg. Harangszó hallatszott, épp akkor feltámadt a szél is, meghajoltak a kocsisorok közé ültetett fiatal fák, az árnyékok bele-beleharaptak a fénylő karosszériákba. Minden az életben lévők gazdagságát mutatta, az emberek illetlenül mosolyogtak, sokan egymásba karoltak, fogták a párjuk kezét, ficánkoltak a napon, mert megtehették. JP olthatatlan vágyat érzett, hogy elvegyüljön közöttük. Még sosem volt temetésen, és mindeddig azt gondolta, az életben maradtaknak mindenféle szabályt be kell tartaniuk.

Azonnal meggyerőnek érezte Lola szüleit is, semmi jelét nem adták, hogy megérintette őket a halál, az idő átsuhant volna rajtuk. A lány jó érzéssel ki is használta hétköznapi kedélyüket, közölte, hogy JP-vel tart. „Ez van”, mondta az apja a karjába kapaszkodó nőnek, egykedvű oldalpillantással, mintha csak rögzíteni szeretné a pozícióját, „ehhez nagyon értenek”. Lehet, hogy az imént is a lányukról beszélgettek, és most csak bevonják őket.

Nem sok minden maradt kimondatlanul. És mintha JP ott sem lenne, Lola anyja nagyon nekivadult, bevetett jó pár aljas szülői trükköt, nyájas hangon aláztta meg ezt a drága kislányt, akinek az egyetlen bűne az volt, JP aktuális értékelése szerint, hogy érdekessé szeretné tenni magát. Kedve lett volna oda-szúrni neki, mármint az anyjának, hogy jóval kevesebbel is eredményes lehet, elég a kiindulópontot bevésni, a többi mindig jön magától. De hát minek, gondolta, nem akarta provokálni, érvényesüljön a családi élet fájdalmas igazsága. Nem őt kívánja megdugni. A nő pedig nem lankadt, a házaspár láthatóan egy személlyé olvadt, amíg tartott a leckéztetés. Olyan nincs, hogy ne lenne téma, a nők mindig tudnak konkrét tennivalókról. Most azonnal menjen el a nagypajához, mondta Lolának. Közölje vele, szégyellje magát, igenis el kellett volna jönnie a temetésre. Az a típus volt, aki nincs tudatában annak, hogy egy mondatot be lehet fejezni. A rúzsoszt ajkai nyeresre álltak, JP szerette a túlzásokban menedéket kereső asszonyokat, és képes kiszűrni a külvilág zajait, és egy pontra koncentrálni, így jól elvolt a látványnak sem utolsó szájjal. Liftezték az ajkak, közöttük meg valami puha, nyálkásan csillogó volt, mint egy osztrigában. A férje mintha elpárolgott volna, valószínűleg mindig ez volt a szereposztás. Hozzájuk lépett egy idősebb házaspár, rokonok lehettek, a vénasszony morgott, hogy az esernyőt nyugodtan a kocsiiban hagyhatták volna, hiába beszélt, hogy jön a szél, nem lesz eső. Lola szülei feléjük fordultak, és ezzel a fiatalok el lettek bocsátva.

Átmentek az aluljárón. Amikor a túloldalon felértek a Costa elé, csak akkor érezték magukat biztonságban. Nem egyeztek meg, nem volt kedvük megszólalni. Az enyhe lejtő vége felé mindjobban megnyílt a tér, balra a biztosítótársaság székházának tömbje fölött már látszott a tűzvész emlékművének tornya.

Erősödött a szél, belekapott Lola hajába. JP nem tudta, hogy néz ki. Sosem gondolkodott ilyesmin, mindig megkapta a nőktől, amit akart. Most volt benne némi zavar, és tartott tőle, hogy az idegesség kirajzolja az arcára az állapotát. Igazából az zavarta, amivel sosem tudott mit kezdeni: az idegenek meghitt viszonya. Mit számít, hogy egy anya vérszívó, az apa egy fasz, tudnak valamit, amit ő nem. Az ilyen durva alárendeltségből nehezen lábalt ki. Megismerhetetlenek, az volt velük a baja, és ezzel erőteljesen rámutatnak az ő gyökértelenségére. Amíg anyuci projektje folyamatban van, addig Lola, és a többi lány is, erőszakosan megértő és elnéző szeretne lenni JP-vel. Legszívesebben feladna egy hirdetést, amiben árvákat keresne magának.

Elegáns környéken jártak. Csontszáraznak tűnt minden, a fák, falak; nem úgy, hogy elpattanhatna, nagyon is masszív felületekre számított JP. A híd túloldalán kelet felé fordulva egy miniatűr parkon haladtak át, és egy-két lehajló ágot, levelet megérintett. Nem volt igaza, teljesen hagyományos érzés érintkezni velük, sőt, a sarkon túl egy ház falán is végighúzta a hüvelykujját, annak sem volt semmi baja, egészen hétköznapi benyomásai maradnak az embernek, ha utánajár a vízióinak. Aztán azt gondolta, hogy errefelé mindenki veszettül sápadt, de ez se jött be, az összes szembejövőnek úgy nézett ki az arca, mintha csak az iménti pillanatban szennyeződött volna be, legalább egy kis kosszal, és csakis az ő bosszantására. Nem járt még ezeken az utcákon. Végül arra gondolt, hogy hátha a nagypapa kitesz magáért, és akkor jó lelkiismerettel forgathatja ki őket a végtelen nyugalomból. Ezt a feszesre hangolt, porcelánbőrű csajt is mellette, Lolát, aki csak akkor derült fel, ha ránézett, mert akkor az összekacsintásból, cseppet sem törődve a kontrasztokkal, igyekezett pazar műsort csinálni. JP unta, összébb húzta magán az idegenség álcáját, unatkozott, de alapvetően rendben volt, így szerette magát láttatni, lebegő árnyként, ami csupán díszlet, és nem egy alakítás gondjaival bajlódó színész.

A nagypapa egy jelenség volt. Barna bőrnyakkendő, rohadt egy dolog, s a bajusza, akár egy gumiszalag, ahogy beszélt, ugrált le-föl. Lolának rá kellett szólnia JP-re: „Olyan csendesnek tűnsz!” Akkor ocsúdott föl, mert képtelen volt értelmezni, amit lát. Egy gyönyörű férfi állt a szoba ablakánál, egyik kezével kicsit eltartva a függönyt. „Tényleg nem jöttek anyádék?”, kérdezte a nagypapa Lolát. Ingatta a fejét, nem volt neki elég a lány szava. Ez a férfi nem lehet idősebb ötvennél, mérlegelte JP, és akkor nem jön ki a matek. „Hé, mi történt veled?!”, bökte meg Lola, mert a fiúnak még a szája is elnyílt. Ilyet nem gyakran látni, az biztos, JP szerette volna alaposan kiélvezni a pillanatot, és tanulmányozni, mi rántotta ki a nyugalomból. Az volt a legfurcsább, hogy nehezebb esett megszólítania ezt a filmsztár kinézetű figurát, aki, közben felfogta JP, rá is játszott erre a látszatra, és éppen valami epekedő pózt vett fel. „Azért eljöhettek volna”, mondta a nagypapa, „mindig beérik ennyivel, hogy ideküldik a lányt, dolgozzon meg a pénzért”. JP még inkább felélénkült, a függönyt baljával ölelő férfi mi a fenére célozgat. Dolgozzon meg Lola a pénzért?! Azt ő megnézi magának. Közben a lány kiment a konyhába, borosüveget és három poharat hozott be. „Vöröset inkább”, mondta a nagypapa, és abban a pillanatban, amikor Lola sarkon fordult, a nagypapa súlyos mozdulattal helyére tette a tökeit, de amúgy isten igazából, alányúlt, szinte átfordította, bizonyára új, immár kényelmesebb helyet találhatott a hallgatag golyócskáknak.

Most az a jelenet következett, hogy felfedezi, más is van a szobában. Magabiztossága egy pillanatra sem ingott meg, máshogy intézte, vett egy mély lélegzetet, és két karját mereven előrenyújtva megindult JP felé. Két kézzel ra-

gadta meg a fiú kezét, hosszan rázta, és nem lehetett másra gondolni, mint hogy hol jártak az imént ezek az ujjak. Mereven a szemébe nézett, és eltorzított hangon üdvözölte. Átható tekintete bonyolult történeteket mesélt JP-nek. Még mindig rázta a kezét, de közben a balját felcsúsztatta egész a fiú könyökéig, majd kis pihenés után fel a válláig. Ez volt az a mozdulat, ami végül igazán zavarba hozta JP-t. „Melegem van”, mondta, és ki is javította magát: „Meleg van itt.” Kihúzta a kezét a nagyapa szorításából, majd óvatosan elhúzta a vállát is. Közben ismeretlen érzés rázta fel: ahogy elhagyta egymást a két test, a tenyér és a váll, akár a csap és a rés, ez olyan férfias és technikailag korrekt mozzanat volt, hogy szinte hangot adott ki. Ahogy az ő világukban működni szoktak azok a dolgok, amikbe, hogy működjenek, a férfiak energiát fektettek.

Lola bejött, töltött nekik, koccintottak, ittak. A nagyapa királyi gesztussal kínálta fel nekik a kanapét. Ő maga egy agyonhajlítgatott fémcsővekből készült fotelbe ült, pislogott, mintha csípné a szemét az izzadság, mert hiszen udvarias nagyapáról van szó, aki felfogja, ha valaki ennyire erőlteti: irtó meleg van. Azt mondja a nagyapa, hogy a keze nagyon tele van, pedig csak a jobbában tartja a borospoharat. Világos, ez csak afféle szófordulat. Neki tele van a keze, azaz nem ér rá, ezért Lola lenne szíves, és azt a pár dolgot a fürdőszobában a szennyestartóból bedobná a mosógépbe? A lány láthatóan meghökkent, nehezen mozdult. JP mind hülyébben érezte magát, mi jön még, ő talán majd vasaljon? Nézte az arcukat. Annak ellenére, hogy egymást rántják bele az idétlen fordulatokba, mintha ünnepelnének valamit. Rituális ünnep van az öregnél, de csak a végén fognak ujjongani, haját kibontani, arcot a szélbe feszíteni, addig köti őket egy szabály. JP elnyomott egy vigyort, az ilyen szabályok furán érvényesülnek a valóságtól elszakadt világban. Elmerengett, volt ideje, hiszen a másik kettő nem mozdult. Milyen találó lenne, ha a mosás az ünnepi megtisztulás jelképének bizonyulna. Létezik ilyen belső kényszer, hogy ha amúgy nincs, akkor az emberek ünnepeket találnak ki maguknak. Elég csak ránézni a nagyapára, aki eléggé öletszerűen felállt, az unokájához ment, és megölelte. Nem szabad közeli rokonok között ilyen sokáig tartania egy ölelésnek, viszont mintha gyakorolnának, lett bizonyos pulzálása annak, amit tettek, szorítás és lazítás, tapadás és leválás. Mintha felválnál egy almát, megbánnád, és vissza akarnád ragasztani a helyére. Ugyanezt egymás után többször is. Hiábavaló ismétlések sora, de látványnak erős volt. Végül nem lett semmiféle mosás, Lola a renitens kislány... Bár ki tudja, miért ne lehetne így elgondolva egy ünnep: a mosás megtagadása! A feszültség feloldása lehetetlen, a megtisztulás elmarad.

Mindenféle próbálkozás kihűlt, hogy pár szónál többet mondjanak egymásnak. Nem úgy az elköszönés után, amikor nagyapa kitalálta, hogy lekíséri őket a kapuig, végig a három emeleten. „Minden tiltakozás fölösleges”, kezdte, majd az elviselhetetlenségük tudatában is boldoguló emberek rutinjával beszélni kezdett. És mind hangosabban beszélt, végeláthatatlan út állt még előttük. Alig tipegett, kereste a lábával a következő lépcsőfokot. Lehetetlennek tűnt, hogy ennyire rossz állapotban lenne. A lakásban még egész virgonc volt. Minden éjjel színes forgatagról álmodik, azt mondta. Néhányan spanyolul énekeltek, a capella, ezernyi cafrang lógott rajtuk, és a kezükkel a tenger hullámzását utánozták. Míg a nagyapa mutatta, addig is meg kellett állni. Aztán leeresztette a karjait, panaszos hangon megjegyezte: „Anyád is kivehetne néhány nap szabadságot. Amikor utoljára telefonált, zokogott a vonal végén. Az apád nem szerzi meg azt az örömet neki, hogy meghaljon.” Lola keserűen felnevetett, de nem válaszolt, nem először hallhatta a panaszait. „Néha kedvem

lenne megölni, de szívós egy rohadék.” „Ugyan már, nagyapa!” – Lola még mindig visszafogottnak tűnt. Újra elindultak a lépcsőn. „Itt régen mindig növények voltak”, mutatott körül a nagyapa a lépcsőfordulóban. „Vajon ki gondozhatta? És mi történhetett vele, hogy már nem teheti? Vagy csak elköltözött. Exkluzív virágok. Oda vendégek is szívesebben mennek. A siker fűszere. Meg kéne tudni, mi lett a virágokkal. Kettővel feljebb”, mutatott a magasba, „az egyik ajtó előtt egy kalitka is volt. Sosem volt benne madár, de mindig friss szar volt az alján. Alatta meg tollak. Apró, a szokásosnál szélesebb darabok, akár a legdíszesebb medálok. Az ott lakók nem tűntek veszélyesnek, de az ilyenekkel nem lehet biztosra menni.” Ahányszor felment a nagyapa megnézni a mindig változó színű medálokat és a friss szart, odabentről, és erre megesküszik, harangszót hallott, így: és a nagyapa megint megállt, a két karjával úgy tett, mintha harangozna, vagy épp egy bazi nagy kalapáccsal dolgozna. Fölfelé nézett, megláthatott valakit. „Asszonyom!”, kiáltotta. „Résen kell lenni. Ebben a házban senki nem mehet a saját feje után.” „De akkor te se, nagyapa”, kezdte elveszíteni a türelmét Lola.

Újabb pimaszul nehéz lépcsőfokok jöttek, mindemellett olyan simák, hogy aki lép rajtuk, nem csap zajt. „Nagyanyádnak nagyon szép ruhái voltak, vajon azok is hová lettek. Az anyád sokat elhordott belőlük. Biztosan eladta, és ezért olyan szomorú a hangja a telefonban. Gyötri a lelkiismeret.” JP-re nézett. „Te fényképész vagy?” JP ugyanis rejtve csinált róla egy fotót a mobiljával. Erre emlékezni akart. De a nagyapa kiszúrta. „Á, nem. Bocsánat!” Kitérő, ha muszáj. A nagyapa most lett a legbánságosabb. Merev háttal, feszes tartással álltak mind a hárman, várták, hogy most vajon mi jön. „Ha az igazi várost akarod megismerni, akkor sokat kell fényképezni. Ha a lakóit is, akkor kevesebb is elég. Nekem több tucat albumom van, tele a fotóimmal. Nagyanyádnak volt egy ruhája velúrból, Mexikóból kapta. Nem jártunk ott, de különös módon vannak a fővárosából fotóim. Miután nagyanyád meghalt, a színek csak pislákolnak azon a ruhán. A szoknyarészén a természet egyszerű virágai voltak. Anyád azt is elvitte. De ilyesmi előfordul, hogy meghal valaki, és egy másik élve sorvad el. Az én nagyanyám egy étteremben énekelt, nem mesélte anyád? Felvette a férje nevét, de az anyám már mindent visszacsinált. Bizonyos neveket jobb elhagyni. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy itt vagyok.”

A nagyapa megpihent. Az örült monológ végeztével kijárt neki, nyugtázta JP. Lola két lépcsővel lejjebb megállt, JP még lentebb volt. Úgy látta ezt a kettőt, szépnek és kísértetiesnek, hogy a legromantikusabb sietséggel meg akarta csókolni a lányt. Rokonok voltak, nem idegenek. A nagyapa felsőteste logikus folytatás volt Lola feje fölött.

„Ma már a férfiakkal fogalmuk sincs, mi kell egy nőnek”, törte meg a hátsót nagyapa. Nála senki sem mosogat, mindig minden piszkos. „Anyád sosem jön ide segíteni. Bele van habarodva ebbe a világba.” És utána dúdolva megindult. Már csak egy szint volt hátra. JP-nek mondta, hogy most fog átesni a tűzkeresztségen. „Ebből a házból kilépni ugyanis pont olyan, mint kezdeni valamit a magánnyal. A magány csúnya dolog. Ezt a fiatalok nem tudják. Anyád sem tudja”, mondta Lolának. „Tudod mit”, kapta fel a vizet valamin: „Ha rólam beszélnék előtted, kérd ki magadnak. Lehet, hogy most nem érted, de később a hasznodra válik majd. És most...” Megállt a nagyapa. „És most menjetek, úgyis mindenki csak el akar tűnni.”

Ott a lépcsőfordulóban nekiálltak megint ölelkezni. Az unoka és a nagyapa. Mint akik örökre búcsúzkodnak. Ez még durvább volt. A nagyapa két tenyere

Lola dereka aljánál volt, szinte már a seggét fogta. Lola pedig a nagyapja tarkóján a hajába túrt. „Szeretlek!”, mondta neki. Majdnem helyénvalónak tűnt, de ott és így a szóban mégiscsak mutatkozott valami túlzás, valami oda nem illő. JP-nek kedve lett volna mindenfélét kiabálni, de Lola kiszabadult az ölelésből, kiszaladt az utcára. JP nézte a nagyapa vérrel telt száját, látta, ahogy filmsztárosan helyretette elől egy hajtincsét. Aztán a nagyapa biccentett, megfordult. Profilból még látszott, úgy nézett felfelé, a felső emeletek irányába, mint egy igazi férfi, aki a veszélyt keresi. El volt veszve, hiszen nagyon fiatal még.

Az utcán és a buszon is visszafogták magukat. De ahogy beléptek JP lepusztult lakásának ajtaján, azonnal egymásnak estek. JP nem tudott másra gondolni, mint hogy a lány még mindig ott tart valahogy a szájában egy korty vörösbort, irtó erősen érezte az ízét, szinte látta az élvező Lola szája sarkán kicsorogni a vörös levét, a cinóbervörös levét, miután lezajlott az ő jelentős zajjal és némi megnyugvással járó rituáléjuk is. Persze semmi sem tart örökké, egy szeretkezés, egy ölelés sem, minden szétszakad, megnyúzták egymást és kibelezték, holnapra igény se lesz a másakra, minek túllihegni.

•

Azt mindenesetre furcsának találja, hogy a gyomrában enyhe remegéssel várja Lola törülközőbe burkolt testének, vizes hajának látványát, hogy megváltozzanak tőle a szobában a színek, és ahogy szokott, jót derüljön azon, hogy áll a mindenkori lányon JP tusfürdőjének illata. Ehhez tökéletes aurát biztosít a *Ghost in the Shell* főcímmzenéjében vonító, síró, üvöltő japán asszonykórus. A filmben szereplő kiborg rendőrnő gyönyörű, a visszatámadás lehetőségét soha fel nem adó, kékes árnyalatú mellei egyszerre több helyen is felbukkannak a szobában. Nem zárulnak be egy testbe, megsokszorozódnak, szabadon lebegnek. De talán nem is jól látja, ezek, ha nem is labdák, de olyasmik. Mintha egy planetáriumban lenne. Kívülről látja a gömb formájú agyát, a sajátját és a Loláét is, ráadásul mikroszkopikus részletességgel, és ezek a túlélésre egyedül megmaradt bolygók.

Ám amikor Lola, mint egy fegyvertárát átpucoló harcos, metsző mosollyal, immár készen egy újabb menetre, végleg visszatér hozzá, nem lehet megfigyelni és leírni többé, használni kéne. De JP összezavarodik, képtelen koncentrálni, Lolára nézve egy sebésztörpekre gondol, mellyel a szívéhez kívánnak hozzáférni, ahol pedig senkinek nem lenne semmi dolga. Látta a tévében, hogy működik az ilyesmi, tudta, az estének annyi, nem szabadulhat az eszköz krómos csillogásának képzetétől, és akármivel próbálkozik, Lolában már csak egy szörnyeteget láthat, a szolidaritás fenyegető veszélyét, hiszen úgymint mindketten a pénzre gondolnak, amivel JP tartozik.

ELEKES FERENC

Két lépésnyi melegért

Látod-e, tél jön megint,
hó-tollát fosztja a szél az égnek,
s a bundás gesztenyeárus
ott simogatja meleg edényét
az utcasarkon.

Valahol elveszett a Nap,
csak az útjavítók tüze ég,
forró fekete hengerekben
fortyog a szurok,
s az emberek arra térnek
két lépésnyi melegért...

Van úgy, bennünk is hull a hó.
Hosszú, emberi útjainkon
lobogó, szép szó is van elég,
de vajon a melegéért
lépünk-e mindég közelébb?

Ha költő, kilép a versből

Darabokra szedné szívét,
s széthajigálná
szavaival.
Kívül-belül
borzolja a lét,
mint állat-ösztönt a nyers bőr.
Ír, mert hiszi, hogy élnek a betűk,
de egyszer,
ha költő: kilép a versből...
Az egyik kardot fogott,
pedig tollának csillogása
szebb volt,
a másik robbanó plakátot rajzolt,
verekedett vagy szónokolt,
mert tudta,
van úgy, hogy olvasni sincs idő.
Ha költő, kilép a versből.

Onnan már vissza
nem vezet az út.

Ki kardot fogott, leszúrták.
Ki öklét rázta, magát ölte meg,

sem plakát, sem ütés, sem a szép szó
nem volt elég.

Ha költő, kilép a versből,
ha költő,
ebbe belehal.

Én nem tudhatom

Amikor egyedül vagyok,
nem terítek asztalt.

Sokat tűnődöm mostanában,
ha egyedül vagyok, s várlak.

Olyankor annyi mindent
kigondolok szélről, esőről, hóról,
s ami még eszembe juttat, mert minket
fújt, mosott, belepett, vagy jósolt
egymásnak furcsa véletlenekben...

Most hull a hó
tetőre, fára, kőre...
S mert messze vagy,
közénk is.

Mindig van valami közöttünk,
valami hullás,
valami elfelejtés.

Én nem tudhatom,
hogyan boldogul más
a szerelemmel,
de amikor egyedül vagyok,
hosszú, árva esték
csöndjében megérezem: ha túl jó az ember,
sohasem elég rossz ahhoz,
hogyan nagyon szeressék.

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

Szabadulás hangoktól, igéktől, nevektől

A korlátozott írás és beszéd néhány esete

„A csönd csak megölt igéktől beszédes”

Juhász Gyula: *A csönd felé* (1909)

Hatókörét tekintve a kihagyás sokféle lehet. A tilalom néha egyetlen mássalhangzóra terjed ki, néha egyetlen kivételével valamennyi magánhangzóra. Azokat az írásokat, szójátékokat, amelyekben nem szerepel egy adott betű vagy betűcsoport, az irodalomtudósok a lipogram vagy lipogramma (a *λειπο*, *λιπο* 'hiányzik, kihagy' ige és a *γράμμα* 'betű' főnév összetétele) elnevezéssel illetik. Hermionéi Laszosz (Kr. e. 6. század) szülővárosa védőistenéhez, Démétérhez írott himnuszából száműzte a szigmát (σ , ς), az sz hangot. A hagyomány úgy tartja, hogy az ő tanítványa volt Pindaros, aki több ilyen ódát szerzett. A szigma kitaszítottságának okát Dionüsziosz Halikarnasszeusz Kr. e. 20 és 10 között *A szavak elrendezéséről* (*Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων*) című művében fogalmazta meg: „Kellemetlen és nem édes..., gyakran alkalmazva fölöttébb bántó, mert sziszegése nem gondolkodó, hanem inkább gondolkodásra képtelen, állati lény hangjára emlékeztet.”¹ A költők olykor mégis egyeduralkodóvá tették egy-két sorban, versszakban. Euripidész drámájában Médeia gyűlölettől izzó hangon sziszegte férjének:

ἔσωσά σ', ὥς ἴσασιν Ἑλλήνων ὄσοι
ταύτὸν συνεισέβησαν Ἀργῶν σκάφος²

William Shakespeare a haldokló Gaunt szájába adta az Angliát dicsérő szavakat: „*This precious stone set in the silver sea.*”³ Petőfi Sándor befejezetlen elbeszélő költeményében így jelenítette meg *Lehel* vezért (1848): „*képe alján torzonborz bajúsza / S rengeteg szakálla széleshosszan úsza*” (l. 48.). A 20. század elején a gépek uralmát meghirdető futuristák azzal kérkedtek, hogy van merszük eszményíteni a rútat: „az összes durva hangot, a bennünket körülvevő kegyetlen élet összes kifejező kiáltását használjuk fel. [...] Minden nap rá kell köpni a Művészet Oltárára.”⁴ A tautogramma (a *ταυτό* 'azonos' és a *γράμμα* 'betű' összetétele) költői vitézkedés szülte betűkényszer. Vörösmarty Mihály minden betűt elhessegetett a szavak elejéről, leszámítva egyet: „*Túr és tűnődik, tudni, tenni tör*” (*Csongor és Tünde*, V. 1831). A tautogramma nem egyéb, mint alliterációk (lat. *adlitteratio* 'betűk összehangzása') féktelen halmozása.

Az eszperente meghatározása eszperentéül így hangzik: egy nyelv, melyben e-vel cseveghetsz. A játékosoknak úgy kell hosszabb-rövidebb szövegeket alkotniuk, hogy a tizennégy magyar magánhangzó közül egyedül az e-t használhatják. A szó poliszém, a játékokra és a szabály szerint létrehozott szövegre egyaránt vonatkozhat. A régi nyelvi mulatság a múlt század húszas éveiben kapta nevét, minthátul a nemzetközi mesterséges nyelv, az *eszperantó* hangalakja szolgált. Azt illetően megoszlanak a vélemények, hogy a játékot újra meghonosító Karinthy Frigyes vagy titkára, a rejtvénykirály Grätzer József tekinthető-e a névadónak. Az azonban bizonyos, hogy a játék hihetetlen népszerűsége nekik köszönhető.

Karinthy így ültette át eszperentére a *Boci, boci, tarka, se füle, se farka* kezdetű gyermekmondóka első sorát: „Tehenek gyermeke, tehenek gyermeke, fekete pettyekkel tele. Sem szerve, mellyel zengzeteket felvegyen, sem szerve, mellyel legyeket elhessegesse.” Az *eszperente* mellett feltűnt a kérészéletű *aszparanta, iszpirinti, oszporonto, öszpöröntő, uszpuruntu* és *üszpürüntü* is. Az analógiás szóalkotás azt a logikát követte, hogy az *e*-t a szövegalkotásban egyedül használható másik magánhangzóra cserélték.

De nincsen új a nap alatt! Varjas János református pap-tanár 1775-ben egy 275 soros elégiát jelentetett meg *Megtért embernek énekje, mellyet nem régen szerzett és egy megkeseredett, de reménységgel teljes lélek képében, tett fel egy nevezetlen ember Debreczenben* címmel. Mielőtt költeményét közreadta volna, engedélyt kért a kiadásra Hunyady Ferenc szuperintendenstől, aki így válaszolt: „Ez nevetlen ember szerzette verseket / Szeretettel vettem”. Majd újabb versben buzdította a költőt – „Bátran add szájába a magyar hazának, / Hangját az általad már talált hárfának” –, amire Varjas hasonlóképpen válaszolt. Erre következett a szuperintendens *o*-s változata: „Holott homlokodon sok gondot hordozol, / Olly sok jót, ó boldog doctor, hogy dolgozol?” Amire Varjas így felelt: „Lövdözök, szököm, nőltön nő örömöm, / Őrzöm ökröm, töltöm szőlő-tő özönöm.”⁵ A 19. század derekának fékezhetetlen elméjű szócsavarója, Sebestyén Gábor egy disznótoron – bár erről nem tudott – egy uszpuruntut alkotott: „Rút bútul búcsúzzunk, / hústul úgy újuljunk.”

A 19. század neves ítései – Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Arany János – a műkedvelők időtöltésének tartották olyan versek farigcsálását, amelyekben nyekereg e nyelv. Az *eszperente* a 20. század húszas éveinek végétől a harmincas évek végéig élte második fénykorát. A rejtvényűságokban külön rovat illette meg, és a komoly napilapok rejtvényrovatából sem hiányozhatott. A szépirodalom távoli határvidékének lelkes kisiparosai szorgosan gyártották az elmés meghatározásokat, élceket. Született *eszperente* elbeszélés, vers, mese és színjáték, amelyet 1932-ben még a Magyar Rádió is műsorára tűzött.⁶ Az *e* kiszorította a szövegből az összes többi magánhangzót, de a magánhangzók számkivetésének más esetei is vannak. Az amerikai Ernest Vincent Wright *Gadsby* (1939) című regénye az *eszperente* fordítottja: a több mint ötvenezer szót tartalmazó műben – a bevezetést és egy jegyzetet leszámítva – nem szerepel *e*. A leggyakoribb angol betű mellőzése komoly erőpróba elé állította a szerzőt, nélkülöznie kellett a *the* határozott névelőt, a *he* és *she* személyes névmást és az igék szabályos *-ed* (*Past Simple*) múlt idejét is. Írógépén ugyan kiiktatta az *e* billentyűt, de a saját költségén megjelentetett kötetbe mégis becsúszott néhány csúnya hiba: háromszor a *the*, egyszer az *officer*.

Georges Perec szintén az *e* betűt, a francia nyelv leggyakoribb betűjét mellőzte *La Disparition* (1969) című regényében, melyben egy bizonyos Lord Gadsby V. Wright is feltűnik. A főhős, Anton Voyle neve a *voyelle* 'magánhangzó' megcsonkított változata. A több mint ötvenezer szóból álló műnek számos fordítása van. Angolra hárman is átültették, készültek holland, német, olasz, román, svéd, török párhuzamos szövegek, a japán változatból az *i*, a katalánból és a spanyolból az *a*, az oroszról az *o* maradt ki.⁷ A műnek magyarul csak címváltozatai vannak: *A hiány(zás)*, *Az üresség*; talán Szigeti Csaba megoldása a legtalálóbb: *Itűnés*.⁸ Perec a *L'Ouvroir de littérature potentielle* (*OuLiPo*) csoporthoz tartozott. Az 1960-ban Raymond Queneau író, költő, matematikus és François Le Lionnais kémikus alapította Lehetséges Irodalmi Műhelyben számtalan olyan alkotás született, amely egy vagy több szigorú nyelvi korlátozást (*contrainte*) érvényesített. Perec 1972-

ben megjelent *Les revenentes* (A visszatérők) című regényében – mintegy ellentétként – csak az *e*-t (néhány tulajdonnév esetében még az *y*-t) tűrte meg. Mindkét műve lipogram: az elsőből csak egyetlen magánhangzó hiányzik, a másodikból egyet leszámítva mindegyik. A magyar eszperante és a csupa *e* betűs francia próza között alapvető különbség, hogy a magyar köznevekben minden *e* hangzik, a franciában viszont több esetben nem ejtik az *e*-t.

Ám nemcsak nyelvi játékokat, irodalmi műveket jellemezhet egyes betűk hiánya, hanem vallási szövegeket is. A legismertebb példa erre a muszlimok szent könyve, a *Korán*. Az első szúrából – *A megnyitó (al-Fátiha)* – hét betű hiányzik. Különös szentség illeti meg őket, mert belőlük származik Allah „kilencvenkilenc gyönyörű neve” közül a hét legfontosabb, kapcsolatba hozhatók a hét dzsinnkirályal, a hét napjaival és a csillagokkal is.⁹ Mágikus négyzetekben is gyakran tűnik fel ez a hét betű: tá', dzsím, há', záj, sín, zá', fá'. A hívők szerint a *Korán* menyeyei mintája, „a Könyv Anyja” (*Umm al-Kitáb*) már a teremtés előtt létezett, de a napi imák során legalább harminckétszer megismételt *al-Fátihát* is illetik ugyanezzel a kifejezéssel, mert meggyőződésük szerint magában foglalja az örökkévaló, teremtetlen és tökéletes *Korán* egészének lényegét (15:87). Az elemzők kiemelik, hogy az első szúra hét versszakból (*ája*) áll, és a számok összege 1-től 7-ig 28-at eredményez, ami megegyezik az arab ábécé betűinek számával. Muszlim felfogás szerint a betűk természetfeletti erővel rendelkeznek, minden teremtetett dolog titka nevének írásképből fejthető meg.

A részleges hallgatás nemcsak bizonyos betűkre, hangokra vagy szavakra vonatkozhat, hanem egész szófajokra is. A kötőszóelhagyás, az aszindeton (*ἄσύνδετον* 'összekapcsolás nélküli') a klasszikus retorika egyik gondolatalakzata, az ellipsis egyik alosete. Arisztotelész szerint az írott stílust nem ékesíti, de a szónoklatokban helyénvaló a használata.¹⁰ Csoportosítható aszerint, hogy szavak vagy mondatok közül hagyják-e el. Sütő András regényében az apa már hetedszer mondta el ugyanazt a történetet, a családtagok mégis „Csodálkoznak, cöccögnek, kacagnak, fütttyentenek” örömben. Tőle választottam példát arra is, amikor a kötőszó mondatok közül marad el: „Múlnak a novemberi napok. Ráncos a szilva az ághegyen. Reggelenként dér lepi be a rétet, a kerteket. Az éjjel a víz megvakult a kicsi pataokban.”¹¹ A kötőszóelhagyás aszerint is csoportosítható, hogy hatására névszói (nominális) vagy igei (verbális) szerkezetek torlódnak-e egymásra. Ady Endre *A Tisza-parton* (1905) című költeménye az *Új versek* (1906) kötet *A magyar Ugaron* ciklusának ötödik darabja, a ciklust nyitó (*A Hortobágy poétája*) és záró (*A magyar Ugaron*) művek párja. A béklyóba verő elmaradottságot jellegzetes színhelyek, tárgyak, cselekedetek listájával megidéző második strófa első három sorában egyetlen ige sincs:

*Gémes kút, malom alja, fokos,
Sivatag, lárma, durva kezek,
Vad csókok, bambák, álom-bakók.
A Tisza-parton mit keresek?*

Iulius Caesar consul Kr. e. 47-ben a kis-ázsiai Zéla (ma: Zile, Törökország) városa mellett vívott csatában diadalmaskodott II. Pharnakész boszporoszi király seregén. Barátjának, Amatiusnak írott levelében három szóban foglalta össze a történeteket: „*Veni, vidi, vici*” (Jöttem, láttam, győztem). Plutarkhosz szerint a latin szöveget még meggyőzőbbé teszi, hogy mindhárom ige azonos betűvel kezdődik és végződik.¹² Caesar mondatát szekvencionális ikonicitás jellemzi, vagyis a

*praesens perfectum*bán álló igék egymásutánja megfelel a cselekvések sorrend-jének.¹³ Quintilianus úgy tartotta, hogy a kötőszavak hiánya sűríti a mondanivalót, főként akkor, ha az egymást követő szavak fokozatokat testesítenek meg. „Mert mindig nagyobb következik az előzőre.”¹⁴ Éppúgy, mint Kölcsy Ferenc *Huszt* (1831) című epigrammájának szállóigévé vált utolsó sorában: „*Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!*” A kötőszavak elmaradása bizonytalanságot kelthet, amit gyakran szemléltetnek József Attila *Nem emel föl* (1937) című versének első két sorával:

*Nem emel föl már senki sem,
belenehezültem a sárba.*

A két tagmondat közé az ellentétes *pedig*, a magyarázó *mert* vagy a következményes *tehát* kötőszó éppúgy beszűrhető volna.¹⁵ Legtöbbször azonban egyértelmű, hogy mi az, ami kimaradt. Heinrich Lausberg úgy alkotta meg az asyndeton jelenségkörének tipológiáját, hogy rendszerezésének alapjául három esetben is hiányzó jegyek szolgáltak. A kihagyott *mert* kötőszó fémjelzi az *asyndeton causale* típust (az *asyndeton explicativum* ennek aletesete, a „magyarázat” ez esetben utólagos), a *tehát* elmaradása pedig az *asyndeton explicativum* jellemző vonása.¹⁶ A többi típust meglévő jegyek alapján határozta el. Az *asyndeton disiunctivum*ba kusza, egymással össze nem illő elemekből álló listák sorolandók. Jorge Luis Borges egy állítólagos kínai enciklopédiával szemléltette, hogy minden osztályozás önkényes és pontatlan: „Ama ősi feljegyzések szerint ugyanis az állatok lehetnek *a)* a Császár állatai, *b)* balzsamozottak, *c)* idomítottak, *d)* malacok, *e)* szírének, *f)* mesebeliek, *g)* kóbor kutyák, *h)* olyanok, melyek ebben az osztályozásban nem szerepelnek, *i)* örülden rázkódók, *j)* megszámlálhatatlanok, *k)* olyanok, akiket a legfinomabb teveszőr ecsettel festettek, *l)* másfajták, *m)* olyanok, akik az imént törtek össze egy vázát, *n)* olyanok, akik távolból légynek tűnnek.”¹⁷ Az *asyndeton adversativum*ba viszont nem zagyvaságok, hanem ellentétekből álló felsorolások tartoznak. Példaként François Villon *Ellentétek balladájának* (1458) első négy sorát idézem:

*Szomjan halok a forrás vize mellett;
Tűzben égek és mégis vacogok;
Paraszas kályhánál vad láz diderget;
Hazám földjén is száműzött vagyok!*¹⁸

Az *asyndeton summativum*ba sorolandó listák összeállítói a szöveg elején vagy végén egyértelműen jelzik, hogy mit is szedtek lajstromba. Ide sorolhatók a *Biblia* nemzetségtáblái, az eposzi kelléknek minősülő seregszemle (enumeráció), azaz a hősnévsorok és hajólisták, de ide tartoznak a lélektelen árujegyzékek, katalógusok és telefonkönyvek is. Lausberg a gyűjtőfogalom megnevezése nélküli puszta számbavételt nevezte *asyndeton additivum*nak. Érzékletes példa erre a típusra Tamkó Sirató Károly *Pályám emlékezete* (1975) című verse. A huszonegy soros költemény huszonegy névből tevődik össze. A felsorolás a cse-csemő popsijára szórando hintőportól a boncolásnál használt formalinig terjed. A betegségek egymásutánjaként megragadott életpályát zömmel gyógyszernevek rajzolják ki, de az életút-betegút végén – a *Sumetrolim* és a *Morphin* közé iktatva – feltűnik még a *Prána* (szanszkrit 'lélegzet, lehelet'), a hinduizmusban az élőket a holtaktól megkülönböztető életerő. Így válik a szerény számbavételből szokatlan számadás.

Noszeda –
Talkum
Calomel
Kalmopirin
Birobin
Jodaceptin
Tofamid
Pepsin
Uliron
Isolanid
Penicillin
Noxiron
Bupatol
Rutascorbin
Rausedyl
Miscleron
Xavin
Sumetrolim
Prána
Morphin
– Formalin

Az ellipszis fogalomkörébe tartozik az ekleipszisz (ἐκλειψῖς 'eltűnés, elhagyás'), a mondat egy részének, legtöbbször az igének az elhagyása. Petőfi Sándor versének címadó első sora így hangzik: „*El innét, el e városból...*” (1847). A korlátozott írás (*constrained writing*) az írók megállapodásán nyugvó szabályok rendszere, amelynek értelmében bizonyos korlátozásoknak vetik alá magukat. Michel Dansel francia író 2004-ben Michel Thaler álnéven jelentette meg *Le Train de Nulle Part* (Vonat a semmiből) című regényét, amelyben egyetlen ige sem szerepel. Az előszóban így okolta meg a szófaj iránt táplált különös ellenszenvét: „Az ige a megszálló, a diktátor, irodalmunk bitorlója ősidők óta!”¹⁹ Az ígtelen regény elsőségének kétes dicsősége őt illeti meg, de nem ő volt az első, aki az ige lemeszárlására szólított fel.²⁰ Tandori Dezső kétsorosa, *A damaszkuszi út* (1969) sem tartalmaz egyetlen ígét sem:

*Most, mikor ugyanúgy, mint mindig,
legfőbb ideje, hogy.*

A vers különféle határozószókból és egy állandósult szókapcsolatból áll, csupa szünkategorématikus terminusból. Priscianus, a 6. század elején működött grammatikus azokat a kifejezéseket nevezte így, amelyek önmagukban nem vonatkoznak a világ dolgaira, csak más (kategorikus) kifejezésekkel társulva nyerik el jelentésüket.²¹ Tandori üres szavakra rakta a költemény teljes terhét. Azért tehette, mert biztos támpont a cím és a közismert történet (ApCsel 9,1–22).

JEGYZETEK

¹ A halikarnassosi DIONYSIOS nyelvész-tétikai írásaiból = A görög irodalom világa, szerk. BORZSÁK István, Gondolat, Budapest, 1966, 273. – Az eredeti: ἄχαρι δὲ καὶ ἀηδὲς τὸ ὅτι καὶ πλεονάσαν σφόδρα λυπεῖ· θηριώδους γὰρ καὶ ἀλόγου μᾶλλον ἢ λογικῆς ἐφάπτεσθαι δοκεῖ φωνῆς ὁ συριγμός.

² EURIPIDÉSZ, *Médeia* = *Összes drámái*, Európa, Budapest, 1984, 131. – Kerényi Grácia fordítása sz-telen: „*En mentettem meg életed, jól tudja ezt / minden hellén, ki társad volt Argó hajón*”.

³ William SHAKESPEARE, *II. Richárd* = *Összes művei*, 1. Európa, Budapest, 1964, 302. – Somlyó György magyarítása nem szísszen fel: „*Ezüst tengerbe foglalt drágakő*”.

⁴ F. T. MARINETTI, *A futurista irodalom technikai kiáltványa* = *A futurizmus*, vál. SZABÓ György, Gondolat, Budapest, 1962, 213. – Az eredeti: *Noi utilizziamo ...tutti i suoni brutali, tutti i gridi espressivi della vita violenta che cicirconda. ... Bisogna sputare ogni giorno sull'Altare dell'Arte!*

⁵ Az elégiát közreadta, közlése fordulatos történetét felgöngyölítette, utóéletét nyomon követte: SÁRVÁRY Dezső, *Megtért embernek énekje*, Magyarság, 1935. december 25., 41.

⁶ GRÄTZER József a *Kende gyerek esete Fekete Etellel* (1932) című bohózatát a Színházi Élet közölte, a Modern Kabaré színre vitte, és a rádió is sugározta Balogh Klárral a főszerepben. Vö. Színházi Élet, 1932/44, 126–128. és 1932/48, 47.

⁷ Vö. ALBERT Sándor, *Ahol a fordítás valóban „guzsbakötötten táncolás”: a lipogram fordítása* = *A nyelvi pragmatika kérdései szinkrón és diakrón megközelítésben*, szerk. BÁRDOSI Vilmos, Tinta, Budapest, 2015, 11.

⁸ Vö. SZIGETI Csaba, *A betűk, a számok és a regények*, Jelenkor, 1994/12, 1079.

⁹ Vö. DÉVÉNYI Kinga, IVÁNYI Tamás, „*Kiszáradt a toll...*” – Az arab írás története, II, Körösi Csoma Társaság Keleti Nyelvek Kollégiuma, Budapest, 1987, 193., valamint *Hetes lexikon*, összeáll. Kicsi Sándor András, MAGYAR László András, Enciklopédia, Budapest, 2002, **hét mássalhangzó** szócikk, 71.

¹⁰ Vö. ARISZTOTELÉSZ, *Rétorika*, Gondolat, Budapest, 1982, 207.

¹¹ SÜTŐ András, *Anyám könnyű álmot ígér*, Kriterion, Bukarest, 1970, 136. és 72.

¹² Vö. PLUTARKHOSZ, *Párhuzamos életrajzok*, I, Magyar Helikon, Budapest, 1978, 715. – Az eredeti: *Ῥωμαῖοι δ' αἱ λέξεις, εἰς ὁμοιον ἀπολήγουσαι σχῆμα ῥήματος, οὐκ ἀπίθανον τὴν βραχυλογίαν ἔχουσιν.* – A szállóige SUETONIUSnál is megtalálható: *Caesarok élete*, Európa, Budapest, 1961, 23.

¹³ Vö. KUGLER Nóra, *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*, Tinta, Budapest, 2015, 40–41.

¹⁴ Vö. Marcus Fabius QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 2009, Kalligram, Pozsony, 623. – Az eredeti: *aliud enim maius alii supervenit.*

¹⁵ Vö. SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika*, Helikon, Budapest, 1997, 125. és *Alakzatlexikon*, főszerk. SZATHMÁRI István, Tinta, Budapest, 2008, 134. – Az **Aszindeton** szócikket TÁTRA Szilárd jegyezte.

¹⁶ Vö. Heinrich LAUSBERG, *Elemente der literarischen Rhetorik*, Max Hueber Verlag, München, 1967, 107–108.

¹⁷ Jorge Lui BORGES, *A John Wilkins-féle analitikus nyelv* = *Az idő újabb cáfolata*, Gondolat, Budapest, 1987, 206. – Az eredeti: *En sus remotas páginas está escrito que los animales se dividen en a) pertenecientes al Emperador b) embalsamados c) amaestrados d) lechones e) sirenas f) fabulosos g) perros sueltos h) incluidos en esta clasificación i) que se agitan como locos j) innumerables k) dibujados con un pincel finísimo de pelo de camello l) etcétera m) que acaban de romper el jarrón n) que de lejos parecen moscas.*

¹⁸ *La Ballade des contradictions.* – Szabó Lőrinc a harmadik és negyedik sort felcserélte. – Az eredeti: *Je meurs de soif auprès de la fontaine / Chault comme feu, et tremble dent à dent; / En mon pays suis en terre lointaine; / Lez un brasier frissonne tout ardent*

¹⁹ Michel THALER, *Le Train de Nulle Part*, Les Éditions du Net, Paris, 2004, 7. – Az eredeti: *Le verbe cet envahisseur, ce dictateur, cet usurpateur de notre littérature depuis toujours!*

²⁰ Lásd MARINETTI, *i. m.*, 204.

²¹ Vö. BORBÉLY Gábor, *Civakodó angyalok*, Akadémiai, Budapest, 2008, 267.

BUDA ATTILA

„a színház élére [...] színházi szakembert kell állítani”

Ambrus Zoltán idézése II.

A Nemzeti Színház igazgatását vállalni talán a leghálátlanabb feladatok egyike. A sokirányú és sokeredetű belső érzelmi nyomást, amely szinte mindig különféle külső ideológiai eredetű kívánalmakkal, megfelelési kényszerekkel, valamint a legpörébb, egymásnak szegülő személyes érdekekkel párosul, szinte lehetetlen egyensúlyba hozni. Mindenki megelégedésére reménytelenül gyakorolni, legfeljebb egymás elviselésére lehet intézményen és hierarchián belül törekedni ideig-óráig – legalábbis ezt mutatják az elmúlt másfél évszázad színészi, rendezői emlékezései, erre utal többek között Jászai Mari nyolc füzetének eredeti szövege, nyomtatásban soha meg nem jelent részletei. Valamint az egymást követő igazgatói karriernek bevégezése.

Ambrus színház iránti érdeklődése korán mutatkozott, belefoglalta ezt *A tóparti gyilkosság* című kisregényébe is. A vonzalom egyetemistaként is megmaradt benne, pályája elején hamarabb írt színházi kritikát, mint szépirodalmat. 1892 januárjáról a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagja lett, hagyatékában nagy számban találhatók e minőségében írt véleményei a benyújtott darabokról. Nem előzmények nélkül gondolt hát Bánffy Miklós, az állami színházak intendánsa 1917-ben arra, hogy őt válassza a színház vezetésére. A kiválasztott nem mondott azonnal igent, s az április 2-án kapott megbízást akkor fogadta el, amikor megnyugtatták, hogy elődje, Tóth Imre megfelelő álláshoz jut. A munkát július elsején kezdte el.

1917 a háború harmadik éve volt. Ambrus 1914 végétől közölte *Háborús jegyzetek* című sorozatát napilapokban és a Nyugatban,¹ a cikkírást azonban a kinevezés után befejezte. Minden idejét és energiáját a Nemzeti Színháznak szentelte volna szentelni.

Amikor megérkezett, sokan örömmel fogadták, hagyatéka számtalan gratuláló levelet őriz. Jókívánságaikat tolmácsolták a korabeli irodalmi élet résztvevői, ismerősei és pályatársai, valamint olvasói is nem kis számban, más és más világgéppel ugyan, de abban egyezve, hogy együtt örültek Ambrus kinevezésének.² Például Csáth Géza, aki bár az Ambrus utáni generáció tagja volt, de egyfelől a Nyugat összekötötte őket, másfelől 1911-ben egyik darabját a Magyar Színház mutatta be, így köszöntötte: „Mélyen tisztelt Uram! / A Nemzeti Színház igazgatójává történt kineveztetése alkalmából – kérem fogadja szívesen: legőszintébb örömteljes szerencsekívánataát hódoló tisztelőjének.”³ S nem maradhattak ki a színészek, rendezők sem, akik között néhányan Ambrus vetélytársai voltak az igazgatói állás megpályázásában, a kinevezés után azonban már a következő évekre, a közös működésre kellett gondolniuk. Sajátos sorokkal jelezte örömét a színház egyik primadonnája, Márkus Emília. Ismeretségük ekkor már több mint három évtizedes volt. Márkus első házassága előtti, ugyanis Ambrus az 1880-as évek elejétől segített neki a szereptanulásban és -értelmezésben, ami a Pulszky Ferencsel kötött házasság után is folytatódott. Kapcsolatukat a színésznő Ambrusnak írt rövid cédulái jellemzik.⁴ A kinevezésről megjelent hír másnapján a következő sorokat küldte – Ambrus feleségének:⁵

Kedves Etelkám

Isten hozta kedves uradat közénk. – Miután régi jó pajtásunk távozott, lelki szükségét érzem annak, hogy megmondjam, milyen végtelenül boldog vagyok, hogy nemzeti intézetünk vezetését a Te fenkölt lelkű nagytudású és mélyenérző Uradra bízta. –

Mindnyájan tudjuk, hogy mit tett ő már eddig is a magyar kulturáért, és én meg vagyok róla győződve, hogy az a nagy tisztelet és szeretet mely művészkörökben már eddig is övezte, a hála őszinte érzésével fog párosulni azért a sok szépért és nagyértékű művészi dologért, mellyel ő mint a Nemzeti Színház igazgatója az irodalmat és színművészetet gazdagítani fogja.

Isten áldása legyen működésén!

Szeretettel és barátsággal ölel régi hived

Márkus Emma

A levélnek egyfelől „meghalt a király – éljen a király!” hangulata van: Tóth Imre, a régi jó pajtás eltűnt, de megérkezett helyette Ambrus, az új igazgató – aki ráadásul régi ismerős. Másfelől gratulált is, de mégsem volt ennek előnykeresés íze, hiszen sorait a feleségnek, az Operaház énekesnőjének, pályatársának írta, nem leendő főnökének.

A háttérben dülő világháború nemcsak a fizikai valóságot rombolta, hanem a közgondolkodást is. Nagy szerepe volt ebben a mindenkori aktualitásra élezett propagandának, amely az első pillanattól kezdve szövetségesekre és ellenségekre osztotta a világot. A hazai vélekedés azonban még az előbbiekkal szemben is fenntartásokkal élt, ahogyan ez az előző részből is kiderül. A csak éles ellentétekre képes, elsősorban a napilapok hasábjain megjelenő közbeszéd változása például a korábbi pozitív értékekkel rendelkező hazai francia vonzalmakat elgyengítette. Az ideológia legtöbbször a beavatatlan naivok felfogásában mutatkozik meg, például a Nemzeti Színházat mindig elárasztó amatőr szerzők egyikének szavaiban:⁶

Mélyen Tisztelt Igazgató Úr!

Mielőtt levelem tulajdonképpeni tárgyát előadnám, szíves elnézését kérem, hogy mint ismeretlen, soraimmal alkalmatlankodom s idejét igénybe veszem.

Azonban tölem telhetőleg rövid leszek.

Ugyanis mellékelve küldök egy fogalmazványt, mégpedig egy színdarab fogalmazását. Hogy miként sikerült, annak megítélését teljes bizalommal Mélyen tisztelt igazgató Úrra bízom. Ez lenne célja levelemnek.

Hogy mi indított erre? Egyszerűen az, hogy ismerem Eugénia francia császárné és III. Napóleon életrajzát, s e szerencsétlen végű család tragikus sorsa valóban oly meghatározó, hogy minden tagja egy rettenetes tragédia igaz hőisének nevezhető.

Tulajdonképpen a francia nemzet hálátlanságát akarom itt szemléltetővé tenni. Az irigy és gyűlölködő francia nemzetét, mely soha aktuálisabb nem volt, mint a háború alatt.

A darab (ne tessék mosolyogni, ha így nevezem) történelmi igazsággal bír s jóformán egy darab történelem kerülne színre. A tragédia szabá-

lyait is eléggé szeme előtt tartottam. De azért ne tessék oly elbizakodottnak gondolni, hogy előadásához feltétlenül ragaszkodnék. Én csak sok, sok habozás után bizalommal bemutatom a Mélyen Tisztelt Igazgató Úrnak, hogy ítélje meg, leírom-e még egyszer vagy eltűzeljem?

Fogalmazványomban sem a ruházatokkal, sem a helyzet, sem az előadási mód leírásával nem foglalkoztam mert korainak véltem. Mert ha a darab nem jó, úgys hiába írtam volna le.

Csupán az énekekre jegyzem meg hogy egy hamisítatlan népdal, egy másolat, kettőnek a szövege saját szerzemény.

Most pedig újra bocsánatot kérek soraim alkalmatlanságáért s vagyok tisztelettel

özv. Terhitz Józsefné

Ambrus színházigazgatói habitusáról és technikáiról néhány emlékezés és feldolgozás ismert. Az új igazgató nem belső emberként lett színházi első ember, aki esetleg lépeget lassan a ranglétrán, míg el nem nyeri a kinevezést, hanem 1917-ben már ismert és tisztelt íróként. Ebből következett, hogy jobban hitt a leírt szó, az írás erejében, mint általában mások, s a színházi ügyintézésben, kommunikációban is előtérbe helyezte az utóbbit. Korábban, kritikusként sem impresszionista bíráló volt, mint Ady, Fenyő Miksa vagy Kosztolányi, akik az éppen aznap esti előadásról számoltak be. Irodalmi kritikusként közeledett a látott szín-darabhoz, írójához és az előadáshoz: ebben a fontossági sorrendben. Nagy terjedelmű levelezésének ismeretében feltételezhető, hogy a színészi/színésznői üzenetek is abban erősítették meg, a kiérlelt dramaturgia bizonyossága értéke-sebb a személyiség pillanatnyi érzelmi-értelmi reakciójánál. Ezt támasztották alá folyamatos tapasztalatai is, s ezért koncentrált inkább az előbbire.

Viselkedését azonban sem a színházon belüli jelen, sem az utókor nem értette teljesen. Például a róla szóló irodalomban van, aki felveti, hogy írásos kapcsolattartása túlságosan nehézkes és időigényes volt, miért nem tért át a sokkal gyorsabb telefonos ügyintézésre. Tagadhatatlan, hogy a színészi, rendezői hiúságok látványosabban tudnak a szóbeli kommunikációban megnyilatkozni, s az írás, mivel megmarad, eleve némi fékezőerővel bír. Ugyanakkor számításba kell venni, hogy 1917 és 1922 között a budapesti telefonhálózat nem állt azon a színvonalon és elterjedtségben, hogy minden elintézni- és megbeszéltnivalót csak arra támaszkodva meg lehetett volna oldani. Mások meg azt kifogásolták, hogy nem tartott – ahogy előtte szokás volt – színházi gyűlést, ahol mintegy bemutatkozott volna a társulatnak. Csakhogy Ambrus a közösségi megnyilvánulásoknál többre tartotta a személyes beszélgetéseket, igazgatói irodájában mindenkit szívesen fogadott, aki megkereste, s az ügyes-bajos aktualításokat igyekezett mindenki megalégedésére elintézni; ezt is a róla szóló emlékezések örököltik meg. Személyisége ugyanis individuálisabb volt, és másféle közösségi formák szerint rendeződött, mint amit a kor (színházi) szokásai gyakoroltak és elvártak. A sajátos szubkultúrában azonban ez hiúsági, karrierföltékeny idegenkedéseket váltott ki, s nyilvánvaló, hogy nem lehet egy ilyen erősen érzelmi irányítású és hierarchikus közösség minden szempontjának egyszerre megfelelni.

Az előadásokat is irodalmi szempontból ítélte meg, a színjátszás, a rendezői utasítások elé helyezte magát az előadásra váró darabot. Ezt a meggyőződését feltehetően hosszú drámaírói tapasztalatai, a látott előadások alakították ki. A jó népszínművet akarta feleleveníteni, emellett értékes magyar és külföldi

szerzők műveit. Első műsortervében Móricz Zsigmond *Pacsirtaszó* című színdarabja, a szerző kérésére Bajor Gizivel a címszerepben, mellette Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Bánffy Miklós, Szomory Dezső, Herczeg Ferenc és Hevesi Sándor egy-egy színpadra szánt munkája kapott előadási lehetőséget. A névsor is azt mutatja, hogy az 1910-es évek már bizonyított szerzőinek megszólaltatásával egyben differenciált nézőközönséget is megcélzott. A Nemzeti Színház igazgatójának emellett fogadnia kellett a legkülönbébb szerzők műveinek dömpingjét, amelyeket íróik mind-mind előadásra szántak. Ráadásul az alkotók nagy része valamilyen speciális törődést is igényelt volna, ezt mutatják Hatvany Lajos sajátos hangvételi sorai:⁷

Igen tisztelt Igazgató Uram!

Van szerencsém Önnek beküldeni darabomat. Megjegyzem, hogy mióta lekopogtatták, bele se néztem, mert félek attól, hogy beleesem a javítási mániába. – Ezért a darab itt-ott hibban, de sebj, hiszen Ön azért az egészről képet alkothat.

Különben nem mondok semmit, olvassa el igen tisztelt Igazgató Uram s majd utána beszélünk.

Kitűnő tisztelettel régi híve

Hatvany Lajos

Hatvany levele 1918. október 22-én íródott, a vesztes háború után, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának pillanataiban, Magyarország hosszú idő után bekövetkező önállósodása előtt. Ettől kezdve a hazai belpolitika korábban ismeretlen, erősödő intenzitású jelenléte kísérte a kulturális életet, benne a színház-igazgatói munkát.

Az addigi államviszony, a hatalom lazulása, felbomlása a lefojtott indulatok anarchikus kitörését eredményezte. A felbomló hadsereg frontról hazaözlő, demoralizált katonái a nagyváros több pontján kimondott veszélyhelyzetet jelentettek. Október 14-én éjszaka például egy rendőri ellenőrzés során kiderült, hogy „a Népszínház és Rákóczi-tér között cigányok, utcai nők és részeg katonák garázdálkodnak, és a tisztességes közönséget inzultálják”. Az oszlatásukra küldött egyetlen (!) rendőrt a földre vitték, megrugdosták, majd a segítségére érkező rendőrfelügyelőt is. „Két hadnagy és egy zászlós a rendőrök ellen izgatta a tömeget, és azt kiabálta, hogy agyon kell verni őket.” A nehéz helyzetbe került rendőröket csak csendőrökkel, gyalogos és lovas rendőri rohammal sikerült megmenteni.⁸ A közbiztonság romlása, amely többek között 31-én a miniszterelnök, Tisza István meggyilkolásához vezetett, joggal óvatosságra sarkallta a Nemzeti Színház vezetőségét is.

Szomory Dezső *II. József* című színművét 1918. április 5-e óta játszották a Nemzeti Színházban. A reform-Habsburgról szóló színmű egyes mondatai a Monarchia utolsó hónapjaiban vállalhatatlanok voltak a királyi család tekintélyét feltők szemében; a politikai fordulat után viszont a darab egésze lett kitéve a támadásoknak – mert royalistává lehetett címkézni. Mindez az éppen aktuális, majd hirtelen változó ideológia tombolásának következménye volt, amely, találkozásszerűen fizikai erőszakkal, igen veszélyes körülményeket eredményezhetett volna. Ezért a darab októberre tervezett előadását levették a műsorrendből, s bizonytalan ideig halasztották azt. A döntés nyilvánvalóan nem Ambrustól származott, de az elővigyázatosság indokolt volt. Ez viszont azonnal kiváltotta a körülményeket

nem ismerők, a korábban visszautasított és ezért sértett szerzők, az egyébként is számtalan feszültséget hordozó kortársak haragját. Személyes hiúságok és bosszúálló szenvedély hömpölygött a Nemzeti Színház igazgatója, valamint a darab szerzője körül. A Zichy János–Lovászy Márton váltásra október 31-én került sor. Az új Károlyi-adminisztráció nyilván nem rátermettség-romboló ügyekkel akart elsősorban foglalkozni, de Hatvany – későbbi elbeszélése szerint⁹ – megkereste Lovászyt, aki bevallása szerint nem olvasta Szomory darabját, hogy eloszlassa azzal kapcsolatos aggályait. Érvei között az is szerepelt, ha a korábban kihagyott, a Habsburgokra vonatkozó mondatok visszakérülhetnének, az még jobban kidomborítaná „a darabnak ez időkhöz méltó, jakobinus szellemét”. A miniszter ezek után felhatalmazta Hatvanyt, hogy beszéljen Szomoryval és Ambrussal, s folytassák tovább a *II. József* előadásait. A Pesti Napló tulajdonosa november 11-én tárgyalt is Szomoryval. Ambrus azonban csak a sajtóból tudta meg, hogy a színdarab előadható. A Nemzeti Színház igazgatója azonban óvatos maradt, szintén megkereste Lovászyt, és felajánlotta neki, hogy olvassa el párhuzamosan a nyomtatott szöveget, valamint a rendezői példányt, majd ezek összevetése után döntsön a kihagyott részek visszaállításáról. 11-én este Hatvany ismét beszélt Lovászyval a Belvárosi Színház Herczeg-bemutatóján – amelynek időleges előadás-szüneteltetésére egyébként szintén sor került –, aki elmondta neki, hogy nem fogja akadályozni az előadások folytatását. Hatvany még éjszaka vitte ezt a hírt Ambrusnak, ő azonban hivatalos értesítést, megerősítést szeretett volna intézkedés előtt kapni. A másnapi lapokban Ambrus támadó hírek jelentek meg, például a Színpadi Szerzők Egyesülete őt tette felelőssé a darab szövegének megcsonkításáért.¹⁰ Szomory darabját 15-én elő is adták, de feltehetően a bemutató szövegével, mert néhány nappal később Hatvany ismét írt Ambrusnak:¹¹

Mélyen tisztelt Igazgató Uram!

Mint a Nemzeti úgynevezett Tanács irodalmi szaktanácsosa jelentkeztem tegnap Lovászy miniszternél. Többek között szó esett a *II. József* esetéről.

A miniszter arra kért engem, hogy a darab azokkal a szavakkal, melyeket annak idején az udvari színház kénytelen volt törölni, most újra fölvetessék a műsorba.

A miniszter fölhatalmazásával vagyok bátor Mélyen tisztelt Igazgató úrnak e sorokat írni, s ugyancsak az ő megbízásából közöltem ebben az értelemben való miniszteri határozatát Szomory Dezsővel is.

Kitűnő tisztelettel maradok Igazgató Uram kész híve

Hatvany Lajos

A színházi előadások világában megjelenő direkt politika a nemzeti kultúra szempontjából központi szerepet betöltő *Bánk bán* előadásait sem kímélte. A Hevesi Sándor által rendezett előadásokat november 1-jén és 16-án is megzavarták. Utóbbi a köztársaság – korabeli párhuzamos szóhasználatban: népköztársaság – kikiáltásának napja volt. Este, az ünnepi előadás negyedik felvonása után a színház egész személyzete elénekelte a *Himnusz*t. A közönség egy része ekkor a karzatról kiabálni kezdett: „Elég volt, gyereünk!” A felháborodásnak és zajongásnak az volt az oka, hogy nem akartak egy „királypárti” darabot nézni. A közönség másik része azonban követelte a befejezést, s a rendezőnek kellett a függöny elé állnia, csendre intenie a jelenlévőket, hogy elhangozhassék az ötödik felvonás is.¹²

Ambrus hagyatékának színháztörténeti kéziratai között hosszú kutyanyelvekre írt naplószerű feljegyzések is találhatók. Nem a gondolatait, reflexióit tar-

talmazzák, hanem azt örököltette meg naptárszerű precizitással, hogy mikor, milyen színházi intézkedésre, megbeszélésre került sor, tulajdonképpen a Nemzeti Színház működésének ügyes-bajos dolgait, mikroeseményeit vetette papírra. A feljegyzések egy része a színészekkel kapcsolatos: „Intézkedtem, hogy Bajor Gizinek elvigyék a *Fehér nász*¹³ sűgópéldányát” (1918. október 26.). „Ivánfi Jenő jelenti, hogy Jászai Mari 5-6 napig nem akar próbálni. Kértem, telefonozza meg Jászainak, hogy jöjjön el a próbákra, mert különben nagy zavart okoz a színháznak” (1918. október 28.). Ugyanazon a napon „Odry Árpád kész a Várszínházban¹⁴ fellépni 70 K föllépti díj és 10 K kocsipénz mellett. Kértem a *Bagatelle* elolvasását és hogy válasszon Gilbert és Jincour szerepe közül.¹⁵ Kijelenti, hogy senkinek se szólt, legkevesbé a Szomoryaknak arról, hogy VIII. Henrik szerepe alól fölmentését kérte.” Valamint: „Bajor Gizi kész a Várszínházban föllépni 42 K föllépti díjért és 10 K kocsipénzéért. Jelenti, hogy örömmel játssza el a *Fehér nász* Simone szerepét.” „Márkus Emília várszínházi fellépésért 100 K-t kér. Néhány nap múlva végleges választ ígér” (1918. november 8.). A Drakula filmszerepében nagy külföldi karriert befutó Lugosi Béla ekkor még a Nemzeti Színház tagja volt, róla ez olvasható november 9-én: „Kész a Várszínházban fellépni 24 K fellépti díjért és 10 K kocsipénzéért.”

Szó esett természetesen az előadásokról, a szerzőkről és a szerzői jogokról is. „Bálint Lajos jelenti, hogy: 1.) a Vígszínház lemond *A sötétség országáról*,¹⁶ ha visszatérítjük a 400 K fordítói díjat, 2.) hogy Szabó Endre ugyancsak 400 K-t kíván *A sötétség országa* átengedéséért, 3.) hogy az előadási jog Szabó Endréé, aki ezt Tolsztoj egy levelével tudja bizonyítani” (1918. október 26.). Hatvany október 22-i, „hibban”-ásokat tartalmazó darabjáról ezt jegyezte fel: „Hatvany Lajos báró. Közöltem vele, hogy darabját ebben a szezonban már nem adhatom elő, mert lehetetlenné teszik ezt korábban vállalt kötelezettségek és annak szüksége, hogy külföldi darabot is adjunk. De ha a darabot nálam hagyja, változtatásokat kérnék tőle – amelyeket egy hónap múlva együttesen beszélünk meg – úgy az apró részleteket (Fényes L., munkapárt stb. emlegetése) mint a háborús vonatkozásokat (részben máris elavult dolgokat) illetőleg, de a szerelmi dráma tekintetében is, mert itt is enyhíteni kellene a nyerseségeken. Azt felelte: meg fogja kérdezni a Vígszínháztól, hogy ott nem adhatják-e elő darabját még ebben a szezonban. Ha nem, a darabot visszahozza. Egyelőre a nálam hagyott példányt Csathó Kálmánnal kívánta elolvastatni és Csathó Kálmán a kéziratot tőlem át is vette” (1918. november 2.). Csathó három nappal később visszavitte Ambrusnak a kéziratot, aki ezt a tényt fel is jegyezte, de gondosan elkerülte, hogy a véleményét is megörökítse. Megtette azonban helyette a Színházi Élet névtelen cikkírója, aki a nyár folyamán több íróval beszélgetett. Hatvany akkor éppen egy négyfelvonásos darabon dolgozott – ezt küldhette Ambrusnak –, már csak az utolsó rész volt hátra, csak hogy nagyon akadályozta a folytatásban a publicisztika- és a tárcaírás. Egyébként „A darab nagyon érdekes, két pár szerepel benne. A csapodár férj a hűséges feleséggel és a hűséges férj a csapodár feleséggel. [...] az egyik felvonásnak olyan eredeti milliője van, ami még nem volt magyar színpadon.”¹⁷

És helyt kapott a politika is: „(a forradalom napja) Bánffynál, Az Estnél, a Városházán, ismét Bánffynál” (1918. október 31.). „Bánffy Miklós gf. előtt letettem az esküt”¹⁸ (1918. november 5.). „Ivánfi Jenő.¹⁹ Kijelentettem neki, hogy a sociétaire-ségre vonatkozó tervet se megvalósíthatónak, se helyesnek nem tartom. Nem hiszek a lehetőségeiben, mert miután az állam évekig százezreket fizetett rá a színházra, aligha kaphatják meg ezt ajándékba. De föltéve, hogy az állam, meg-

szüntette a szubvenciót, odaadná a színházat a színészeknek, hogy csináljanak vele, amit akarnak, hogyan fedeznék az esetleges veszteséget? Helyesnek pedig azért nem tartom a tervet, mert a sociétaire-ség mindig csak bajokat csinált, a Comédie-ben is. A darabok megváltoztatását, a műsor összeállítását, a pensionnaire-ek szerződését, a személyzet foglalkoztatását, a fizetésemeléseket stb. hogyan intézze egy színészekből álló tanács, amelyben mindegyik a maga színészi szempontjából nézi a dolgokat? Ez csak örökös vitával járhat; színházat csak egy fej vezethet. / Ha a Nemzeti Színház tagjai fölkeresnek s szóval fejezik ki azt a kívánságukat, hogy tegyem magamévá a törekvésüket, közölni fogom velük: engem – bár jól ismerem e kérdés történetét – meg lehet győzni, de ha ezt akarják, fejtsék ki írásban: hogyan képzelik a dolgot? Annak, amit akarnak, adják elő a részleteit. Memorandumukra majd meg fogom tenni a megjegyzéseimet, ugyancsak írásban, akár nekik, akár a miniszternek. Egyelőre azonban idő előtti volna a vita; majd ha rend lesz, vitatkozhatunk erről is” (1918. november 6.). „Falus Iván & Comp., a Színésznövendék Szövetség héttagú küldöttsége. Követelőző hangú ultimátumukra, amelyet Falus felolvas s amelyben »kívánság«-uk teljesítésére 18-ig adnak terminust, kijelentem, hogy csak kérésről lehet szó, nem kívánságról, de ha kérésüket írásban beadják, közölni fogom ezt a főigazgatóval s feleletéről majd Tóth Imre igazgató úr útján fogom őket értesíteni, egyéb mondanivalóm nincsen” (1918. november 14.). „Chmilevsky Endre.²⁰ Hozzájárul, hogy minisztériumi, esetleg miniszteri helybenhagyás nélkül állapítsuk meg a színinövendékek díjazásának fölemelését, annak a generális fölhatalmazásnak alapján, amelyet a főigazgató Lovászy Közköztartásügyi minisztértől kapott” (1918. november 15.). Ugyanezen a napon Ambrus „igazgatóként” is megnyilvánult: „Beregi Oszkár és Kürti József. Közöltem velök, hogy holnap, a köztársaság kikiáltása alkalmával rendezendő előadáson szavalniok kell. Kürtinek átadtam a Szép Ernő versét tartalmazó füzetet.”

A Bánffy Miklós előtt letett eskü hűségeskü volt az őszirózsás forradalom mellett. Bánffy néhány nap múlva lemondott, a Nemzeti Színház igazgatója pedig gyakorlatilag védernyő nélkül maradt. Közvetlen felettese ezután a művészeti irányítással foglalkozó aktuális miniszter lett, ami önmagában közelebb hozta a színházhoz a napi politikát.²¹ A közviszonyok változásának hatására a Nemzeti Színház színészeinek egy része mintegy önigazgató színházat kívánt, Ambrus november 6-i feljegyzéseiben foglalta össze ezzel kapcsolatos véleményét. Erőteljesebb és erőszakosabb követelés volt a színinövendékek fizetésemelési igénye, amit a hangnem ellenére házon belüli döntéssel orvosolt. S ahogy már volt róla szó, november 16-án a *Bánk bán* díszelőadásával köszöntötte a Nemzeti Színház a köztársaságot. Bevezetőként Beregi Oszkár Petőfi Sándor *Föltámadott a tenger*, Kürti József pedig Szép Ernő *Imádság* című versét adta elő.

Az 1918–1922 közötti években négy hatalom és három hatalomváltás követte egymást, mindegyik elkülönült kulturális preferenciákkal és tiltásokkal, amelyek közül az időben következők élesen szemben álltak az előzővel vagy az előzőkkel. A politika művelőinek emellett személyes igényei, valamint különféle protezsztjai is voltak. A társadalmi és ideológiai váltások pedig nyomot hagytak a szerzői frusztrációkban. A színházi iratok között Ambrus kézírásával fennmaradtak olyan levélfogalmazványok is, amelyeket titkára a nevében fogalmazott olyan ügyek válaszáként, amelyekből személyesen távol akart maradni. Mint például a következőt:²²

A Nemzeti Színház igazgatója megbízott, hogy közöljem a Tanár Úrral a következőket:

A Nemzeti Színházba évente sok száz előadhatatlan darabot nyújtanak be s a Nemzeti Színház igazgatójának nem kötelessége, hogy e munkálatok szerzői számára részletező bírálatokat írjon. Ha a darabot nem találja elég jónak arra, hogy a Nemzeti Színházban bemutassa s ezt közli a szerzővel: ebben a tényben már benne foglaltatik az „indokolás”. Akkor is, ha a szerző mások dicséreteire hivatkozik, mert a balsikerért való felelősség a Nemzeti Színház igazgatóját terheli és nem a felelősség nélkül dicsérgetőket. A Tanár Úr < telhát >|: tehát :| semmit se „követel”-het a Nemzeti Színház igazgatójától, aki csak ennek megállapítására szorítkozik, szemben a Tanár Úr kifakadásával.

Kiváló tisztelettel

Cz. B.

A tanácsköztársaság alatt az ideológia egyik terepe a lelkesítés lett. Például április 5-én Vöröskatona-esteket tartottak a színházakban. A műsoron lévő színművek előtt alkalmi verseket és darabokat adtak elő. Az egyes színházakban a belpolitika szereplői tartottak nagy hatású lelkesítő beszédeket, a Nemzeti Színházban aznap éppen Rákosi Mátyás népbiztos.²³ A közoktatási népbiztos – Lukács György – kinevezte „tanuló rendezőnek”, azaz segédrendezőnek Mácza Jánost. Május 16-án bemutatták Pogány Józsefnek – szintén népbiztos – *Napoleon* című darabját, amelynek bemutatóját a szerző már az előző évben is kezdeményezte, akkor még sikertelenül. Címszerepét Ódry Árpád játszotta, rendezője Hevesi Sándor volt. Nem sokkal később már csak ennek, illetve Mikes Lajos egyik darabjának az előadását engedélyezték.

Az 1919. augusztus 1-je után kibontakozó és megszilárduló hatalom ugyan csak figyelmet fordított saját kulturális hátterének kialakítására. A vallás- és közoktatásügyi miniszter például így:²⁴

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Felhívták figyelmemet Jeszenszky Gyulának a „Gyermek” című színdarabjára, amely Igazgató Úrnál van benyújtva előadásra.

Arra kérem Igazgató Urat, szíveskedjék engem a darab kvalitására nézve tájékoztatni.

Őszinte tisztelettel vagyok kész híve

Huszár

A hadügyminiszter pedig így:²⁵

TISZTELT BARÁTOM!

Az igen tehetséges, kitűnő drámai színésznő, Gömöry Vilma, Körmendy Kálmánnak, a Belvárosi Színház művészenek a felesége a Nemzeti Színháznál szeretne alkalmazást kapni.

Az említett színésznőt nagybecsű, jóindulatú figyelmedbe a legmelegebben ajánlom.

Hazafias üdvözléssel:

Friedrich

Majd a miniszterelnökké vált korábbi miniszter így:²⁶

E sorok átadójának, sógoromnak színdarabját meleg figyelmébe ajánlom. Nagyon szeretném, ha valamiképpen sikerülne e – szerintem – kétségte-
lenül nem értéktelen munka színre hozatala.

Szíves üdvözlettel tisztelő híved:

Huszár

Jeszenszky Gyula említett darabját nem mutatta be a Nemzeti Színház.²⁷ Gömör Vilma novemberben a Muskátli Kabaréban lépett fel, 1921-től lett a tár-
sulat tagja. Huszár Károlynak halotti jelentése szerint három sógora volt: Pápay
Jenő, Fitz Arthur és Hauck János. Hogy melyikük színdarabját ajánlotta, nem
tudni, talán az Ambrus-hagyaték még feldolgozás alatt lévő része válaszol
majd erre a kérdésre.

Érdekesen alakult Pekár Gyula kapcsolata a Nemzeti Színházzal. Ambrus
megjelent levelezéskötetében 1919 augusztusa előtt csak közvetetten említi ne-
vét egy-két levélíró. Amikor 1919 augusztus végétől november végéig tárca nél-
küli miniszter, illetve ugyancsak ez év augusztusától 1921 júniusáig vallás- és
közoktatásügyi államtitkár lett, feltehetően szerette volna a Nemzeti Színház
deszkáin is bizonyítani rátermettségét. Pekár Schöpflin Aladár későbbi írása sze-
rint: „A kielégítetlen becsvágy hőse és áldozata volt.”²⁸ Be is nyújtotta *Danton* című
színdarabját, nem törődve azzal, hogy az intézmény vezetője összeférhetetlen-
nek találta állami színházban állami vezető darabjának előadását. Fontosabb volt
azonban ennél, hogy maga a szöveg is számtalan sebből vérzett, ahogyan ez
Ambrus rövid bírálatából kiderül:²⁹

Danton. Dráma 5 felv., írta Pekár Gyula

A jeles író legkevesébé sikerült munkája, szinte: eltévelyedése.

Hogy a francia forradalom leghíresebb alakjai se voltak nagy emberek,
csak kis martalócok, akik több vagy kevesebb képmutatással igyekeztek a
maguk javára fordítani azt a világtörténelmi pillanatot, amelyben a tömeg
tudatára jutott a hatalmának s megrészegezdve élt vissza ezzel – ezt sike-
resen lehet vitatni. De azt már nem lehet komolyan bizonyítgatni, hogy a
forradalomnak ezek a híres alakjai csak operettfigurák voltak.

Pekár Gyula – alighanem szándéka ellenére – operettfigurának tűn-
teti fel Dantont. Az ő Dantonja: csupa nagyzási hóbort, gyerekes elbizako-
dottság és gyerekes rövidlátás, szélkakasszerű ingatagság, komédiás
póz és az a szavalgató mánia, melynek legnagyobb gyönyörűsége: a saját
hangja zengedezését hallgatni és ettől mámorba esni.

Az I. felvonásban, ahol feleségének a ravatala mellett ágál és henceg,
végül pedig felesége holttestétől engedelmet kér arra, hogy újra
megházasodhassék és aztán lelkesülten adja tudtára már várakozó vá-
lasztottjának, hogy a halott megadta neki ezt az engedelmet – nemcsak
visszataszítóan gyűlöletes, hanem nevetséges is. III. felvonásbeli megtéré-
se, vagyis kellően meg nem magyarázott Pálfordulása, IV. felvonásbeli het-
venkedő gyámoltalansága és V. felvonásbeli küzdelme – amelyben előbb
ügyetlen prókátornak és ügyetlen komédiásnak, aztán szájas pozórnek
mutatkozik – mind csupa szájalmas szereplés. Ennek a hatását nem eny-
hítheti, hogy a szereplők egyik tömege folyton magasztalja Danton nagysá-
gát és a szerző is mindig azt erősítgeti, hogy ez a Danton pedig különben

igen nagy férfiú. Mert mindaz, amivel ez a tisztelet igazolható volna, nemcsak hogy a színpalak közt marad, hanem, minthogy a mese során nem is hallunk róla, elképzelhető se volna a história ismerete nélkül.

A szerkezet se szerencsés. „Képek a világtörténelemből” vagy öt részre osztott s beszélgetésekben előadott krónika, de nem igazi dráma ez.

Nagy sajnálatomra nem ajánlhatom előadásra. Sokkal inkább a szerző kiváló írói egyéniségét és sikereit, semhogy elhallgathatnám azt a meggyőződésemet, hogy ezzel a munkájával nem szaporíthatja a sikereit. De azt hiszem, a szerző elbírja a teljes őszinteséget.

A. Z.

A *Dantont* ennek ellenére némi szerzői változtatás után 1920. november 5-én mégis bemutatták, főbb szerepeit Ivánfi Jenő és Bajor Gizi játszották. Előtte a szerző arról nyilatkozott, hogy darabját nyolc évvel korábban írta, s hosszú ideig íróasztala fiókjában feküdt. Néhány mondattal később pedig ez olvasható: „egyes részleteiben megdöbbenő a hasonlatosság a magyar rémuralom idejével”.³⁰ Felvetődhet a kései olvasóban, vajon Pekár már 1912-ben előre látta, milyen lesz 1919-ben a „magyar rémuralom”? Az államtitkár emellett különféle igények közvetítőjeként is fellépett: hol diplomáciai udvariaskodások terepévé tette a színházat,³¹ hol közvetítette egyes színésznők próbajátékára vonatkozó kívánságaikat,³² máskor pedig ordas(sá váló) eszmék szerveződését kívánta elősegíteni ideológikussá formált előadással.³³

Tisztelt Barátom!

Értesültem, hogy Graziani tábornok és a francia misszió óhajának megfelelőleg a Nemzeti Színház jövő héten a *Tartuffe*-öt adja elő.

Légy szíves, értesíts engem az előadás napjáról, hogy a kormánykörök figyelmét az előadásra idejében felhívhassam, és hogy az egyes kormányférfiaknak megfelelő páholyok lefoglalhatók legyenek.

Igaz tisztelettel kész híved

Pekár Gyula

Tisztelt Barátom!

Figyelmembe ajánlották Lányi Lulu kisasszonyt, mint kiválóan tehetséges színésznőt. Felkérlek, szíveskedjél nevezettnek módot adni arra, hogy az általa kijelölendő szűkebb színházi szakértőknek próbajátékon bemutatkozhassek.

A pórbabemutakozás [!] eredményéről légy szíves engem értesíteni.

Szívélyes üdvözlettel igaz híved

P. s. A miniszter úr melegen érdeklődik iránta!

Igen tisztelt Barátom!

Felkérlek, szíveskedjél intézkedni, hogy a rövid úton már közölt alkalomból folyó hó 8-án az Árva László előadására 200 személy ingyenes elhelyezéséről gondoskodás történjék olyképpen, hogy megfelelő számú páholy, földszinti zsöllye, illetve támlás- és erkélyszék kivétessék az előadásra kerülő jegyek közül és az előadást megelőző hétfőn a minisztérium művészeti ügyosztályába beszállíttassék.

Együttal szíveskedjél intézkedni arra nézve is, hogy Bakó László, a Nemzeti Színház örökös tagja ugyanezen estén, előadás előtt a függöny elé lépjen, és az itteni részről felülvizsgált prológot előadhassa.
Szíves köszöntéssel igaz híved

Pekár Gyula
államtitkár

1918. november közepétől, a belgrádi fegyverszünet aláírásától a világháborút Magyarország számára is lezáró békekötésig antantmissziók tartózkodtak Budapesten. 1919. november közepén a román csapatok elhagyták Budapestet, Horthy Miklós nemzeti hadserege az első levél keletkezésekor már másfél hónapja bevonult a fővárosba. A belpolitikai helyzet azonban még nagyon ingatag volt, amit elsősorban az előre nem látható béke bizonytalansága, valamint a hatalomra került politikai erők revans- és bosszúvágya okozott. Nem csoda, hogy a november 6-i Molière-darab túlnőtt az előadáson, s a kettős hatalmi tényező kölcsönös tiszteletköreire adott lehetőséget:³⁴

A *Tartuffe* tegnapi előadásán Franchet d'Esperay és Graziani tábornokok, valamint Fatou admirális teljes kíséretükkel jelentek meg a Nemzeti Színházban. A generálisok páholyával szemben József főherceg és fia hallgatták a stílusos előadást. A kormány képviseletében Huszár Károly miniszterelnök, Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter, Pekár Gyula államtitkár és ifj. Wlassics Gyula báró, miniszteri tanácsos jelentek meg. A tábornokok minden felvonás után élénk tetszésüket fejezték ki a Nemzeti Színház művészeinek, s mikor Pekár államtitkár a kormány nevében tisztelgett a páholyukban, legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak a magyar előadás nívjáról és a rendezés stílusérzékéről. A harmadik felvonás után Franchet d'Esperay és kísérete viszonzották Pekár Gyula látogatását. A tábornok megbízta Traimont gróf őrnagyot, hogy a Nemzeti Színház művészeinek adja át legmélyebb elismerését. Az üzenetet átadták Ivánfi Jenőnek, ki a *Tartuffe* fordítója, rendezője és egyben megszemélyesítője volt, és mind a három feladatot egyformán jól oldotta meg.

A második levélben említett Textorisné Lányi Lulu ebben az időben a Területvédő Liga országjárásán vett részt, műsorszámá irredenta versekből állt. Feltehetően a próbameghallgatásra sor került, azonban nem lett a Nemzeti Színház tagja. A Pekár által említett miniszter a főnöke, Haller István volt, hogy tényleg érdeklődött-e, vagy a levélíró csupán nyomatékul hozta Ambrus tudomására, nem tudni. A harmadik levélben említett alkalom az Ébredő Magyarok szélsőjobboldali, fajvédő szervezet elnöki konferenciája volt, amelynek második napján, szeptember 9-én este a résztvevők megnézték Herczeg Ferenc darabjának díszelőadását. Pekár semmit sem akart a véletlenre bízni, az előadás előtt felolvasandó prológ szövegét is ellenőriztette. Bakó László azonban a napilapok szerint két verset adott elő, igaz, azokat „meleg, hazafias érzéssel”.

1920 márciusában a kultusztárca létrehozta a Magyar Országos Színművészeti Tanács nevű szervezetet, amelynek az lett a feladata, hogy politikai-ideológiai szempontok figyelembevételével segítse a nemzeti és erkölcsi megújulás érvényre jutását a darabválasztásban. Azonban kimondva-kimondatlanul Ambrus korábbi döntéseinek hatására jött létre, mintegy bíráló-engedélyező hatóságként.

Két évvel később Pekár azzal indokolta a Tanács felállítását, hogy 1919 végén, 1920 elején az előadott darabok nem voltak méltók a nemzeti színjátszás hagyományaihoz, s ezen a gyakorlaton változtatni kellett.³⁵ Ambrus ekkor egy listán összegezte az 1919. októberi szezonnyitás után előadott drámákat, színműveket: Katona, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Jókai, Szigligeti, Mikszáth, sok Herczeg, Gárdonyi, Szomory, sőt maga Pekár is szerepelt mások mellett a magyar szerzők sorában, míg a külföldi szerzőket többek között Shakespeare, Molière, Ibsen, ifjabb Dumas, Hauptmann képviselték.

Néha azonban mintha az államigazgatás magas polcain ülők is belefáradtak volna a lelkes, önjelölt, ám amatőr szerzők munkáiba. Ifjabb Wlassics Gyula például 1921. január 21-én ezt írta Ambrusnak: „Zadravecz püspök is színdarabot írt, én már olvastam. Mellékelve oly kéréssel küldöm, szíveskedjék mielőbb a Tanácshoz juttatni, melynek ítéletében bízom.” Zadravecz István tábori püspök darabja beleillett az akkori fősodorba, címe: *Kapisztrán*. Március 24-én – talán már a Színművészeti Tanács véleményének hatására – ezt nyilatkozta: „a darabom voltaképpen még nem is kész. Csak nagy vonásokban, egész darabosan, vázlat-szerűen van meg, hogy úgy mondjam, inkább a lelkemben, semmint papíroson”.³⁶ A Nemzeti Színház természetesen nem tűzte műsorára, előbb egy gyöngyösi iskolai ünnepélyen, majd október 6-án adták elő a Fővárosi Nyári Színházban.

A Nemzeti Színház vezetése persze kellemes pillanatokat is hozott, ahogy az alábbi sorok is mutatják:³⁷

Kedves Igazgató Úr,

engedje meg, hogy férjemmel én is megköszönhessem azt a sok jót, ami Mohács előadása alkalmából öntől ránk áradt! –

Szokás hinni, hogy a szerzők darabj[át] színre vitelekör kínpadra viszik – itt épp az ellenkezője történt. Minden szereplője épp az volt, akire vágyott – a próbákról mindig elégedetten jött haza – minden nap meghozta neki az örömet – „ma lenn volt Ambrus is a próbán” – „Jászhai olyan, mint egy Niobe!” – „Olyan kedves, meleg, hízogó hang nincs több, mint a Bajor” – „Abonyi minden várakozásomat felülmúlja, soha jobb Lajost kívánni se tudnék” – „Gál – Pethes – Gyenes – Mihályfi – de a fiatalja is mind a legjavát adja annak, amire képes és Hevesi – az csodát mível – minden egyes szereplőbe beleszuggestálja a szeretetet, amellyel ő a darab iránt viseltetik – és milyen csodaszép templomot csinált” s.a.t.

Ezt a nagy örömet mind csak Önnek köszöni – pedig a sok hízogó érzés között bizonyára legbecsesebb előtte az a tudat, hogy ön – épp ön, a kritika mestere – találta darabját jónak.

Hálás köszönet minde ezért. A legnagyobb tisztelettel mindig híve

Voinovich Gézáné

Voinovich Géza *Mohács* című darabjának bemutatója 1922. január 18-án volt, az előadást Hevesi Sándor rendezte; beleillett az akkori kortárs szerzők magyar történelmi ihletésű darabjai közé, amelyeket más és más módon, de egyformán a veszteségtudat inspirált. Az előadásnak a közönség előtt és a kritikusok tollán is sikere volt. A levél hangnemének hátterében azonban több érzélem van, mint amennyi a szavakból első olvasás után kiderül. Szalay Gizella első férje ugyanis Arany László volt, Ambrus közvetlen főnöke a Földhitelintézetben. Ismeretségük

az 1880-as évek elején kezdődött, Arany László segítette fiatal beosztottját az irodalmi pálya elején, Ambrus pedig viszonzta ezt Arany János műveinek rendezésével, kiadásával. Majd nem sokkal később hasonló módon ő pártfogolta a figyelmébe ajánlott Voinovich Gézát, akivel együtt szerkesztették a Révai Klasszikus Regénytár című sorozatát. E néhány sor egyébként azt is cáfolja, hogy Ambrus soha nem járt próbákra, vagy ha igen, akkor is a nézőtérrel szembe fordított arccal nézte volna a színészek játékát.

1922 első negyedéve azonban már Ambrus végjátzmája volt a Nemzeti Színházban: színházvezetői, előadás-választási elveit, értékrendszerét elsodorta a történelem. A világháború után megkopott a szövegközpontúság szerepe, mert helyébe lépett a kommunikációban sokkal gyorsabb és hatásosabb, jobban manipulálható látvány. Az ellentétes politikai szélsőségek felvonulásai, gyűlései, egyenruhái, a színpadokon az elsősorban a direkt érzelmi ingerekre törő dramaturgia. A dráma, színdarab textusa másodlagos lett, irodalmilag értékelhetetlen anyagból is lehetett hatásos produkciót rendezni. Ez színházi viszonyok között a rendezői színházat jelentette, a politikában pedig az ideológia hangsúlyozott jelenlétét. Mindez persze nem történt volna így a közönség összetételének, befogadói elvárásainak megváltozása nélkül, ha nem alakul ki a századforduló után felnőtt új generáció világmélabéje a megértés–szórakozás/kikapcsolódás skáláján a csúszka tartós elmozdulása az utóbbi felé.

Ambrus színházi pályájának valójában ez jelentette a befejezését, nem a miniszterváltást követő intézkedés, illetve válaszként lemondása 1922 júliusának közepén, egy évvel kinevezésének vége előtt. A Budapesti Hírlapban többek között ezek a sorok jelentek meg róla:³⁸

Mikor most pár sorban elbúcsúzunk Ambrus Zoltántól, meg kell írunk, hogy az ő személyében egyik legképzettebb esztétikusunk és legkiválóbb írónk ült a Nemzeti Színház igazgatói székében. Dramaturgiai tanulmányaiból sokat tanultunk mindannyian, akik kritikával foglalkozunk. Regényei, elbeszélései a magyar irodalom büszkeségei maradnak minden időn át. Hogy a Nemzeti Színház az ő vezetése alatt nem vette azt a lendületet, amelyet joggal reméltünk volna, annak oka nem az ő személyében keresendő. A legsúlyosabb politikai és gazdasági viszonyok között vette át a Nemzeti Színház vezetését. A Károlyi-korszak, a kommün, a kurzus mind belezúgott a művészet szuverenitásába és összevissza tette a Nemzeti Színház repertoárját. A Színművészeti Tanáccsal Ambrus Zoltán nem tudott harmóniában dolgozni. Az utóbbi években tragikus csapás is érte, elvesztette azt a kiváló, nemeslelkű asszonyt, aki életének erőssége és támasza volt. Elfáradt, elkedvetlenedett a meddő küzdelemben, amelyet a sok balkörülménnyel vívott. A színház pedig rohant lefelé, már-már azt hittük, a végleges anarchia felé. Most, hogy Ambrus Zoltán elhagyja az igazgatói széket, elfoglalja ismét méltó pozícióját az irodalomban, gazdagítva azt továbbra is értékes munkásságával.

A címben említett mondatot egyébként Klebelsberg Kunó nyilatkozta, amikor a sajtónak Ambrus Zoltán leváltását megokolta. Az indok igazságtalanságát differenciálatlansága mutatja, mert azt lehetett volna kifogásolni, hogy Ambrus viselkedése ezt vagy azt az érdeket sértette, de kétségbe vonni, hogy nem ért a színházhoz, előítéletes véleményre mutat. A politika és a művészetek találkozása ritkán üdvöztető az utóbbira nézve. Ambrus a háború előtti, a maga nemé-

ben liberális magyar társadalom kinevezettje volt, akire 1922-ben már nem volt szüksége a más értékek, elvárások és kényszerek szerint formálódó magyar kultúrpolitikának.

JEGYZETEK

¹ AMBRUS Zoltán, *Háborús jegyzetek, 1914–1917*, összegyűjt., bev. BUDA Attila, szerk., jegyz. BUDA Attila, FARKAS Charlotte, Napkút, Budapest, 2021, 479 [5].

² Ambrus Zoltán levelezésének 1963-as kiadása csak erősen válogatva tartalmazza a gratulációkat, a hagyatékban a közlteknek sokszorosa található.

³ Csáth Géza – Ambrus Zoltánnak, Székesfehérvár, 1917. március 10.

⁴ *Mije lehetek én önnek? Ambrus Zoltán és Jászai Mari levelezése, 1885*, összegyűjt., s. a. r., bev., jegyz. kiegészítő részek BUDA Attila, Ráció, Budapest, 2023, 73–82.

⁵ Párdány Oszkárné Márkus Emma – Ambrus Zoltánné Benkő Etelkának, Budapest, Hotel Bristol, 1917. március 11.

⁶ özv. Terhitz Józsefné – Ambrus Zoltánnak, Komárom, 1918. január 12.

⁷ Hatvany Lajos – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1918. október 22.

⁸ [Név nélkül:] *Éjszakai rendőrtámadás a Nemzeti Színház előtt*, Világ, 1918. október 15., 12.

⁹ HATVANY Lajos, *Színházi bonyodalmak II. József császár körül*, Pesti Napló, 1918. november 24., 13.

¹⁰ Válogatás az esetet tárgyaló cikkekből: [Név nélkül:] *II. József császár levétele*, Pesti Hírlap, 1922. november 22., 6.; [Név nélkül:] *II. József császár és a köztársasági kormány*, Az Újság, 1918. november 22., 9.; [Név nélkül:] *II. József és Ambrus Zoltán*, Budapesti Hírlap, 1918. november 23., 10.

¹¹ Hatvany Lajos – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1918. november 22.

¹² [Név nélkül:] *Díszelőadás a Nemzeti Színházban*, Budapesti Hírlap, 1918. november 17., 15.; [Név nélkül:] *Miért a Bánk bán?*, Magyar Hírlap, 1918. november 17., 10.

¹³ Jules Lemaître darabja, nem adták elő a Nemzeti Színházban.

¹⁴ A budai Várszínház, jelenleg Miniszterelnökség, 1870 után a Nemzeti Színház kamaraszínháza volt. Mivel a színészeknek ide utazniuk kellett, a színházi vezetés nem utasított, hanem felkért és anyagiakkal kompenzált.

¹⁵ Paul Hervieu háromfelvonásos darabjának 1918. december 20-án volt a bemutatója. Ódry Árpád De Raon Gilbert szerepét játszotta, előtte pedig II. Józsefet alakította Szomorú Dezső színművében.

¹⁶ Lev Nyikolajevics Tolsztoj népdramája, a női főszerepet Jászai Mari játszotta volna, de 1922-ig, bár Ambrus végig tervezte, nem mutatták be.

¹⁷ [Név nélkül], *Séta az íróasztalok körül*, Színházi Élet, 1918. augusztus 18–augusztus 25, 9.

¹⁸ Bánffy Miklós 1912 óta a Nemzeti Színház – és az összes állami színház, valamint a budapesti Operaház – intendánsa volt.

¹⁹ Ivánfi Jenő, színész és rendező, 1917-ben Csáth Kálmánnal együtt ő is megpályázta a Nemzeti Színház vezetését.

²⁰ Chmievsky Andre az állami színházak gazdasági vezetője volt.

²¹ Ambrus igazgatói tevékenységének árnyalt összefoglalása: FÖLDESDY Gabriella, *Író és színház. Ambrus Zoltán (1861–1932) pályaképe*, Napút-füzetek 134., 2019, 24.; GAJDÓ Tamás: „...az ügy olyan ember kezébe került, aki ért is hozzá...”. Ambrus Zoltán a Nemzeti Színház élén, Irodalomismeret, 2018/1, 63–67.

²² Czollner Béla – Lenkei Henriknek, Budapest, 1919. január 23.

²³ Az Újság, 1919. április 6., 7.

²⁴ Huszár Károly – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1919. november 16.

²⁵ Friedrich István – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1919. december 30.

²⁶ Huszár Károly – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1920. január 17.

²⁷ Ambrus válaszát, amelyben kételyét fejezte ki a darab alapján a szerző drámaírói tehetségével kapcsolatban, lásd: *Ambrus Zoltán levelezése*, s. a. r., jegyz. FALLENBÜCHL Zoltán, Akadémiai, Budapest, 1963, 309–310., 484. A válasz is fogalmazványként maradt fenn.

²⁸ SCHÖPFLIN Aladár, *Pekár Gyula*, Nyugat, 1937. szeptember, 204–205.

²⁹ Erősen javított autográf tintairás.

³⁰ [Név nélkül:] *Pekár Gyula – Dantonról*, Színházi Élet, 1920. szeptember 26–október 2., 15.

³¹ Pekár Gyula – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1919. december 31.

³² Pekár Gyula – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1920. január 12.

³³ Pekár Gyula – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1920. szeptember 3.

³⁴ [Név nélkül:] *Franchet d'Esperay a Nemzeti Színházban*, Magyarország, 1920. január 7., 8.

³⁵ [Név nélkül:] *A kultuskormány megvédi a Színművészeti Tanácsot*. [...] *Pekár Gyula nyilatkozata*, 8 Órai Újság, 1922. március 19., 3.

³⁶ [Név nélkül:] *Kapisztrán János. Zadravetz püspök színdarabja*, Az Újság, 1921. március 24., 3.

³⁷ Voinovich Gézáné Szalay Gizella – Ambrus Zoltánnak, Szerda [1922. január 18–19.].

³⁸ D. L. L., *Ambrus Zoltán megvált a Nemzeti Színházról*, Budapesti Hírlap, 1922. július 14., 7.

TAMÁS MENYHÉRT

Zárszó és folytatás

1

Hetekig, hónapokig megszűnt bennem az éhség,
hogy mindent kimondjak magamról, felkészültem,
többé nem élek a szavak sürgetésével, mélyemen;
nélkülük annyira sem...
Most állj talpra, ha tudsz, vállalni tudod-e, folytasd
az időtlen harcot, vállalni akkor is, ha semmit sem
tudsz, igaz, nem is ígérhet, nem is ígér jövődőről –
mint aki semmit sem tanult, fedd fel újra mostani
magad, meglátod, gyümölcsöt terem a szó!

2

Térj vissza, szólít a nap minden órája, azok is
szólítanak, akik ébredésemet várják, csengessem
fülükbe a riasztást – bármekkorát fordult az Idő,
a benső szó időtlen parancsolat, meg-megújítható
harsona; a felejtés ébresztése...
Egyetlen dologban hiszek, hihetek: amit félrehall
a fül, áthangolja a szív, egyedül a szív a meg-
mondhatója: ennél többet, mint amennyit veszí-
tettünk, többet nem veszíthetünk!

3

Sóhajtással kezdem, mikor fogad vissza, vissza-
fogad-e a termékeny reggel, újra elém teríti-e
a napfényt, hogy újra kitaláljak magamból...
Térj vissza! Kímélet után vagy. Eleget kíméltem
a magára sápadt, fehér papírt. Fogadj vissza
reggel, hiányodban azt is megszenvedtem, hogy
álom nélkül ébredek, álom és kímélet együtt:
sötétít, magamra sötétít – Napszakom, nap-
szakom: reggel, állj árnyékaim útjába...

2024. január 3.

SZABÓ TAMÁS

Időzavar

Mindig utálta ezeket az üresjáratokat. Ilyenkor látszik a leginkább, mennyire nem tud beilleszkedni. Legyen szó az iskolarendszerről, a munkahelyéről vagy a sakkról. A szabadfoglalkozás az a pokol, amikor az emberek egyéniségét nem szorítja keretek közé egy felsőbb autoritás, és szinte megtébolyulnak a szabadság mérges gázától. Mindenki jól érzi magát, hangoskodik, András meg csak sodródik ide-oda, és várja, hogy ismét egyenlőek legyenek a beszabályozott elnyomásban.

Most is pontosan ez történik, egy idegen városban, egy idegen iskolában, idegen sakkozók között. Itt még csak a látásból ismerés csalóka otthonossága sincs meg, mint a kistérség posvadt állóvízében, ezekről a gyerekekről és felnőttekről nem tud semmit, legfeljebb annyit, hogy jobbak nála, alig nyert meccset. Mi szüksége van neki erre? Ezért kelt fel hajnali fél hatkor szombaton? Hunyorogva mosta a fogát a fürdőszobalámpa éles fényében, miközben az anyja berakta a táskájába a kulacsot és a sajtos kiflit. Késésben volt, kapkodva rángatta fel a farmerjét, Nátival hatra beszélték meg, legalább másfél óra az út, a regisztráció nyolctól, a verseny fél kilenctől kezdődik.

Idegeskedés, kapkodás, kudarc. Hát persze. A versenysakk ismerős tartozékai, amelyek csak most bukkannak elő az eltelt huszonkét év jótékony üledékrétege alól. Gyerekként sem bírta elviselni. Pedig amikor kilencévesen a karácsonyra kapott öt-az-egyben társasjátékban található készlettel az apja megtanította sakkozni, egy ideig úgy tűnt, semmi más nem érdekli. Játzott az apjával, nagypapjával, unokatestvérével, de hamar kifogyott az ellenfelekből, nem jelentettek kihívást, úgyhogy az apja elvitte a városi sakkegyletbe, ahol az addigi kaotikus játszadozást felváltotta a strukturált tanulás. A hat sakkszabály, Philidor-csel, király- és gyalogvégjátékok. Jól érezte magát, a tanárok szerették, mert álmából felkeltve is el tudta darálni a nimzöndiai védelem főbb jellemzőit, a többi gyereket pedig agyba-főbe verte.

Közben elkezdődött a városi bajnokság, minden pénteken egy mérkőzést játszottak, András természetesen veretlenül nyerte a csoportját, a szülei lelkesen tapsoltak, amikor átvette a győzelemért járó félméteres porcelánvázát, és még lelkesebben, amikor a megyei diákolimpiáról mindössze egy pontot elhulajtvá hazavitt egy bronzérmet.

Felfigyeltek rá a klubban, tudták, ki az a Szűts András, nem Andris vagy Andráska, szigorúan András, komor, koravén ábrázattal kérte ki magának, amin nem lehetett nem mosolyogni. A figyelemnek és dicséretnek azonban meg kellett fizetni az árát: a heti két edzésből három lett. Ettől kezdve minden szerda este felült az apja mögé a biciklire, aki elkerekedett vele a Móra Ferencről elnevezett lakótelepre, hogy Varga Tibi bácsi negyedik emeleti lakásának kisházában az edzőpartnerével – egy nála öt évvel idősebb fiúval, Ferivel – különórát vegyen.

Először még ez is tetszett neki. Különlegesnek érezte magát. Olyan világba lépett be, amiről az edzésre járó harminc-negyven gyereknek fogalma sem

volt. Ferivel már a szicíliai védelem Najdorf változatát tanulták, amikor a többiek még mindig csak a Sárkánnyal szenvedtek. Az edzőmeccseiket Varga Tibi bácsi számítógépén a legmodernebb sakkprogrammal elemezték ki, aztán ki-nyomtatták a játszmalapot, hogy András haza tudja vinni. Megismerte Varga Tibi bácsi családját, az alacsony feleségét, az Andrásnál sokkal idősebb lányát, akit Tibi bácsi valamiért csak Macának hívott, és a kutyáját, Jerryt, a kuvasz keveréket. Jerry az edzések állandó tartozéka volt, rendszeresen be-benézett a kisszobába, unottan körbejárta az asztalt, nyújtózott az állólámpa fényénél, és leheveredett a radiátor mellé. Jókat szundított a sakkóra kattogására, nem zavarta a gondterhelt szuszogás és a sakkozókra egyetemesen jellemző ideges lábrángás.

Aztán kezdett elmúlni a varázs, ahogy újabb és újabb kérdőjelek merültek fel az isteni tehetségét illetően. Az edzőmeccseken többnyire kikapott Feritől, és a váradpusztai kastélyban rendezett egynapos rapidversenyen mindössze egy negyedik helyet bírt összekaparni, miután az egyik partiban nagyképűen visszautasította a regnáló megyei bajnok döntetlenajánlatát. Hazaérve teátrális mozdulattal ugrott az ágyába, nem szólt senkihez, még ha kérdezték sem, fogadkozott, bosszút forralt, de ebből sem lett semmi, mert a következő versenyen ismét kikapott attól kávébarna hajú, pocokképű fiútól.

Bár a lelkesedése kialudt az apró kudarcok oxigénhiányos közegében, a szüleinek eleinte nem szólt. Hogy miért nem, azt maga sem tudta. Talán nem akart csalódást okozni nekik. Ha már elviszik edzésre, mindig megveszik neki a Sakkélet legújabb számát, eltűrik, hogy az egész lakást felforgatva szimulánt ad a plüssállatainak, akkor az a minimum, hogy viszi valamire.

Azonban az eltökéltsége csak addig tartott, amíg kézbe nem vette a fénymásolt oktatóanyagokat. Forró álomosság telepedett rá, és akármennyire is akarta, az agya idegen testként lökte ki magából a bástyavégjátékokat. Majd kicsit később, most inkább gyorsan FIFA-zik egyet. Így jött el a következő szerda, amikor a balzsamos áprilisi napsütés ellenére András ugyanúgy küzdött a démonaival, mint a tévében Esmeralda és José Armando a felfokozott érzelmeikkel. Nem akart menni. Nem akart szólni. A sok nemakarás közben zseniális ötlettel állt elő: ideje hasznát húzni kisgyerekkori ősellenségéből – az orrában tekergőző sebezhető hajszálerekből. A véletlenszerűen jelentkező orrvérzés korábban csak szégyent és kellemetlenséget jelentett, most azonban lehetőséget. Félórával az indulás előtt elkezdte módszeresen orrba verni magát. Csak egy kicsit fájt, mintha nem is a saját testrészét ütötte volna. Az idegen, gumyszerű érzést azonban nem követte vér, az idő pedig fogyott, az apja már felvette a cipőjét. Egyre dühösebben sózott oda újra és újra, amikor végre kis nedvességet érzett az ajka felett. Odanyúlt. Piros. Az izmai elernyedtek, a gyomrából eltűnt a szorítás. Elégedetten tartotta a zsebkendőket a csap alá, a víz csobogásán keresztül is jól hallotta az apja telefonba intézett szavait. „Sajnos Andrásnak nagyon vérzik az orra, ma nem tud menni.”

Reggel, mire leért a lépcsőn, az autó már ott állt a ház előtt, Nati a koci oldalának támaszkodva cigizett, Peti, a kislány a hátsó ülésen szunyókált, alaposan beszíjazva a gyerekülésbe. András beült előre, a hátitáskáját a lába közé engedte, becsatolta magát, és várta, hogy a nő elnyomja a csikket. Az ujjai szorították a táskája fülét, a fejét nem döntötte hátra a támlára, az izmai lehetetlenoman megfeszülve maradtak. Ugyan hálásnak kellene lennie ennek a félidgen nőnek, hogy teljesen ingyen fuvarozza a versenyekre, mégis van valami a jel-

lemében, ami nyugtalanítja. Nati az az ember, aki mindig jelen van, akiről nem lehet megfedkezni, és ha valaki nem olyan szofisztikált, mint András, még akár nagypofájúnak is nevezhetné az asszonyt. Ez a fajta ezer fokon izzó személyiség ugyan tökéletes egy sakkegyesület operatív vezetőjének, viszont András alacsony olvadáspontú lelke nem tudja hosszú távon elviselni.

Az út a várakozásainak megfelelően lassan telt, Nati folyton beszélt, nagy lendülettel, mindegy, hogy éppen az osztrák államot szidta, amiért késtek a családi pótlék kifizetésével, a rádióhíradóra bólogatott bőszen, vagy az egyesületben sakkozó gyerekek szüleiről fejtette ki a rossz véleményét. András haladt a kisebb ellenállás felé, félszavakkal, erőtlenül értett egyet, de inkább csak próbált az időn kívülre kerülni, bambult ki az ablakon. Összegyűrtnek érezte magát, az autó pedig csak száguldott bele a bádogszínű égből lecsöpögő ködsávba. Később Peti is felébredt, ami tovább bonyolította András életét, mert most már nemcsak a nő, hanem a kisfiú is beszélgetni akart vele. Márpedig a felnőtteknél csak a gyerekekkel találta meg nehezebben a közös hangot. Nem tudta, mit válaszoljon azokra a nyilvánvaló ostobaságokra és iszonytató faviccekre, amikkel Peti bombázta. Nem tehetett mást, kényszeredetten nevetett. A kétórás út alatt elzsibbadt a lelke és a háta is. Felüdülésként olvasta az „Isten hozta Kemenesizsákban” táblát. De azért mégis, miféle isten az, aki idehozza az embert?

A következő óra ténfergéssel, ásítózással és várakozással telt. Várni kellett az iskolakapu kinyitására, a regisztrációra, a verseny kezdetére, de még a mosdóra is. Legalább végre a beszélgetést nem forszírozta senki: mindannyian elmerültek a telefonjukban. Peti sakkozott, András feladványokat oldott meg, Nati facebookozott.

Közben egyre többen lettek, az aula úgy telt meg emberekkel, mint egy léket kapott hajó vízzel. Erősödött az alapzaj, susmorgás, széklábcsikorgás, cipőtalpkopogás, köhintések, nevetések, telefoncsörgés. András fel-felnézett, nehogy lemaradjanak valami fontos információról, de így is meglepetésként érte, amikor a tömeg jelentős része útnak indult. Intett Natinak, és követte a hordát. Egy hosszú folyosó végén lementek egy lépcsőn, át egy másik folyosón, be az iskola tornatermébe, ahol többszörnyi asztalon többtucatnyi sakktábla várta a játékosokat. Izgatottság és puha izzadtság szag visszhangzott a csarnokban.

Amennyire élesen emlékszik arra az orrpüfölő áprilisi délutánra, annyira homályba vész, végül is hogyan hagyta abba teljesen a sakkot. Lassan, észrevétlenül történhetett, ahogy az emberek hízni szoktak. Egyre több edzést hagyott ki mondvacsinált indokokkal, nátha, fejfájás, sok tanulnivaló. Annyi azonban biztos, hogy a végső lökést Varga Tibi bácsi kétségbeesett visszacsábítási kísérlete jelentette. A tavaszi félév egyik utolsó edzése után meghívta egy kólára a művelődési ház büféjében. Nem kertelt, tudta, nincs sok ideje, amíg András apja megérkezik. Belevágott, beszélt András tehetségéről, az óváradi sakkéletéről, jól áll a helyzet, akár az NB I-be is feljuthat a csapat, aztán nagyot kortyolt az unikumból. „Úgy látom, kezd elmenni a kedved.” Pocakos teste minden grammjával egyenesen a fiúra nézett, kereste a tekintetét. András az asztallapot piszkálta, egy kicsit ragadt. „Szerintem nagy kár lenne, ha abbahagynád. Lesz június végén egy balatoni tábor, egy hét. Kis sakk, kis fürdés, kis hülyéskedés. Gyere el, tetszeni fog!” A fiú beleiben megdermedt a kóla, a széke bele-

süppedt a linóleumba, a keze görcsösen szorította az üres üveget. Hogy ő egy hétig egyedül? Ezekkel? Az egynapos versenyeket is alig bírja elviselni, az edzések közti fejetlen rohangálás is maga a pokol. Egy hétig távol az otthon biztonságától? Az ágyától, aminek minden hepehupája tökéletesen öleli körbe? A szüleitől? És még strandoljon is? Idegenek előtt vegye fel a fürdőgatyáját? Mutogassa a lötyyedt testét? Ki van zárva! Varga Tibi bácsi arca egészen bele-vörösödött a mosolygásba. „Gondold át!” „Jó, át fogom.” Kilökte maga alól a széket, és kirohant a büféből. Később az apjával megüzentette, András sajnos családi elfoglaltság miatt nem ér rá. Szeptembertől nem ment többet.

Aztán jött a középiskola, az OKJ, az egyetem, a munkanélküliség, végül elkezdett dolgozni. Ha valahol, ritkán, szóba jött a sakk, szakértőként gondolt magára, persze nem verte nagydobra, de tudta, az átlagnál jobban ért hozzá. Egyszer az egyetem alatt egy szaktársával játszottak részegen egy kocsmában, flegmán dobálta a bábukat jobbra-balra, aztán észrevette, hogy kikapott. Biztos az ital, ez nem számít. Mint annyian, ő is megnézte a **Vezércselt**, a munkahelyén a konyhában hallotta, ahogy két informatikus beszélt róla, mosolygott magában, elég hiteles, hogyne, nem rossz. András volt a világ legjobb nem sakkozó sakkozója, egészen addig a novemberi napig, amikor újra elkezdett játszani.

Nem tervezte. Igaz, amit általában eltervezett, abból úgysem lett semmi, úgyhogy ha bármi is történt az életében, az csak tervezetlenség volt. A nagymamájánál ült a fotelben, szemben a tévével. Síugrás ment. Andrásnak csak így, felnőtt fejjel lett furcsa, hogy ez az apró, vidéki asszony, akinek életében nem volt síléc a lábán, ennyire rajongott a téli sportokért, állandóan az Eurosportot nézte, biatlon, alpesi sí, síugrás.

A nagymama a reklámszünetben odacsoszogott az egyik szekrényhez, kivett egy ajándéktáskát. András nem lepődött meg, tudta, hogy ez jön, a hét elején volt a születésnapja, hát ő is felállt, és odament a nagymamához, aki már csak a mellkasáig ért. A sötétzöld táskában csendben megbújt a szokásos pénzzel teli, kézzel megírt boríték, és hangosan zörgött a közel húsz éve halott nagypapa sakk-készlete. Egyből megismerte, sokat játszottak ezen az ütött-kopott táblán, amit a vetemedéstől már akkor sem lehetett teljesen vízszintesre kinyitni.

Pár nap múlva egy, a szokásosnál is nehezebben telő munkanap kietlenségének kellős közepén eszébe jutott a készlet, aztán a pillanat, amikor átvette a Szolnoki család által felajánlott díjat, a hatalmas, olajszerű vázát, Varga Tibi bácsi megrázta a kezét, széles, vörös arcán gyöngyözött a nevetés, aranykezesztje kilógott a kigombolt ingéből, a klubtagok tapsoltak. Elkezdte túrni az internetet, hátha talál fényképeket, cikkeket, bármit abból az időből, de semmi. Rosszul dokumentált korszaka egy rosszul dokumentált városnak. Másik irányba indult el. A kilencvenes évek nagy játékosairól olvasott, akik ellen képzetben annyi nehéz partit vívott. És nem állt meg itt, ment vissza, tovább a múltba, érdekességek korábbi világbajnokokról, aztán jöttek a megnyitások, középjáték-stratégiákat boncolgató cikkek, videók, végül azon kapta magát, hogy beregisztrált egy oldalra, ahol mások ellen játszhat, amikor pedig december elején meglátta, hogy a lakásuktól mindössze ötperces sétára található tudományos játszóházban sakkverseny lesz, magától értetődő volt számára: benevez. Itt a szervezők felírták az e-mail címét, bekerült a vérkeringésbe, egyesületi tag lett.

András egy pillanatra megáll a lépcsőfordulót megáldó ember nagyságú Jézus-szobor mellett, a fenti ablakokból beáramló fény kinyilatkoztatásként teríti be a megváltó mészkőből faragott mását. A lekopó festék ellenére is impozáns látvány. Maga sem tudja, miért, de lefényképezi a szobrot, aztán megy tovább, fel a harmadikra, a tetőtérbe. Valahol ott van az a két terem, ahol a szülők várakozhatnak. Keresi Natit, hogy megkérdezze, mikor indulnak. Még jó pár mérkőzés zajlik, utána az eredményhirdetés – a legoptimistább becslése szerint is egy óra.

Az egyik szobából úgy türemkedett ki a beszélgetés a folyosóra, mint egy lányéksérv. Hangosan, de nem jókedvűen nevetnek odabent. Unatkozó felnőttek nevetnek így, akik már nem várnak semmit az élettől. András félve lép be, tart a hosszú órák alatt jól összeszokott csoporttól. Idegen. Tudja, ide legalább annyira nem tartozik, mint az udvaron üvöltve focizó gyerekek közé. Biccentve köszön, szinte észre sem veszik. Az ablak melletti padoknál, egymás felé fordított székeken ücsörögve tovább folyik a társalgás. Nati nincs köztük. Megvárja itt, addig legalább megeszi a sajtos kiflijét.

Egy vékony, erősen kopaszodó, szemüveges sakk-apuka veszi át a szót, alighanem ő játékos is lehet, erre utal a bennfentes magabiztossága. Keresztneveket használ, bizalmaskodva előredől, feltolja az orrán a szemüvegét, a többiek minden mondatára helyeselnek. „Azt mondta nekem a Feri, hát, ugye, ő mégis nagymester, biztos igaza van, szóval azt mondta, nem éri meg ez az egész sakkdolog. Minimum annyi munkát kell belefektetni, hogy azzal három tisztes diplomát is lehetne szerezni, és még akkor sincs garantálva a siker. Mert ki tud megélni csak a játékból? A top ötven? Talán.”

András ül, rág és fülel. A többiek más témába fognak. Most egy melegítő sakk-anya a szóvivő. András meg szállja a jól ismert láthatatlanság érzése. Gyerekkorában is sokszor képzelte, hogy észrevétlenül jár-kele az emberek között, közben kihallgatja a gondolataikat. A sakk-anya káromkodva panaszkodik a gyereke edzőjére, milyen sokat kért a magánórákért, mégis, a kis Danika még mindig sehol sincs, a Benett, akivel együtt kezdett, már rég lehagyta. András fújtatva közbeköhécsel. Egy nagydarab tésztagombóc megakadt a torkán. Szégyenszemre itt fog megfulladni! Sietve nyúl a kulacsért, nagy fájdalmak közepette végül lenyeli a kiflidarabot. A felnyírt, vörös hajú sakk-anya elhallgat, undorodva néz rá, szúrós szemeitől kipukkad a láthatatlanság burka. András megszágyenülten ül a székén, próbálja apróra összehúzni magát, de a csoport megvetése rátapad a testére. Inkább megkeresi Natit. Felkapja a táskáját, biccent, és mintha ott sem lett volna, távozik.

Végigsuhan a folyosón, kerülgeti az embereket, kettő kócos, csillogó arcú gyerek ránéz, csókolom, összevihognak, szaladnak tovább a lépcsőn, a kabátjuk susog, ahogy mozgatják a karjukat. Mit akartak? Visszaköszönjön? Nem is ismeri őket. Mindegy is, már eltűntek a szeme elől. Felbolydult az iskola, lépések, lábdobogás, bizsergés a levegőben, véget ért az utolsó forduló, mindenki megkönnyebbült, akinek jól sikerült, örül az eredményének, akinek rosszul, örül, hogy vége. András ez utóbbiak közé tartozik, kilenc partiból mindössze négy és fél pontot szerzett. Lehetett volna jobb is, mit képzelt, hogy csak úgy, mindenféle gyakorlás nélkül elkezd játszani a skandináv védelmet? Jól bele is zavarodott, megérdemelte. Az ellenfele, az a kockafejű, pinabajszú kamasz nagy mellénnyel sétált a táblák között. Nézte a többi játszmát, miközben András küszködött, kereste a megoldást a fenyegetésekre, aztán tolt egyet a futóján, tudta, hogy nem jó, de azért reménykedett. Lenyomta az órát, és ő is felállt,

menekült az állásától, mintha ezt a partit nem is ő veszítené el, hanem valaki más, ő csak megfigyelő, egy a sok csimbókos hajú, pocakos különc közül, aki itt sakkozik ma ebben a tornacsarnokban, a híg, limonádészínű napfényben.

Kisodródik az udvarra, mindenhol gyerekek, felnőttek, idegenek. Meresztli a szemét, pásztázza a terepet. Megvannak! Nati a betonos focipálya mögött ül egy hintán, Peti kicsit arrébb, a mászókán csimpaszkodik. A sok ismeretlen közül ők az egyetlenek, akiknek tudja a nevét. Most ez a két ember a családja. Hajótörökként evickélt át az arctalan tömegen, és most végre kiköthet.

Nati észreveszi a közeledő Andrást. „Mehetünk, ha gondolod. Megnéztem az eredményeket, nem kapunk díjat, az utolsó fordulóban nyert a Horváth Bence. Sötéttel!” Elrúgta magát a hintától, és Peti felé lépett. Odakiáltott a még mindig csúszdázó gyereknek, aztán megint András felé fordult. „Persze, majd pont egy ilyen fontos meccsen veri meg a Bajkai Olivért. Sötéttel! Biztos nem függ össze azzal, hogy csapattársak. Áh, le vannak szarva. Szerencsére nem tudják elvenni a Peti kedvét. De ez akkor is szemétség volt. Legközelebb majd lehet, szólok egy-két szót a megyei elnöknek, aztán meglátjuk, lesz-e kedvük még összebeszélni.”

András igyekszik sajnálkozó és visszafogottan dühös arcot vágni, az ajka lebiggyed, a szemöldöke halott hernyóként terül el a szeme fölött, elmélyíti a hangját. „Nem értem, mi szükség van erre, ez csak játék.” Nati helyesel, és tovább zsörtölődik, morogva mondja a magáét, kicsit elhallgat, aztán ugyanakkora szenvedéllyel újrakezdi, a dühe mindig talál újabb tartalékot. Közben átvágnak az udvaron, végigmennek az aulán, odaintenek a recepiós standnál ácsorgóknak, megkerülik a szelektív szigetet, és odaérnek a parkolóhoz. Nati meg-megszakadó dohogása beleveszik a madarak csiripelésébe.

„Ezt nem hiszem el! Már csak ez hiányzott, bassza meg!” András felkapja a fejét. Ez más, élesebb káromkodás volt, mint a korábbi dörmögés. Már ő is látja, amit a nő. Közelebb lép, odaguggol, ketten nézik a jobb hátsó kereket, szemmel verik az ernyedt gumidarabot, az asszony közben még erősebben káromkodik, Peti is ott lábatlankodik, nem szól, csak les a szemüvege mögül.

„Nézd meg, teljesen lapos! Most mi legyen? A fasz kivan!” Ezzel András is egyetért, ő azonban nem meri ennyire elragadtatni magát, nem tudja levenni a nyugodt távolságtartás maszkját. Helyette csak toporog, nézi a kereket, a cipőjét, a fákat a madarakkal, meg a felhőtlen, kék eget. Olyan szép nap lehetne ez. Valahol máshol.

Bátortalanul Natira pillant. „Van pótkereked?” Reménykedik egy nemleges válaszban, mert bár akkor még kisebb eséllyel oldódna meg a jelenlegi problémájuk, az már nem az ő felelőssége lenne, megtette, amire az Y-kromoszóma és a társadalom kötelezi. „Igen, a csomagtartóban. Ki tudod cserélni?” Dehogya tudja. Jogosítványa sincs. A technikaórákon a tanár csinálta meg helyette a feladatokat. Irodista. Bölcsész.

„Megpróbálhatom.”

Nekikezd. Felnyitja a csomagtartót. Úgy érzi, süllyedni kezd. Az aszfalt kocsonyás bizonytalansággal hullámszik a talpa alatt, a hónalja tocsog az izzadságtól, a szemüvege minden mozdulatnál le akar csúszni. Hol van a pótkerék? Hogyan kell kiemelni? Valahogy mintha oda lenne rögzítve a csomagtartó aljához. Milyen szerszámok kellenek? Olyanok vannak az autóban? Ezek? Mivel kezdjem? Merre tekerem a csavarokat?

Teljesen beleveszett a kérdések homokviharába. Alig látja a bámészkodókat, a megszágyenülés vérszagára gyűlő sakk-apukákat, a kárörvendő sakk-anyukákat, a neveletlen sakk-gyerekeket. Fogja a kerékkulcsot (ha ugyan tényleg úgy hívják), bizonytalanul, mintha nukleáris hulladék lenne. Odaguggol, rápróbálja, igazgatja, leveszi, forgatja, visszarakja. Elkezdi tekerni. Nem mozdul. Húzza-vonja, a dereka és a hátizmai fellázadnak ellene. Megpróbálja máshogy. Rááll a kerékkulcsra, a kezeivel ellentart, ránehezedik, feszegeti, nyomja. Nem megy semerre, patthelyzet. Érti a tarkóján Nati lesajnáló pillantását, aki direkt arrébb ment, eltávolodott a problémától, nem osztzik a székenben, neki ehhez semmi köze, ő csak egy gyenge nő, aki végre haza szeretne indulni. Végül a kerékkulcs a sok töprengés után nem fogadja el András döntetlen ajánlatát. A fémdarab leveti magáról a talpát, lepördül a csavarról, nekiütközik az első útba eső sípcsontnak, és elégedetten csilingelve elterül a betonon. A madarak felrepülnek, András suttogva káromkodik.

„Várj, segíték.” Magas, kontyos, borostás férfi lép oda hozzájuk. Felkapja a kerékkulcsot, tökéletesen belesimul a kezébe, mintha csak a teste meghosszabbítása lenne. Gyorsan dolgozik, emelőt hoz, ráüt a kerékre, amitől az leesik, egyenesen a lába elé, felteszi a pótkereket, leengedi az autót, nyomatékra húzza a csavarokat, elrakodik maga után. Kész. Indulhatnak. Csekély ár a méltóság a szabadságért.

Kedves Olvasóink!

*A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:*

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay), **Debrecen:** Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

VIRÁGH SZABOLCS

Át

Talán egy vasárnap délután,
egy csík gellérthegyi napfény,
porpihék a könyvgerincen,
a pohár vízben tompán
pattannak a buborékok,
a gyomor langyos lírája.
A huzat is csak épp annyira
lökdösi a fürdőszobaajtót, hogy
emlékezzünk:
nem a frottírköntös öve,
nem a megrágott papucs a küszöbön,
és nem is a fáradó zárszerkezet,
nem a megvetemedett ajtófélfá,
a ferdévé hajolt szögek,
nem a simára törölt, sárgaréz kilincs,
nem.
Nem.
Hanem egy kéz,
egy óvatos tenyér,
a húsrá feszülő bőr melege,
a nehézkedő, türelmes ujjak:
egyszer régen kinyílt,
így nyitották ki,
és azóta maradt is így:
a törülközők színét,
a kitartó csepegést,
fogak alól a zománcot,
a málló vakolatot –
ezt mind tudjuk,
volt időnk kitanulni a rések logikáját.
Most már csak figyelünk:
reteszkoppanások
a kulcslyukon átmorajló utcazajban.

•

A cselédszoba ajtaja csukva.

Nem akarhatjuk lenyomni.
A kilincset magabiztos csavarok őrzik.
Az érintetlenséget magamnak tartogatom.

És a véletlenekben sem hiszek.

Ilyen hangos még nem volt hallgatás,
 lehalkított rádió lengeti a függönyt,
 hallom, hogy a lift megint nem üzemel,
 a szomszédban üres tálja körül köröz egy kutya.

Mondhatnám tovább is,
 a galéria fa ácsolata sok mindent elbír,
 gombóccá gyúrt zsebkendők,
 paplanba fulladó párnák,
 falak fekete hordaléka gyűlik itt.

De a mesék úgyis magukba fordulnak végül.

Maradunk így.
 Tenyér helye a kilincsen,
 az udvarból kukafedelek éneke,
 kibillentyűzi a szél,
 átseprűzi a házban
 – hiányod, mint –,
 visszhangot keres konokul,
 fel lépcsőn, végig körfolyosón,

át fürdőn, át cselédszobán,
 ott talál minket, rajtunk is át,
 süket fülekbe nyilalló dallamát
 teríti szét a vasárnap délután.

menszátor

magyar hangja
 menszátor magdolna
 mondja a tévé
 iszom egy kortyot a tejeskávéból
 papa lendületet vesz, hogy felálljon a fotelból
 másodikra sikerül
 ilyenkor először pisilni megy,
 majd be a szobába, lefekvéshez készülődik,
 és meghallgatja a híreket,
 reméli, hogy nem változott semmi a délihez képest.
 Mama most ül le a fotelbe,
 a konyha már rendben
 iszom egy kortyot a tejeskávéból
 és lassan kidugom a lábamat a takaró alól
 várok
 magyar hangja
 végvári tamás
 érkezik is a kéz
 erős, néhol recés,
 a gyűrűi csikiznek is

úgy nyomja, hogy közben arra gondolok,
nem a tévét nézi ő sem,
biztos ő is menszátor magdolnára gondol,
látja, ahogy a film után megy haza a szemerkélő esőben
magára húzza a kabátját
és arra gondol
milyen jó lesz majd tejeskávét csinálni az unokájának
és belealudni a masszírozásba
készült a mafilm audio kft. megbízásából

Közös nevező

a Kortárs Online új podcast-műsora

Meghallgatható

Spotify-on, YouTube-on, Apple Podcastson és SoundCloudon

Spotify

YouTube

Apple Podcasts

SoundCloud

„Véleményem szerint a *Bors Örmester* volt az a pillanat, amikor a populáris zenét a Beatles együttes olyan szintre emelte, hogy már együtt lehetett említeni őket a világtörténelem legnagyobb művészeivel.”

Közös nevező 4. – Út az *Abbey Road*ig

A Beatles-jelenség a KO Közös nevezőben

„Jászai Mari úgy gondolta, színház az egész világ,
a társas kapcsolatok és az írásbeli kommunikáció is,
és a valódi élet akkor kezdődik, amikor kigyulladnak
a Jupiter lámpák, és ez látszik a levelein is.”

Közös nevező 6. — Nyilvánosság, magánélet, irodalom

Beszélgetés Buda Attila irodalomtörténésszel

Az internet korában mennyi lexikális tudásra van szüksége a gyerekeknek? Valóban a munkaerőpiac folyton változó elvárásaihoz kell alkalmazkodnia a közoktatásnak? Mi múlik a családon, és mi az iskolán?

Közös nevező 9. — Mi a közoktatás feladata?

Beszélgetés Fábián László középiskolai magyar tanárral, vezető tanárral

NOVOTNY TIHAMÉR

Újratervezve – Újjászületve

Keskeny mezsgyén – jövet-menet – jobbról-balról – fent és lent

Losonczi Béla kiállítása¹

Hogy ne kelljen egészen a nulláról kezdenem, s hogy a 2012-ben keletkezett szangvinikusabb hangvételű, elsősorban a megrendülésemnek, másodsorban az elismerésemnek hangot adó interpretációm a Kortárs folyóiratban² semmilyen módon ne szükségeltessék ismételnem, most egy klasszikus értelemben vett tárgyszerűbb összefoglalóval szeretném kezdeni a művészről szóló elemzésemet és értékelésemet, hiszen azóta eltelt tizenkét év, s a művek gyarapodását nézve bőven van miről beszámolni, értekezni.

Losonczi Béla képzőművész 1974. július 23-án született Marosvásárhelyen. Gyermekéveit Nyárádszentlászlón töltötte. Mesélik róla, hogy már ekkor nagy kedvvel és tehetséggel rajzolgatott és festegetett, s ez a szenvedélye megmaradt a család 1982-es Magyarországra telepedése után is. Felvették a budapesti Képző- és Iparművészeti Szakgimnáziumba, majd 2003-tól a Magyar Képzőművészeti Egyetem festő szakán folytathatta tanulmányait, ahol elsősorban a hallgatói felé rokonszenves empátiával fordul, korszerű művészeti nézeteket, valamint elkötelezetten hazafias érzelmeket valló Kis-Tóth Ferenc volt a választott mestere.

A növendék Losonczi Béla 2009. december 16-án a diplomaszerezés előtt sztrókot kapott. Úgy tűnt, hogy ígéretes pályáját végleg derékba töri tragikus betegsége, de nem így történt. Az élet és a halál közötti arasznyi ösvényén billegő létállapota nyugodtabb periódusaiban, majd a körülbelül egy évig tartó rehabilitációja során páratlanul erős akarattal, fokról fokra haladva, az elveszített színélését is visszanyerve – lebénult jobbát helyettesítendő – megtanult bal kézzel rajzolni és festeni. Ebben az *újratervezésben* és *újjászületésben* sokan segítették őt. Szakmai és gyakorlati értelemben mindenképpen meg kell említenünk egykori mesterét, Kis-Tóth Ferencet és kisebbik bátyját, Csongort, akik azóta is mellette állnak.

Béla ugyan bottal jár, és beszédképessége, szókincse is csak a töredéke a réginek, egészen különös, meglepő képi ötleteket, *keskeny mezsgyén – jövet-menet – jobbról-balról – fent és lent járó*, sík térben mozgó, planimetricusan építkező, visszatérő vizuális témákat és motívumokat, leleményes anyagkombinációkat, szokatlan tárgyösszeállításokat alkalmazó speciális lelki érzékenységet, mély érzelemgazdagságát, művészi kifejező- és komponálóképességét, finom színérzékét, fantáziáját nem veszítette el. Jobban mondva ezek a visszanyert, rekreált képességei azóta is (nem röstellem leírni a szavakat) elemi erővel törnek a mélyből a felszínre, és kreatív ösztönrel ezerfelé ágazva rajzolnak-vágnak meder-utakat maguknak a magyar és a világművészet domborzati térképén.

Losonczi Béla tehát a kifejezés műfaji, orvosi, egzisztenciális, drámai és nemes értelmében is par excellence *art brut* alkotóvá vált. Olyan művésszé, akinek bizarr hamvasságát, üde nyersségét, utánozhatatlan egyediségét, nehezen szóra bírható titokzatosságát, naiv báját, valamint zavarba ejtő varázslatosságát munkáinak bőséges áradása igazolja.

A főleg hulladék faanyagokra, funkciójukat veszített talált és kész tárgyakra, valamint vászonutánzatú, illetve merített papírokra dolgozó festő – agyvérzése után két évvel – először lakhelyén, Herceghalomban mutatkozott be egy nagyszabású kiállítással, amelyet Budapesten a MAMŰ Galériában egy hasonló koncepciójú tárlat követett. A két *re-creatio*s manifesztáció átfogó képet kívánt nyújtani a betegsége előtt és után keletkezett műveiből.

A kettéhasadt Losonczi-földrészt az a súlyos megpróbáltatásokról, emberpróbáló kínlódásokról, kezdetleges, esetleges, de akaratos vonalakról tanúskodó drámai rajzsorozat-palló és

konstruktív feketekép-híd kötötte össze, amelyen a művésznak át kellett mennie, át kellett jutnia abban az időszakban ahhoz, hogy újra egy kontinensnek érezhesse haldokló, végképp elsüllyedni látszó tegnapi és éledező, lábadozó mostanra szakadó személyiségét.

Losonczi Béla 2012-, 2013- és 2014-ben elnyerte az NKA alkotói támogatását. 2013 nyarán a Nyárádszeredai Református Egyház rendelkezésére bocsátott egy épületet (az egykor szebb napokat megélt Székely Kaszinót), ahol testvére, Csongor segítségével létrehozta a nyárádszeredai nyári műtermét. Az épület azóta időszakos nyitott műteremként, valamint más vendégalkotókat befogadó művésztelepként, illetve egy gazdag néprajzi gyűjteményt bemutató „múzeumként” is funkcionál. Így, mondhatni: a herceghalmi műterem magyar félkabátja immár összekapcsolódik a nyárádszeredai kreatív műhely erdélyi félkabátjával, amelyet az utazó *Bőröndkiállítások* öltései varrnak össze egyetlen díszes mentévé, nagykabáttá.

„A *Bőröndkiállítás* utazásaink során jön létre egy alkalmas helyszínen. Egyszerűsége a bőrönd és annak tartalma. A kiállítás megrendezésre kerülhet szinte bárhol, ahol pár érdeklődő ember össze tud jönni. A bőröndben húsz-harminc kisebb méretű kép mindig akad, útközben újak is születnek, a kollekció akár egy asztal mellett is megnézhető, de falra is akasztható, a művekből pár óra alatt kiállítás varázsolható. Minden gyors és kötöttségek nélküli, s az állandóan változó anyag sok helyre eljuttatható” – írja magyarázatképp a művész bátyja, Losonczi Csongor egyik (általam kissé módosított) fészbuk-bejegyzésében.

És most egy nagyot ugorva Balázs Imre Barna képzőművész barát és pártfogó megnyitó-szövegéből kell citáljak néhány kiemelt mondatot, gondolatot. A festő ezeket a sorokat Losonczi Béla *Csillagok* című, a Palota Galériában rendezett kiállításán olvasta fel 2019. március 6-án, amikor is kísérletet tett a művek nem éppen egyszerű értelmezésére: „Mint egy bonyolult rejtvény, olyanok Béla művei. Teli vannak titkokkal. Én sem tudom a megfejtést. [...] Amikor Béla képeit nézem, valami nagyon furcsa érzésem támad, mindig megdöbbenek. Emberi mivoltunk gyengeségét, törékenységét, tűnékenységét egyszerre vélem érezni, ami súlyként lenyom. Úgy érzem, a semmiben, sehol és mindenhol vagyok. Olyan érzés ez, mintha semmit sem értenék, és mégis mindent. Ugyanakkor ez a fajta szembesítés mindig arra késztet, hogy felfele nézzek, és ez megnyugtat. [...] Biztos vagyok abban, hogy Béla betegsége által olyan dolgokat tapasztalt meg, amelyek megváltoztatták a világról való gondolkodását. Nem vesztette el azt a fajta mindent elsöprő szabadság utáni vágyát, amit ismertünk a betegsége előtti időből, viszont ezt most a festészetében érhetjük tetten. A vívódásai a fizikai korlátokkal, a küzdés a felépülésért, a miértek terelték ebbe az irányba. [...] Úgy gondolom, hogy az újabb képeken nagyon megfigyelt, átélt hétköznapi dolgokat emel egy mítoszi szintre. Saját mítoszt teremt egy különös időtlen térben. [...] [Béla mindig is] kereste a kapcsolatot a földi és égi között.”³

Balázs Imre Barna Losonczi Béla univerzumának ezt a különös lebegését a pillanatnyi lelkiállapotoknak, mindennapi élményeknek és a visszatérő „lélekformáknak” arra a küszöbére helyezi, amely a fizikai és a szellemi világ határa között helyezkedik el.

Tehát nézzük meg és értelmezzük, elemezzük, hogy mik a meghatározó, valamint továbbgondolható kulcsszavai ennek a Losonczi Béla-i világnak.

Kétségtelen, hogy Béla titokzatos műveinek vizuális rejtvénynyelv-elemei, kódformulái, szimbólumrendszerének, jelábécéjének elemei mintha az óegyiptomi hieroglif írás és képi ábrázolás alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyokat tükröző történetmesélő szabályai és logikai asszociációi szerint működnének. Tudniillik ebben a kultúrában a planimetrikus „sík térben döntő jelentőségük van a méreteknak: az alakok, tárgyak jelszerűen ábrázolt belső arányviszonyainak” – ahogy Mátyás Stefánia írja Vajda Lajos térkonceptiójával kapcsolatban a róla szóló monográfiájában.⁴

Abban is biztosak lehetünk, hogy Béla a halállal vívott tusakodásában valószínűleg olyan dolgokat tapasztalt, olyan dimenziókról és összefüggésekről szerzett tudomást, olyan látomásokat vizionált, amelyeket normális körülmények között nem láthat, nem érezhet az ember. Vagyis valóban azt tapasztaljuk, hogy alkotónk a konkrét fizikai korlátait, valamint mentálhigi-

éniás problémáit legyűrve, eredendő élet- és szabadságvágyát művészetvágygá, azaz fikciós fantasztikumá, sőt időtlen esztétikai térré, színes és szintetikus misztériummá, illetve mítoszi világgá, egyéni, mégis általános és atavisztikus érvényű mitológiává, az álom-, az emlék- és a valóságmorzsákat szürrealisztikusan összezsengező jel-képes beszéddé alakítja, illetve szublimálja. És gondoljunk csak bele! Az ő óriási akarateréje leginkább abban nyilvánult meg, mint amikor valaki mázsás súlyokkal leterhelt kézzel tanul meg újra rajzolni, festeni, és szerzi, építi vissza láttatni, formálni, ábrázolni, teremteni képes adottságait. Szinte törvényszerű, hogy lebegjenek, szálljanak, emelkedjenek a dolgai, motívumai!

És most vizsgáljuk meg kicsit tüzetesebben ennek a planimetrikus térben mozgó metaforikus hieroglif nyelvnek a visszatérő képi morfémáit, valamint e jel- és szimbólumrendszer működésének érzelmi, illetve logikai szabályait!

Tehát, ha vennénk a fáradságot, és egy bőséges mintavétel megvizsgálása után arra törekednénk, hogy leírhatóvá tegyük Losonczi Béla művészetének jellegzetességeit és sajátosságait – legalábbis attól kezdve, hogy konstruktív, dekoratív, geometrikus rekreációs korszaka után megjelennek képein a figurák –, akkor azt öt terület öt rétegében határozhatnánk meg.

Alkotónk világának első megkülönböztethető rétege, hogy történeteinek vannak képzeletbeli és valóságalapú helyszínei is. Ezek a többnyire – és ez itt kihangsúlyozandó – *felül-* és/ vagy *oldalnézetű* imaginárius szín-helyekben, majdnem szabályos és majdnem monokróm szín-mezőkben, valamint finom szín-tónusokban kiterített, költőien gazdag területek, szín-abroszok, valamint szín-szőnyegek, illetve szín-kertek lehetnek jól megkülönböztethető, egymástól szertartásszerűen elhatárolódó, szimplán érzelmi alapfoltok is. S ezeken belül és kívül futhatnak még más álomszerű mértani utak, elképzelt ösvények, rajzolt-festett gondolatjárda, labirintusszerű titkos járatok, geometrizáló házstruktúrák. De a helyszínek között megjelennek az önálló léptékű, szintén *felül-* és/ vagy *oldalnézetű* ház-szilettek: otthonok, férők, bódék, melléképületek, pajták, tornyok, igluk, ácsolatok, alaprajzok. S ahol kint a térben ház van, ott ajtó és ablak is nyílik a világmindenségre, bent meg széke és asztala is akad a fel- és kitárlukozásnak.

Losonczi Béla titokzatos világának és rejtvénytű történeteinek azonban vannak jellegzetes testtartású és öltözékű szereplői is. Ezek az egyszerre gyermeki és felnőtt természettel is rendelkező figurák, ezek a rendszerint oldalról és/ vagy szemből ábrázolt, többnyire síkszerű, ám a planimetrikus tér minden irányába forgatható alakok – olykor a képszéleken félbevágott emberek és/ vagy fél testek –, álló, lépő, gyalogló, menetelő, szaladó, érintkező, mutató, lebegő, zuhanó történet-inkarnációk és szereptestesülések általában visszatérő fazonjai, haverjai, ipséi, pasasai, muksói, társai Béla álomszerű históriáinak. Ilyen leitmotívumos flótása például a *Bohóc* mindig más és más jelmezben, sapkában, tarka ruhában megjelenő – gyaníthatóan önmagát is reprezentáló – kedves-szomorú, játékosan ördögös figurája.

De megemlíthetnénk a hátizsákos *Vándor*, a titokzatos *Varázsló* (a mágus), a nagy szemű *UFO lény*, a *Bogár-* vagy *Békekobakú ember*, a *Homo ludens* és a *Homo faber* víziószerű, elragadóan bűbajos, megkapó figuráit, melyek közül az utóbbiak rendszerint égi és/ vagy földi járműveken, repülő szerkezeteken, „lelki-úrhajókon” utaznak, valamint furcsa gépezeteket, szerkezeteket irányítanak, illetve enigmatikus mobil konstrukciókat, lebegő mechanikákat, forgó széljelzőket (?) hordanak a fejükön. Ezeknek az alakoknak a kobakjai olykor arc nélküliek és körkörös kerek, korong alakúak, máskor meg nagy gomb-, illetve rovarszemekkel, profilból ábrázolva pedig (néha a térbeliséget is érzékeltetve) határozott, bár sematikus orr- és szájvonalakkal rendelkeznek. Ám az alkotó szereplőinek zárványszerű (beágyazódásos, buborékszerű) jellemeiről, tulajdonságairól nemcsak a visszatérő motívumos fői, burái, de a jellegzetes és jól eltalált kar-, láb-, kéz-, ujj- és lábfejtartások, valamint a cipőféle-ségek is sokat elárulnak.

A betegségéből egyre inkább magára találó, képességeit fokról fokra visszahódító, sőt, egészen meglepő, új, szokatlan és összetettebb kvalitásokat teremtő Losonczi Béla művésze-

tének harmadik rétegét, a már más vonatkozásban említett különös gépszerkezetek, bonyolult csiga- és fogaskerék áttételek, láncolatok, mechanikák, propellerek, kereplők, repülő, guruló, mozgó, irányítható járműkonstrukciók (űrjárművek), autók, motorkerékpárok, járgányok, s leginkább az óegyiptomi papiruszhajókra emlékeztető leitmotívumos úszó testek képezik.

Művészetének negyedik rétegét az univerzális jelek és szimbólumok, a pókhálószerű körök és spirálok, a négyzetes labirintusok, a szvasztikák, valamint a Nap és a Hold és más égitestek jelképei, illetve a tárgyi attribútumok, nyilak, nyílvevesszők, ablakok, asztalok, ajtók, létrák, tetők és piramisok alkotják.

Végezetül elérkeztünk a tragikus betegsége okán eleddig eléggé különös és rendhagyó utat bejáró, mondhatni, magas szintű képzésben részesült művésznünk végeredményében mégis az art brut alkotók körébe sorolható munkáinak ötödik rétegéhez, hordozóanyagainak talált és kész tárgyi jellegéhez, természetéhez. Ugyanis Losonczi Béla előszeretettel használ régi, viseltes, kopottas, avittas, eldobott, kiselejtezett, színehagyott néprajzi és/vagy kézműipari, illetve gépgyári termékeket festményeinek, kombinált képeinek, valamint asszemblázsainak, objektjeinek alapjául. Ép vagy törött deszkadarabokat, fiókokat és fióklapokat, kazettatöredékeket, szekrényoldalakat, székalkatrészeket, bútorlapokat, bejárati, kredenc- és ólajtókat, ágyvégeket, ablakkereteket, nyújtódeszkákat, lapítókat, kenyérsütő lapátokat, sőt, ha lehet, autókarooszéria-elemeket, motorkerékpár-szerszámtartókat, katonai rohamsisakokat, fabőröndöket és fatáskákat. Ez utóbbiakat például – Marcel Duchamp-i módra – rendszerint kisebb méretű, vászonutánezatú papírokra festett képeinek, úgynevezett bőröndkiállítás-anyagainak a hordozására is használja.

S ha jobban szemügyre vesszük ezeket az olykor beszédes gesztusokkal, történettagoló ízes és zamatos, finom és kulturált színfoltokkal, geometrikus struktúrákkal s gyakrabban hieroglif mesékkel meg- és átfestett egykori talált és kész tárgyakat, használati eszközöket, objekteteket, kombinált reliefeket, akkor mindig megtaláljuk bennük, rajtuk azt a mozzanatot, azt a szagztatott, mintázott, törött, fogazott, rétegzett, erezett, lakkozott, színezett, koptatott, csiszolt, dörzsölt, hasadt, hasított, fűrészelt, alakra vágott formát, sérülést és/vagy térjátékot, amely kellő inspirációt ad a művésznek alkotásai elkezdéséhez, valamint befejezéséhez.

Tehát mindent és mindezeket egybevetve megállapíthatjuk, hogy az *újratervezett és újjászületett* Losonczi Bélának sikerült valami olyan gyermekien tiszta, perfekt, egyéni, egyszerre személyes és atavisztikusan egyetemes, individuális és primordiális, hétköznapien konkrét és mítoszian időtlen, a tudatalatti képeiből is táplálkozó és újratanult formanyelven is beszélő, egészen rendkívüli színekultúrával és jelképrendszerrel bíró, az art brut megnyilvánulások körébe sorolható művészetet létrehívnia, amelyről nekem az a véleményem, hogy még számos meglepetést fog tartogatni a jövőben. Mert úgy tűnik, hogy alkotónknál nincs megállás és nincs elbizonytalanodás: csak tevékeny bizakodás.

Indoklásképpen Pleszniv Edit művészettörténésznek *Az art brut* című, igen alapos tanulmányából kell idézzek néhány mondatot, amely a Képzés Internetes Folyóiratban olvasható: „Az art brut művészei elszigeteltségben, öntörvényű, konok kitartással haladtak magányos útjaikon. Az alkotás kényszere mindennapi belső szükségletként tört elő náluk. Műveikben a tudattalan tartalmak sokszor gáttalanul törnek a felszínre, képeik az egyén legmélyebb világáról nyers spontaneitással és lenyűgöző őszinteséggel tudósítanak. A kulturális tradícióktól, a társadalmi elvárásoktól való teljes függetlenedés, a hagyományos akadémiai képzésen való kivülállás, az aktuális művészeti trendek ignorálása, illetve figyelmen kívül hagyása bámulatra méltó szabadsággal ajándékozta meg őket.”⁵

Bár Losonczi Bélánál az „akadémiai képzésen való kivülállás” papírforma szerint nem állja meg a helyét, betegsége okán mégiscsak igazat kell adnunk e kijelentésnek, hiszen bizonyos tekintetben elveszítette ilyen irányú, egykor megszerzett képességeit.

JEGYZETEK

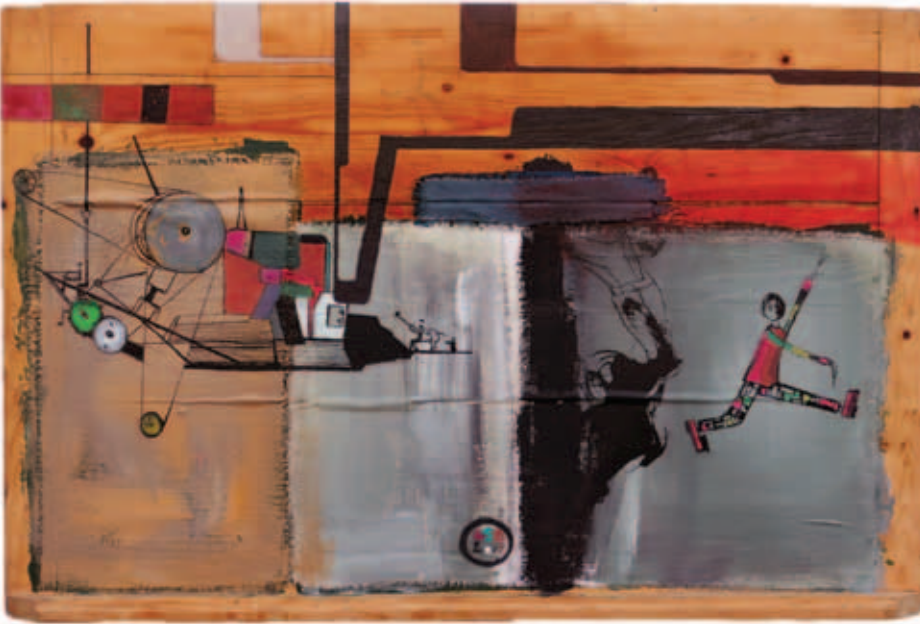
¹ Etyeki Műhely Alapítvány, Etyek, 2024. február 29 – április 5.

² „ÚJRATERVEZÉS!”, <https://www.kortarsfolyoirat.hu/archivum/2012/03/e2809eujratervezese2809d.html>

³ Kézirat.

⁴ Vajda Lajos, Corvina Kiadó, 1983, 149.

⁵ Plesznivy Edit Jean Dubuffet képzőművész egyik írásából is idéz néhány sort, aki az Art Brut fogalmának megalkotója volt: „Kultúránk olyan ruhadarab, amely nem áll jól, vagy inkább nem illik ránk. Olyan, mint egy holt nyelv, amelyben semmi közös nincs az utca nyelvével. Egyre idegenebb valódi életünkötől. Egy terméketlen klikkre szűkül, mint a mandarinok kultúrája. Nincsenek többé élő gyökerei. Olyan művészet felé törekszem, amely közvetlen kapcsolatban van életünkkel, és abból keletkezik, amely valódi életünk és igazi érzékenységünk kisugárzása.” <https://kepiras.com/2014/09/plesznivy-edit-az-art-brut/>

LOSONCZI BÉLA, Hajó, 2023, olaj, tempera, deszka, 67x44 cm; Trinsgenerátor, 2021, olaj, tempera, vegyes technika, nyújtódeszka, 71x51 cm; Bohócok, 2019, olaj, tempera, vegyes technika, nyújtódeszka, 52x79 cm

LOSONCZI BÉLA, Úton, 2023, olaj, tempera, deszka, 33x76 cm

LOSONCZI BÉLA, Bohóciskola, 2021, olaj, rétegelt lemez, kb. 65x135 cm

**LOSONCZI BÉLA, Nehézipőgyár (Triptichon), (3x) 2023,
olaj, tempera, vegyes technika, rétegelt lemez, 142x65 cm**

LOSONCZI BÉLA, Hajógyár, 2020, olaj, tempera, rétegelt falemez, 58x110 cm

LOSONCZI BÉLA, Tükör 1-2., (2x) 2022, olaj, vászon hatású kasírozott papír, 40x30 cm

LOSONCZI BÉLA, *Beduin*, 2023, olaj, tempera, vegyes technika, deszka, farost, 25x165 cm;
Tájkép, 2023, olaj, tempera, vegyes technika, deszka, 18x162 cm;
A könyvek mint mértékegység, 2023, olaj, tempera, vegyes technika, deszka, 45x165 cm

LOSONCZI BÉLA, *Bonyolult utazás (Diptichon 1.)*, 2023, olaj, tempera, deszka, 49x112 cm;
Végtelenség (Diptichon 2.), olaj, tempera, vegyes technika, deszka, 49x112 cm

LOSONCZI BÉLA, Társalgás, 2021, olaj, tempera, vegyes technika, szekrényajtó keret, rétegelt lemez, 45x44 cm;
Ufók egymás közt, 2022, olaj, tempera, vegyes technika, szekrényajtó keret, rétegelt lemez, 45x43 cm

LOSONCZI BÉLA, Bonyolult szerkezet, 2022,
olaj, tempera, vegyes technika, rétegelt lemez, ablakkeret, 36x100 cm

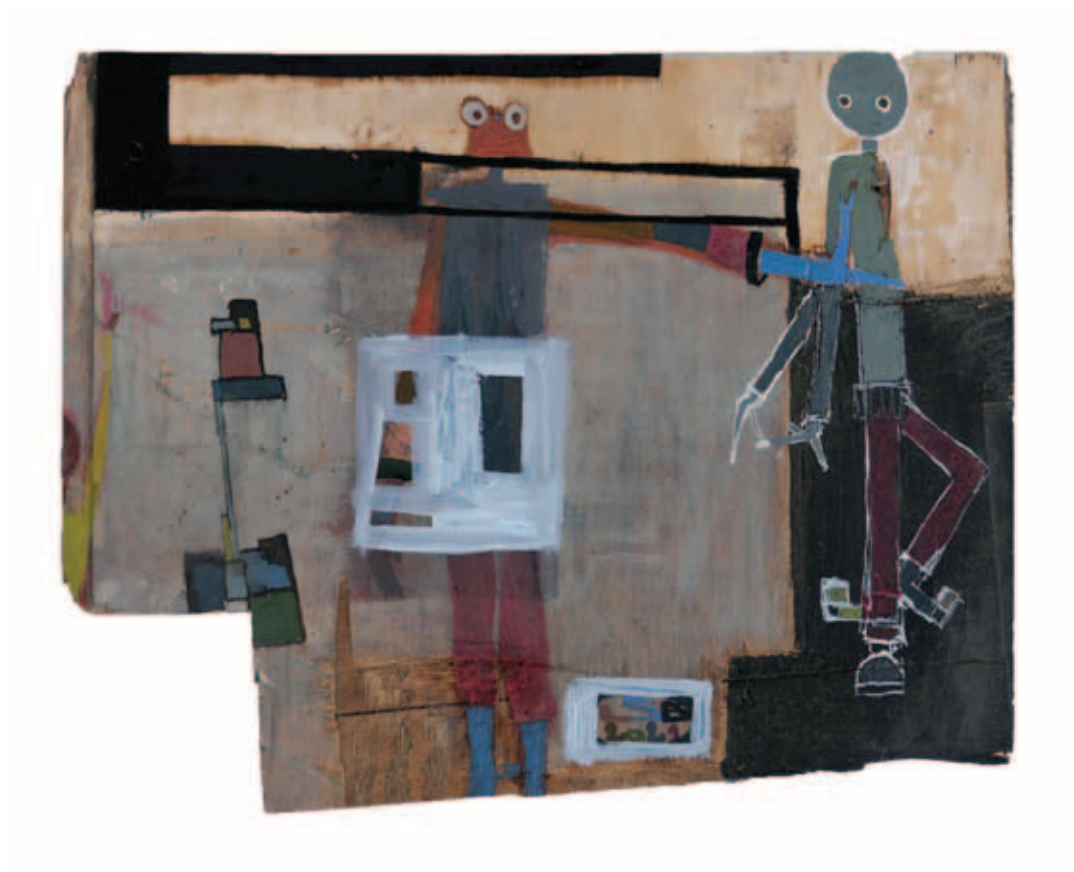
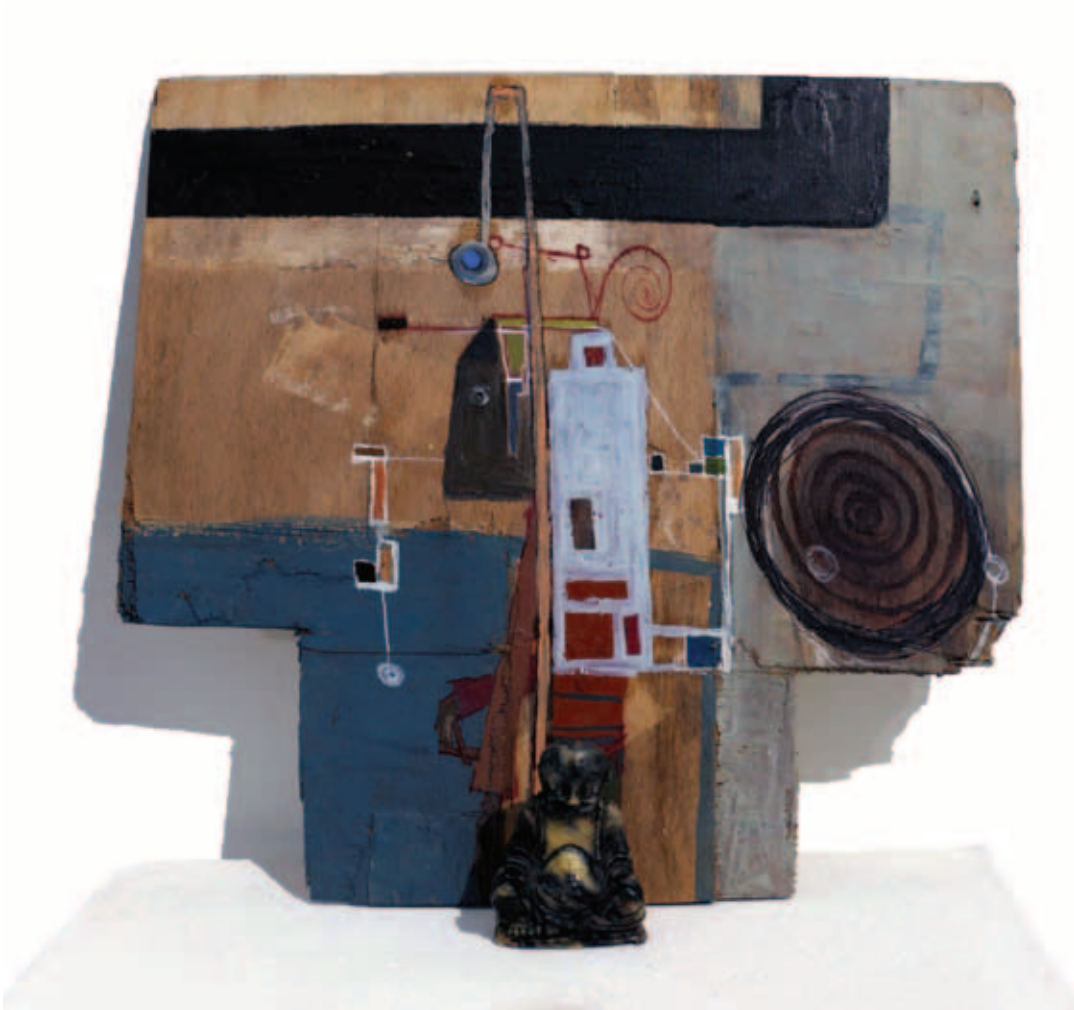

LOSONCZI BÉLA, Kitekintés, 2022, olaj, tempera, vegyes technika,
szekrényajtó keret, rétegelt lemez, 42x83 cm

LOSONCZI BÉLA, Iskolatáska (A–B oldal), 2019–20 kl., olaj, vegyes technika, fabőrönd, kb. 32x36x11 cm

LOSONCZI BÉLA, Templomban, 2021, olaj, rétegelt lemez, 33x40 cm; Buddha, 2023, olaj, rétegelt lemez, 40x40 cm

LOSONCZI BÉLA, Trinsgenerátor, 2022, olaj, tempera, deszka, 44x42 cm;
 Pilates, 2022, olaj, tempera, deszka, 44x42 cm;
 Trinsgenerátor, 2023, olaj, tempera, deszka, 42x44 cm;
 Jégpályán, 2021, olaj, tempera, vegyes technika, deszka, 45x42 cm

LOSONCZI BÉLA, Zarándoklat (A–B oldal), 2019–20 kl., olaj, vegyes technika, fabőrönd, kb. 40x55x12 cm

LOSONCZI BÉLA, Bohócmesterség (Triptichon 1.), 2020, zománcozott lemez, olaj, tempera, 38x37 cm;
Sámán (Triptichon 3.), 2020, zománcozott lemez, olaj, tempera, 38x37 cm;
Emzé, 2019, olaj, tempera, rétegelt falemez, 80x71 cm

LOSONCZI BÉLA, Trabant, 2022, olaj, tempera, vegyes technika,
Trabant motorházfedél, 92x125 cm

LOSONCZI BÉLA, Vándorlás, 2022, olaj, tempera, vegyes technika, deszka, 98x145 cm

LOSONCZI BÉLA, Szeretem, 2021, olaj, vegyes technika, rétegelt lemez, 32x32 cm;
 Búcsú, 2020, olaj, tempera, fa bútortábla, 43x40 cm;
 Párosan szép az élet, 2023, olaj, tempera, rétegelt lemez, szekrényajtó, 50x44 cm

LOSONCZI BÉLA, Pillangó, 2022 kl., olaj, fémlemez (kinyitott motorkerékpár szerszámtartó fedél), kb. (2x) 25x20x8 cm;
Sámánok, 2021, olaj, fémlemez (motorkerékpár szerszámtartó fedél), kb. 25x20x8 cm

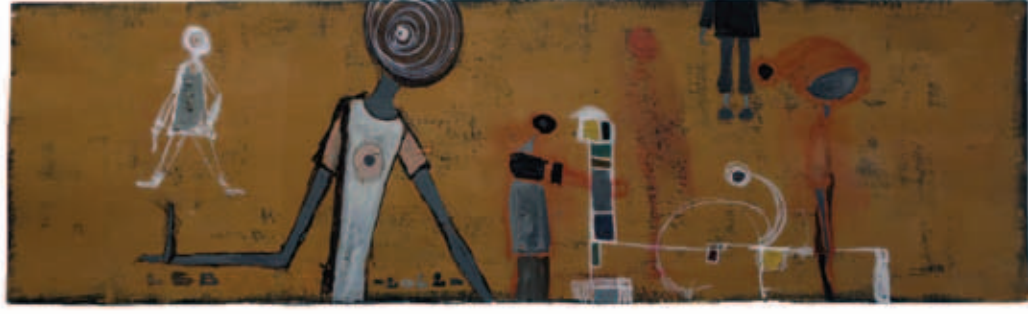

LOSONCZI BÉLA, Ezeréves sólyom, 2021 kl., olaj, kiegészített rohamsisak (A–B nézet)

LOSONCZI BÉLA, Űrkabin, 2021 kl., olaj, rohamsisak (A–B nézet)

LOSONCZI BÉLA, Angyal, 2022, olaj, vászon hatású papír, 19x65 cm; Sokadalom, 2022, olaj, vászon hatású papír, 20x65 cm; Kurvák, 2023, olaj, vászon hatású papír, 19x65 cm; Királtság, 2023, olaj, vászon hatású papír, 20x65 cm; Táltosbot, 2021, olaj, vászon hatású papír, 20x65 cm

LOSONCZI BÉLA, *Banyatank*, 2020 kl., olaj, vászon hatású papír, 31x30 cm; *Szerelem*, 2022 kl., olaj, vászon hatású papír, 31x30 cm; *Eszmecseré*, 2022, olaj, vászon hatású papír, 31x30 cm; *Tojások*, 2022, olaj, vászon hatású papír, 31x30 cm; *Bőség zavarában*, 2023, olaj, vászon hatású papír, 31x30 cm; *Napfogyatkozás*, 2022, olaj, vászon hatású papír, 30x31 cm

LOSONCZI BÉLA, Sziú indián (A–B oldal), 2019–20 kl., olaj, vegyes technika, fabőrönd, kb. 40x55x13 cm
Noé bárkája (A–B oldal), 2019–20 kl., olaj, vegyes technika, fabőrönd, kb. 40x55x13 cm;
Vándorúton (A–B oldal), 2019, olaj, vegyes technika, fabőrönd, kb. 30x40x12 cm

AMBRUS MÁTÉ

AXOLOTL

Hirtelen úgy tűnt, mély álomba zuhant a körút, s az
asztali óra magányos hajnali hármát ütött már.
Mintha Rodinnél ültem volna modellt a fotelben,
öklömön álltámasztva merengtem a csúnya világon,
hogy betegít, lemerít, keserű epeízt hagy a számban.
És egyszer csak egy axólotl lebegett a teraszhoz,
ablakon át a pofámba vigyorgott, majd tovaúszott,
azték tollkoronája szurokba merült a Blahánál.
Rémlik, félve mesélték egyszer a Texcoco partján,
közben a víz iszapos fenekére, s a lényre mutatattak,
abban a testben él ma Solótl, a gonosz kutyaisten,
Elvisz majd evilágon túlra, a lelked akarja!
Éjszaka erre kereste, de mégse vihette magával,
későn ért ide, épp befejeztem a lomtalanítást.

Cantata profana

Wolframszálas másodperc volt,
szemfödélnyitás,
Kelj fel, nézz és láss úgy, mint ő,
szólt a trombitás,
néztem, láttam lencséjén át
csóvafényeket,
légyrajzásban, árnyékszéken
trágyalényeket,
bár szörnyű testük flekktífuszt,
lépfenét liheg,
bordák közt lappangó szépség:
pávatoll piheg.
Kérném őt, öblíts újból át,
moss le véredényt,
gyúrj át bennem pulzuscsendet,
tetszhalott lepényt,
láthassak, mint régen látott
tágra nyílt szemem,
kézzel festett párák, szépség
ülne mindenben.
Gézcsíkokká foszlott leplén
arca pixeles
(torkomban sírt egy gyermek nem
látva, kit keres),
végül villant ornyergéről
színezüstkeret,
búcsút intő hajnalcsillag
Betlehem felett.

Tobozvilág

Fenyőapánk elhullajtott,
tobozba zárva landolunk,
fapikkelyes kasztrendszerben,
magunk helyén magok vagyunk,

De másra vágyunk, magházunk
a lucjövő felé tekint,
a szél kegyét lessük folyton,
talán szerencseföldre hint,

De átugorjuk egymást is,
kilökjük egy madár elé,
a gyanta spriccel mindenhol,
ha pattogunk a csúcs felé,

Pedig kigyulladt őserdőnk,
sikoltva máglyaáriák.
Közös koromfolt leszünk mind
a törtetők, s a páriák.

Aranypikkely

Levedlettem aranypikkelyt,
puhány esztétikát,
mező szélén találtam meg
az izzó Rézbikát,
gyomorszáján betuszkoltam
jajongások közé,
aranyfüstöt eresztettek
paták, szarvak köré.
Lenézett és felém múúúzott,
hogyan engem várva várt,
az alkatrészeimből ő
akármilyen újragyárt:
a szívemből amorf lángost,
gerincemből zselét,
ha hűségesküként máris
kinyalnam alfelét.
De szervről szervre furdaltak
Flamingótollpíhék,
figyelmeztetve, féltőn, mint
az égből szórt ígék,
leforráztam, leköptem, majd
egyikük felnyögött,
kövér aszpikba dermedtek
a bordásfal mögött.

VESZPRÉMI SZILVESZTER

Egy tizenöt éves talán meleg blogger mindent el akar mesélni

– Vagy ha nem is mindent, azért elég sok mindent

Kedves Blog!

Azt hiszem, nem fogom majd így kezdeni az összes bejegyzésemet, mert hülyén érzem magam ettől a beköszönéstől és az üres oldaltól alatta. Meg itt nem is ilyen hivatalosabb levelet akarok írni. Tulajdonképpen minden mást akarok itt, csak hivatalos levelet írni nem.

Szóval, kedves Blog. Most, hogy ezt tisztáztuk, azt hiszem, ennek az elsőnek mégis egy ilyen levélszerű bemutatkozásnak kellene lennie. Mondjuk arról, hogy Bence vagyok, 15 éves. Nem Bence az igazi nevem, bár anya szerint lehetne, mert amúgy Benis vagyok. Nem tudom, hogy ez mit jelent, anya régen mondott ilyeneket, és akkor fel sem tűnt, hogy nem értem, most meg furcsa lenne csak úgy felhozni. A lényeg, hogy itt úgy fogok tenni, mintha Bence lennék. Beniként fogom aláírni majd a bejegyzéseket, mert a Beni név szerintem is olyan, mintha az enyém lenne. Már lassan a kilencedik végén vagyok egy kisebb város gimijében, de ez, nem hiszem, hogy fontos lesz, csak gondoltam, elmondom. Tavaly óta lakunk itt, majdnem azóta van laptopom is, nyilván képzeled, hogy azóta mi minden történt azzal a lappal. Nyáron például találtam néhány insta oldalt meg blogot, ami megtetszett, és amiket kiolvastam esténként (igazából, azt hiszem, az éjszakánként volna a megfelelő szó ide), és egy ideje gondolkodom azon is, hogy kellene csinálnom egy sajátot.

Ha ezt a bejegyzést olvasod, akkor ezt meg is tettem. Jó, amúgy tényleg nem nagy dolog, csak ezt a mondatot mindig le akartam írni, mert a filmekben menőnek tűnik. Ha ezt olvasod, akkor már nem vagyok, meg ilyenek. Amúgy nem tervezek meghalni, nem azért írom. Később akartam felhozni, de ha már a halál szóba jött, ez sem meredekebb téma. Szóval, a helyzet az, hogy lehet, hogy meleg vagyok. Még nem tudom, vagyis hát tanulom megérteni, hogyan dönthetném el, hogy az vagyok-e. Mert a Gyakorikérdések sem segít mindig, de simán lehet, hogy az vagyok, mármint meleg, és tudom, hogy a meleg fiatalok nagyobb arányban lesznek öngyilkosok, de miattam nem kell aggódnod. Fura lenne, ha öngyilkos lennék, anyáékkal szemben is, meg Tibivel szemben is, meg amúgy magammal szemben is, nem utolsósorban. De róluk és rólam még később úgyis olvasol majd. Tibinek sem ez az igazi neve, csak a Tibi tejcsoki a kedvenc csokija, és a múlt héten volt a születésnapja (Vagy a jövő héten lesz? Nem mondom meg.), és arra azt kell(ett/ majd?) venni.

Sokáig gondolkodtam, hogy mi legyen a blognak a címe, erről még akarok nektek mesélni. Azt gondoltam, hogy benne lehetne a meleg szó, de aztán arra jutottam, hogy ha esetleg kiderül közben, hogy nem is vagyok meleg, akkor

kezdhetném ezt az egészet előről, szóval nem lett benne. Az Okés nagyjából az ötszázadik hülye ötletem volt, amit igazából az autokorrekt dobott ki, nyilván nem véletlenül. Azt hiszem, egészen konkrétan az okés szó az, amit a legtöbbször leírok. Annyiszor, hogy már Tibi is elkezdte ezt válaszolni. És közben meg egy csomó mindent jelenthet, gondolj csak bele. De tényleg, te nem olvasnál egy Okés blogot? Mármint tudom, tudom, most épp ezt olvasod, de érted, nem rossz név, ugye? Picit meg is lepődtem, hogy nem volt ilyen korábban. Mármint ez egész okés név egy blognak, főleg, ha arról szól, amiről ez fog. Hogy így, okés minden, csak van egy csomó kérdésem, meg amúgy van egy csomó mesélhivalóm is. Majd lassan sorra haladgatok velük. A következő bejegyzésig mindenesetre kitalálok valami jobb köszönést.

Beni

Kedves Blog!

Még nem találtam ki jobb köszönést, de közben elkezdtem már gondolkodni azon, amit leírtam. Leginkább arról, hogy valószínűleg nem igazán érted, mit jelent nem tudni, hogy meleg vagyok-e. Tudom, hogy állati furán hangozhat (olvasódhat?), de tényleg nem tudom, hogy mi a helyzet ezzel. Általánosban még a lányokat nézegettem, ahogy mindenki más is a fiúk közül. Ugye, őket kellett, neveltünk rajtuk a többi sráccal (mármint tudod, úgy neveltünk, ahogy a fiúk szoktak, az egyik lány osztálytársam szerint hiénaszerűen, nyilván le akart minket szólni, de közben meg igaza is van), és valahogy így indult a gimis is, de közben mégsem ez van. És azért általánosban sem volt így.

Dávidot például szerettem foci közben nézni. Norbi meg magasra ugrott mindig, Tominak pedig jók voltak a pólói. És a tesióltözöben mindig háttal öltöttem, lesütött szemmel mentem ki. Igazából semmi nem változott, csak másként hívják az új osztálytársakat, meg hát, már gimibe járok, és jó, tulajdonképpen az osztálytársaim is változtak, meg minden, de még mindig háttal öltözöm, lesütött szemmel megyek ki, és még így is látszik egy csomó minden, és talán ezt ugyanannyira természetesnek kéne vennem, mint ahogy a többi fiú, de... Szóval értheted.

Az egyik blog szerint nem kell eldöntenem a szexualitásom, vagyis hogy heteró vagy meleg vagyok-e, meg egyébként is ott van még a biszexualitás, sőt, az ember lehet queer, ami aztán tényleg azt jelenti, hogy az ember nem akarja meghatározni, hogy mi is ő. Meg lehetnék pánszexuális is, és akkor beleszeretnék valakinek a lelkébe, mindegy, hogy fiú-e vagy lány. Nem is biztos, hogy az egészet értem. Például nem tudom, hogy mi a pánszexuális és a szerelmes között a különbség. Mármint én mindig úgy képzeltem, hogy ha lesz valakim (majd eldől, milyen nemű), akkor főleg a lelkét fogom majd szeretni, de oké, lehetek majd pánszexuális is, akár.

De hogy közben, persze, a fiúkat nézegetem, az a baj. Vagyis hát nem baj, csak érted. Az a helyzet. Nem tehetek róla, de bambulok fizikán, egyszer csak az egyik osztálytársamnak a random testrészeit bámulom. Nem azt mondom, hogy ez beteges, mert hát nem az, végül is, olvastam, hogy nem betegség, meg nem is akarok meggyógyulni, nincs is miből, de érted, mindenképpen fura.

Mert, hát, a melegek, akikről tudjuk, hogy ilyeneket csinálnak, azok mindig mások. Úgy képzeled, hogy azok a melegek, akikről beszélnek a tévében, és akiknek TikTok-csatornájuk van. Én is nézem őket, ahogy mindenki, de én nem vagyok olyan. Vagyis nem gondolom, hogy olyan lennék. Ha a melegekről beszélnék (de nem szoktam, mi nem nagyon szoktunk), akkor róluk beszélnék, nem ró-

lunk. Hogy nem gondoltam soha, hogy ezek a szavak használhatóak rám vagy amúgy bárkire a közelemben. Nem tudom, hogy a faluban, ahol korábban laktunk, voltak-e melegek, a városban biztosan vannak, de nem látom, hogy lennének, érted, a melegek ilyen távoliak valahogy. De nem azért, mert baj volna velük, csak fura, hogy valaki, sőt bárki meleg lehet csak úgy, hogy meleg lett valamikor, vagy hát rájött, hogy meleg, és akkor onnantól az. Az még hihetlenebb, hogy én is lehetek az, érted. Bár lehet, hogy csak az a helyzet, hogy erről senki nem beszél, és akkor ezért nem értem ezt az egészet, és akkor te pedig ezért nem értesz, hogy mit akartam írni ezzel. De mindegy amúgy, csak valahogy szerettem volna, hogy jobban értsd, mi van, de Tibivel tekerünk egyet a városban, úgyhogy most megyek. Azért remélem, hogy értesz ebből valamit.

Beni

Kedves Blog!

Kíváncsi vagyok, hogy az emberek hogyan találják ki jó köszönéseket a bloguknak. Biztosan sétálnak az utcán, és egyszer csak eszükbe jut a fantasztikus ötlet. Csak így lehet, mert én ülök a laptop előtt, és semmi más köszönés nem jut az eszembe. Mindegy, majd észre fogod venni, ha nem így lesz.

Az előző bejegyzésben írtam, hogy Tibivel mentünk biciklizni, de te még egyáltalán nem tudod, hogy ki is az a Tibi, úgyhogy ma róla fogok mesélni. Tibi a legjobb barátom, bár mióta én is gimibe járok, kevesebb az időnk, bár azért még mindig rengeteget vagyunk együtt. Tibiéék felettünk laknak két emelettel, a harmadikon, és tulajdonképpen így ismerkedtünk meg. Én ültem az ajtónk előtt a lépcsőn, kábé két hete költöztünk a városba, kötöttem a cipőfűzőmet, ő meg dobogott lefelé. Tibi mindig dobog lefelé a lépcsőn, csak a sarkával csúszik a fokokon, bírom, mert így lehet hallani, amikor jön le. Én kötöttem a cipőmet, ő meg megállt nálunk, kikerülhetett volna, de inkább megált. Szia, köszöntem neki, Szia, visszaköszönt, bemutatkozott. Tibi vagyok (megbeszéltük már az első posztban, de nem baj, ha még egyszer elmondom, nem Tibi az igazi neve), Beni, Bence vagyok, hadartam, nem tudtam, hogy a cipőmre vagy rá figyeljek-e. Megkérdezte, hogy volna-e kedvem focizni lent, mondtam, hogy anya kenyérért küldött, éppen ezért kötöttem a cipőmet, azt mondta, szívesen velem jön, mert mindegy, mikor hív le másokat focizni, aztán mondtam, hogy biciklivel megyek, mondta, hogy szívesen elkísér biciklivel is.

Szóval, hogy Tibit nem tudtam levakarni, pedig állati fura volt (sokat használom a fura szót, de hát ezek tényleg fura dolgok, de igyekszem majd betenni mást helyette). Tibi itt nőtt fel, ismeri az összes pékséget, meg minden pékséges nénit (van ezekre a tipikus pékségben eladó nénikre valami szó?), tudja, hogy melyik lakások kiadók most, és hogy hová költöztek be olyanok, akiket le lehet hívni focizni. Azt mondta, várta már, hogy találkozzunk, mert az erkélyükről jó fej srácnak tüntem, mert nem a járdán megyek, hanem levágom az utat a két ház között, és mert jó a biciklim is. Anya már előtte is kérdezgette tőlem random, hogy miért nem megyek le ismerkedni a környékkel meg a gyerekekkel (anya mindig ilyen szavakat használ, de aztán később mindig érti, hogy ez már elég kínos így), de valójában Tibi választott ki engem. Elmentünk kenyérért, egy félkilós félbarnáért és egy rozsos formakenyérért, amiből szendvicset szoktunk csinálni, és aztán tekertünk még néhányat a környéken, közben végig beszélt. Így ismerkedtünk meg.

Tibi amúgy jó fej srác, csak akkor még nem tudtam kezelni, hogy csak úgy nekiáll beszélgetni velem. Olyan volt, mint most a suliban tanév elején. Zoli,

Peti meg Szabina beszédes volt, aztán az osztállyal mi is hozzájuk idomulunk, együtt találtuk meg a termeket és a termekhez legközelebbi mosdókat. Csak Tibi már ezt az egészet ismerte, de mégsem volt olyan, mint egy tizedikes (Pedig amúgy már tizedikes, csak egy másik suliban. Ez most mindegy.), de olyan sem, mintha lebukott volna hozzánk, hanem csak... volt. Érted, ugye?

Szóval Tibivel elindultunk focizni, közben lehívta a többieket, de ők a focizás vége felé külön-külön felmentek, mi pedig maradtunk. Rugdostunk, dumáltunk, aztán legközelebb megint lehívott, de akkor már becsöngetett, és együtt hívtuk le a többieket a többi lépcsőházból. Vicces srác amúgy, az összes vicces TikTok-trendet tudja kívülről, és idézi is őket, tök jó helyzetekben, de meg lehet vele azt is beszélni, hogy mi volt a suliban, vagy mit olvastam, vagy... igen, szóval biztos azt is meg lehetne, hogy talán meleg vagyok, de ezzel még nyilván várok. Nem azért mert félek. Vagy, talán egy picit azért is, de tényleg nem hiszem, hogy gond majd lesz ezzel, ha úgy alakul majd.

Beni

Kedves Blog!

Nem fogod elhinni, de a mai órán a blogról tanultunk nyelvtanon. Azt hittem egy percre, hogy lebuktam, de aztán megnéztem a munkafüzetben, hogy tényleg ez következik-e. Tényleg ez következett, szóval, azt hiszem, megmenekültünk, vagy mi. Amúgy nem csak a blogról tanultunk, volt szó még a Facebookról, a hozzászólásokról, az óra nagy részét a Messenger chatelés vitte el. Elég jó óra volt, a tanárnő kérdezett inkább minket. Arról volt szó, hogy ezek ilyen másként írásbeli dolgok, nem úgy, mint az újságoknál meg a könyveknél, mert itt az a lényeg, hogy olyan, mintha beszélgetnénk, mármint rendesen, beszélgetnénk, szóban. Nem úgy, mint egy levélben, hogy megírom neked, hosszan, fogalmazásszerűen, te meg majd válaszolsz rá, hogy a levelem épségben talált-e, és hogy minden rendben a kedves mamával, bár vágytok már mindketten a távoli... ahová éppen vágytok. Szóval, a blog sem ilyen elvileg, de a Messenger végképp nem, ezt az egész osztály könnyen belátta.

A tanárnő kérdezte, hogy olvas-e valaki blogokat, két lány tette fel a kezét, őket ki is faggatták, az egyikük mögöttem ül, és Wattpadot is olvas, ami nem is igazán blog már, de tipikusabb blogot is olvas. De amúgy ma már amúgy elég sokféle blog van, nem is gondolnád, erről is beszélgettünk. Autós blogok, tech blogok, főzős blogok, filmes és könyves blogok, mindről órákat lehetne beszélni a tanárnő szerint. Szerencsére én nem tettem fel a kezem, amikor kérdezett, elég csak belegondolni is, hogy mit tudtam volna mondani. Nyilván próbálkoztam volna valahogy, hogy igen, azoknál a blogoknál sem annyira igényes a megfogalmazás, amiket én olvasok... ilyenekkel talán ki tudtam volna védeni a nagy érdeklődést, de azért tényleg örülök, hogy nem keveredtem ebbe bele.

Lehet, hogy kellene beszélnem neked az osztályról, de közben meg nem tudom, mit is lehet róluk, rólunk elmondani. Egy gimis osztály, humán tagozat, szóval nem csak egy-két kötelezőnk van, és több törünk meg magyarunk van, mint más osztályoknak. A fiúk és a lányok aránya nagyjából fele-fele, talán két lánnyal több van, de az már majdnem fele-fele. Én az ablak mellett ülök, a harmadik sorban, a többiek nyilván mindenhol máshol. A padtársam, Peti, elég rendes srác, szintén beszélgetős fiú, kedvelem, de mellette figyelni kell a dolgaimra, mert ha unatkozik, mondjuk, órán, akkor simán eldugja a cuccaimat máshoz, vagy meghúzza a széket, ha hintázom. Mögöttem lányok ülnek, Peti produkálja magát nekik, nyilván, ezért legtöbbször náluk köt

ki a tolltartóm vagy a vizem, de ők mindig szuperegyüttműködők, és mosolyognak rajtunk.

Mi négyen, és még jó néhányan az osztályból, olyanok vagyunk, akik sokszor vesznek részt az órákon, válaszolunk a kérdésekre, kimegyünk a táblához, meg jelentkezünk akkor is, ha nem értünk valamit. Az osztály nem igazán klikkesedik. Persze, külön kis körökbe állunk a szünetekben, és körénk szoktak az okosabb osztálytársaink jönni, az ablakhoz, de a többiek is rendben vannak. Kezet fogunk reggelente, meg beszélünk egymással, csak velük nem sokat szoktunk lógni. Most nem igazán tudok ennél többet mesélni az osztályról. Van pár srác, aki jól néz ki (és a lányok sem néznek ki rosszul, ugye), átlagos osztály vagyunk, azt hiszem. Hárman olvasunk blogot, lehet, hogy van egy meleg osztálytársuk (ha nem én, akkor huszonöt emberből kell, hogy legyen egy másik, mert nyilván pontosan így vannak elosztva az LMBT emberek, ahogy a kínaiak is, minden ötödik ember). De ebben a bejegyzésben tényleg inkább csak ezt a nyelvtanórás dolgot akartam megírni, mert az eléggé meglepett. Szerintem én sem írok túl szépen itt, egy iskolai fogalmazást biztosan máshogy írnék meg. Meg azt másról is kell, szerintem nincs ezzel baj, és a tanárnő szerint sem. Különböző felületekre különbözőféleképpen írunk, azt mondta.

Beni

Kedves Blog!

Nem hiszem, hogy érdekelhet téged ez a hír, de ma ettünk először fagyit az évben. Többen mentünk el suli után, és Kindereset ettem Oreóssal, két tejes krémeset, ami valójában nagyon jól passzol egymáshoz, bár talán te nem gondolnád elsőre. Finom volt, tényleg, bár én alapból nagyon szeretem a tejízű dolgokat, szóval lehet, hogy nem is jó az ajánlásom másnak, mert csak arról tudok mesélni meg beszélni, ami velem meg az ízléssel van.

És amúgy szerintem ez van a bloggal is, hogy emberek blogolnak, és nem tudják leírni a nagy igazságokat, csak a saját kis dolgaikat. Leírom, hogy a Kinder és az Oreó nagyon jó együtt, és lehet, hogy ezt te konkrétan elfogadod mint tény. És igen, oké, lehet, hogy fagyinál ez butaságnak hangzik, de közben én egy csomó blogbejegyzést olvastam a melegekről, az előbújásról, a bármiről, és lehet, hogy mindet ilyen emberek írták, akik épp most olyan fagyit esznek, amit én egyszerűen utálok (mondjuk, pocsék vizes kiviset, mint amilyet a Balatonon vettünk, arról, azt hiszem, jobb is nem beszélni soha-soha többé), és amúgy nem is értenek semmi olyanhoz, amiben én segítségre szorulok.

De közben nyilván az is van, hogy én sem kertészeti blogon írom ezeket a bejegyzéseket. Anya nem is hiszi el, hogy mindig kiszáradnak vagy megrohadnak a kaktuszok, amiket azért vesz, hogy legyenek növények a szobámban, és amúgy próbálok is vigyázni rájuk, és nem is értem, hogy hol rontom el. Anya meg kiabál, én meg elmondom neki, hogy amúgy nem kell kaktusz, meg nem kellene a hülye növényei, erre anya elmondja, hogy de hát mindig voltak növényeim, amikor még nem itt laktunk, hanem falun. Pedig ott mindig ő öntözte, meg nagyobb volt az ablakom is.

Szóval, ott tartottunk, hogy érted, tizenöt évesen van egy blogom, és arra írok ki dolgokat, másoknak is vannak blogjai, amiket olvasok vagy nem olvasok, mert, mondjuk, tök buták, vagy mert egyszerűen csak nem találom őket, vagy olyan témában írnak, amik nem érdekelnek. Szóval, kedves Blog, azt hiszem, el kell mondanom, hogy te ne az alapján éld majd az életed, amit én leírok, hanem... jó, nem mondom meg, hogyan, nem is tudom, hogyan kell az éle-

ted élni. Tizenöt éves vagyok, persze, gondolom, hogy úgy kell élni, hogy legyél jó fej az emberekkel, meg ne hazudd magad szét, de azt például nem tudom, hogyan döntsem el magamról, hogy meleg vagyok-e, és ha rájövök, az sem lesz általános, bármikor jó megoldás, hanem az is csak az enyém lesz. És tudom, ez már az ötödik bejegyzés, és erre előbb is gondolhattam volna, de remélem, még senki életét nem tettem tönkre, és igyekezni fogok nem is tönkre tenni senkijét (picit úgy gondolom, hogy így kell élni, amúgy), de főleg a saját életemet próbálom nem tönkre tenni. Szóval, érted, Blog, ne próbáld ki otthon, ez jutott ma eszembe, meg hogy milyen szép fagyis idő van, remélem, erre napokon belül te is rájössz majd.

Beni

Kedves Blog!

Ma Peti buzinak nevezett. Jó, ez olyan, mintha árulkodnék, de nem komolyan mondta, és nem gondolta azt sem, hogy meleg lennék, és ha azt gondolná, sem tudom, hogy baja lenne ezzel, meg nem is árulkodni akarok, csak elmesélni. Azt mondta, vagy hát inkább kérdezte, hogy ne buzizz, buzi vagy? A matekfüzetből téptem ki egy lapot, és a spirál szélét egyenként tépkedtem, és tele volt az asztalunk ezekkel a kis papírkákkal, és néhány ráragadt a pulcsijára, amikor letette a kezét, de a papíromon még volt olyan, amit nem téptem le, és ezzel a kérdéssel tudott pontosan rákérdezni, hogy mit csinálok. De ez csak most ilyen egyértelmű számomra, nem vettem észre, hogy ez történik épp. Szerencsére csak visszakérdeztem, és nem kezdtem el értetlenkedni, mert az borzasztóan kínos lehetett volna. Szóval, hogy neki a buzi szó azt jelenti, hogy miért csinálok valamit, ami fura, és persze, értem ezt a jelentést, bár nyilván rossz így is, mert ez is kifejezi, hogy a melegség is rossz vagy legalábbis fura. De neki a buzi szó az nem is a melegséget jelenti, ami máig konkrétan elképzelhetetlen volt számomra, pedig biztos használták már mások is így, csak nem tűnt fel. Eddig sosem gondolkoztam ezen. Csak közben az is van, hogy nem akarom minden ilyen szóra felkapni majd a fejem, hogyha a buzi rossz helyre rakta a biciklijét, meg előttem áll a sorban, és megvette az utolsó kakaóscsigát. Na, én minderre nem akarok annyira figyelni, mert nem tartozik rám, vagy hát nem úgy. Mindenesetre máskor letéptem majd egyben a szélét a papírnak, mert láttam, hogy Andi úgy csinálta mögöttem, behajtotta, megkarcolta a körmével, és letépte, de közben meg nem is a buzi szó miatt csinálok majd így, hanem mert így nem lesz tele minden a papírfecnikkel. Peti füzetének a lapjait alpból is ki lehet így tépni, lehet, hogy máskor kérek majd tőle, lehet, ad is, hogy ne legyen fecnis a pulcsija.

Beni

Kedves Blog!

Most látom, hogy már bejegyzések óta annyira közléskényszerem volt, hogy elfelejtettem a megszólítással bajlódni. Szóval, úgy tűnik, megszoktam, és így marad. Az igazat megvallva el is hagyhatnám az egészet, de utálok azokat a blogokat olvasni, amiknél a bejegyzések csak úgy elkezdődnek. Merthogy a bejegyzések nem csak úgy elkezdődnek. Az olvasás sem, és már értem, hogy az írás sem. Szóval, hogy el kell kezdenem valahogy egy blogbejegyzést, és a köszönés tényleg segít. Elkezdi rendezni a gondolataimat, meg elkezdek pötyögni, van már valami a lapon, amit már csak folytatni kell. Szerinted ennek van értelme?

Ma egész nap esett, de Tibi unta magát, ezért lejött hozzánk. Fura volt. Bár a legutóbb utánanézttem, hogy a fura helyett használhatom például a különös, furcsa, különleges, kivételes, rendkívüli, nem mindennapi, szokatlan, érdekes, furi, ritka, furmányos, valamint a bizarr, különös, abszurd, groteszk, hátborzongató szavakat is, de mégis a fura a legpraktikusabb. Azt hiszem, a viselkedése a szokatlan és az érdekes között volt valahol, de ezek a szavak olyanok, mint ha orvos lennék, valami dr. House, aki csak a rész végén tud gyógyítani, pedig Tibi nem is volt beteg.

Levette az egyik verseskönyvemet a polcomról, valamilyen csicsás válogatást, amit keresztanyuékától kaptam a ballagásra, és elkezdte olvasni, amíg kimentem vízért, aztán nem tette le akkor sem, amikor bejöttem. Egy ideig néztem rá, aztán mondta, hogy ő most ezzel ellesz. Nekem a suliban *A Nagy Testamentumot* kellett olvasni Villontól, a magyartanárnőm szerint izgalmasabb a Faludy György-fordítás, de abban csak *A testamentum* címet viseli, azt kapartam elő a táskámból, és én is olvastam. Ő mindig a kis fotelen ül, amit még a faluból hoztunk be, én az ablak alá ültem a padlóra, a hátamat neki szoktam dönteni a babzsáknak ilyenkor, és így olvastunk.

Aztán egyszer csak, oldalakkal később nekiállt beszélni, hogy őneki elege van, mert még két év az érettségi (azt hiszem, írtam már, hogy ő egy évvel feltem jár, és egyébként egy másik városban), és úgysem fog emlékezni arra, amit most tanul, és egyébként is, neki egyszerűen elege van. Valószínűleg rossz jegyet kapott, de nem mondta, hogy erről van szó, csak hosszan okoskodott meg magyarázott arról, hogy az egész igazságtalan, és hogy random olvasni mennyivel értelmesebb dolog, mert az megmarad, elolvastad, és onnantól tudod annyira, amennyire kell. Csak azt tudtam neki mondani, hogy nekem sosem volt igazán tanulnivalóm, stabil négyes vagyok, ő meg rám bökött, hogy erről van szó, mert ő sem tanult nagyon soha, és mégis stabil négyes, és hogy ez így van rendjén. Aztán elment, lehet, elmondta ugyanezt Hajni néninek is, hogy ne haragudjon rá a rossz és bizonyára elképesztően igazságtalan jegy miatt, de lehet, hogy nem mondta el, csak tovább háborgott, Tibinél ezt nem mindig lehet tudni.

Szóval, csak ezt akartam elmesélni. Hogy lássátok Tibinek a furaságát, és hogy mi hogyan is vagyunk barátok. Én ma jól vagyok, olvasom *A testamentumot*, reggel órán Villontól a haláltáncos verset vettük, és megegyeztünk, hogy a halálban mindenki egyenlő, kivéve a zenészek és a költők persze, de ez a punk osztálytársam beszélése volt, nem akarom elvenni tőle, csak közben érdekes annyira, hogy leírom.

Beni

Kedves Blog!

Nyilván te már tudtad, de engem teljesen meglepett. Faludy György, tudod, akinek a fordításában a tanárnő *A testamentumot* olvastatja velünk, biszexuális volt, és amúgy a felesége is. De erről nem órán beszéltünk. Apával beszéltünk *A testamentumról*, és mondta, hogy régen volt egy telefonos reklám Faludyval, meg volt a Playboyban a fiatal nőjével, ahogy apa mondta, tudott élni az öreg. A többinek már én néztem utána, pedig csak a reklámot akartam megkeresni. Harminchat évig élt együtt egy Eric Johnson nevű balettművésszel, aki New Yorkban olvasta Faludy életrajzi könyvét, és úgy szeretett bele az íróba, látatlanul. Majd évtizedekig éltek együtt, úgy, hogy a világ számára csak Faludy titkáraként mutathatta be magát, pedig a múzsája volt. Milyen szép ez valahogy.

Beleszeretni valakinek a verseibe, átutazni érte a világot, évtizedekig kitaratni mellette, szinte titokban. Meg hát szép az is, hogy költőnek lenni, az valami nyilvános dolog, verseket ír, azt olvassák, szerelmes verseket is ír, azokat is olvassák, és közben ott van a versek mögött egy ilyen titok, hogy valaki már akkor szerette ezeket a verseket, mielőtt megszülettek volna. Aztán, amikor jött Fanny, Faludy későbbi felesége, és ez a legdurvább, önszántából odébb állt, és később Indiában élve csontrákban szenvedve öngyilkos lett.

Szóval, hogy ez megint egy olyan történet, hogy a melegek nagyobb arányban lesznek elvileg öngyilkosok, ráadásul ez tipikusan egy szomorú meleg történet, amiben nem vállalhatták fel egymást, meg félre is kell állni, de közben meg tényleg milyen. Tudod, azt hiszem, kemény lehet így szerelmesnek lenni, és jó lehet, ha így szeretnek. Eric megtanult magyarul, előtte átparancsoltatta magát a határőrökön az osztrák határon ebbe az akkor még kommunista országba, pedig Faludy akkor már nem is volt itt. Ha ez heteró szerelmesek között lett volna, el se hinnéd, és véletlenül találtam rá erre az egész történetre.

Nem tudom, hogy meleg leszek-e, de azért egy ilyen szerelem biztosan nagyon jó volna, bárhogya is.

Beni

Kedves Blog!

Ma kibicikliztünk Tibivel, és a nálam olvasott könyvről beszélgettünk, annak is az egyik verséről. Ezek a tipikus szétszavalt ballagási versek vannak a kötetben, párszor átlapoztam még ballagás után. Emlékkönyvnek szánták, de nem igazán segíti az emlékezést, bár igaz, hogy nem is nyitogatom, csak azért van a polcom legszélén, mert amúgy szép, tényleg szép. Jellemző ajándék a keresztanyámtól. Nem akarom kibeszélni, mert tényleg mindig nagyon rendes, meg pénzt is tett a borító alá, de mindig könyveket vesz, de a legértelmetlenebbek közül, ilyen csicsás ajándékkönyveket, amiket senki nem olvasna szívesen. Nos, úgy tűnik, kivéve Tibit, amikor ideges. Lehet, nekiadom majd a kis gyűjteményemet, *Tíz szívmengető karácsonyi történet, Legszebb történetek a kamaszévekből...* minek adnak ki ilyeneket egyáltalán?

Na, de Tibi Ady Endrének az *Üzenet egykori iskolámba* című versén pattozott. Hogy tuti felkérésre írta, ballagásra a régi iskolájába, vagy nem tudja, de hogy nagyon rossz vers. „Bár zord a harc, megéri a világ, / Ha az ember az marad, ami volt: / Nemes, küzdő, szabadlelkű diák.” Ezt még ki is fotózta, hogy el tudja nekem mondani. Azért utálta, mert hosszú vers, és az emberek biztosan nem írnak ihletből ilyen hosszú, giccses és unalmas verseket. Aztán picit összekaptunk, hogy alapból az emberek írnak-e egyáltalán verseket. Tibi szerint a költők is emberek, ezt leszögezhetjük, és hát tényleg, de fura, vagy hát különös (Látod, milyen ügyesen javítok?) belegondolni, hogy bárki lehet költő. Akár a Tibi is lehetne. Na, mindegy.

Amúgy erről megint akartam mesélni, mert fontos nekem, meg ehhez az egészhez fontos volna érteni, de az eddigi bejegyzésekben nem jött szóba. Szóval, Tibivel, ha nem esik az eső és nincs is hideg, és nem fociunk, vagy nem a többiekkel tekerünk, tehát amikor ketten vagyunk, és dumálunk, egy kis buszmegállóban szoktunk ülni, ami bádogból van három oldalról. Ez a buszmegálló eléggé kint van a városból, de a régi főút mentén. Igazából csak a konzervgyárnak a dolgozói járnak oda meg onnan el, de ha nincs műszak eleje vagy vége, még busz sem jár arra.

Tibivel tekertünk random a városban, még tavaly nyáron, és úgy vettük észre. De közben rossz szó ez az észrevettük. Megálltunk ott, mert elég szemetes volt a környék, pedig ott volt a kuka a buszmegálló előtt, és Tibi eléggé a szíven viseli ezeket a dolgokat, néha még mindig meglep, hogy mennyire. Szóval megálltunk ott, összeszedtük nagyjából a szemetet, meg beszélgetni kezdtünk, és ottmaradtunk. Ma már van, hogy egyenesen oda megyünk, csak úgy lógni, dumálni vagy összeszedni megint a szemetet, olyankor kitekerünk a lakótelepről, végig a Szabadság utcán, ami amúgy a kedvenc utcám, mert hosszú, egyirányú és szögegyenes, nagyon jó tekerni rajta, és az utca végén már balra végig, de van olyan is, hogy más úton megyünk, hosszabban, ha tekerni is akarunk, és együtt lógni is.

Ha úgy alakul majd, hogy meleg leszek, azt hiszem, majd itt mondom el Tibinek. Azt hiszem, az ilyen dolgokat így lehet, ilyen helyeken. Ezért is akartam neked mesélni erről. Meg hát egyébként is, ez fontos nekem, és hát mi másról írjak, ha nem arról, ami fontos?

Beni

LUBIANKER DÁVID

Életek a film tükrében

Összehasonlító kritika az Oppenheimer és a Maestro című életrajzi filmekről

Az életrajzi filmek egy-egy kiemelt híresség vagy jelentős történelmi személy magánéletébe nyújtanak bepillantást, az *Oppenheimer* és a *Maestro* rendezői ugyanakkor saját alkotói vízióiknak rendelik alá az életutak bemutatását a legendák mögötti valós szereplők megismerésére tett kísérletek helyett.

Az atombomba atyjának tartott elméleti fizikusnak és a *West Side Story* zenéjét is szerző szótárkarmester-zongoraművésznek látszólag kevés köze van egymáshoz, a két 20. századi amerikai ikon életrajzi filmjeiben mégis számos párhuzam fedezhető fel. Robert J. Oppenheimer és Leonard Bernstein egyaránt excentrikus géniuszként, külön személyiségként kerül ábrázolásra, aki igyekszik összeegyeztetni a hagyományos családi élet lehetőségét az életmű építésével, feleségét mégis házasságtörő afférokkal idegeníti el, miközben szakmai sikereire szintén a jelleméből adódó döntések árnyéka vetül. Míg Oppenheimert politikai érdeklődése és kommunista kapcsolatai okán hurcolják meg, addig Bernsteint szexuális irányultsága, homoszexuális hajlamai miatt ítélik el.

Már ezek a kapcsolódási pontok is jelzik, ahogy az életrajzi filmek bevett ábrázolásmódbeli stratégiai állandó konfliktustípusokat felvonultató műfaji keretekre cserélik a valóságból merítkező történetek tényyszerűségét. Christopher Nolan és Bradley Cooper filmjei a hagyományos zsánerelemekre építkezve, de a kortárs tapasztalatok szűrőjén át igyekeznek értelmezni hőseik társadalmi felelősségét – a filmrendezésre reflektáló – alkotómunkájuk kapcsán. Hiszen az atomfegyver kifejlesztését vállaló Manhattan-terv megszervezése vagy éppen egy teljes filharmonikus zenekar vezénylése a stábot irányító rendező feladataihoz hasonló kooperációval és döntéshozatalokkal jár. A mindkét produkcióban meghatározó formai stilizációk és nonlinearis narratív keretek ráadásul a különböző szubjektív felfogások és az objektív tények ábrázolhatóságának problémáival szembesítenek a történelmi valóság kortárs értelmezési stratégiái kapcsán.

AZ ÉLETRAJZI FILMEK

A biopic műfajába tartozó alkotások meghatározó narratív sémák mentén mutatnak be nem hétköznapi életű, kivételes egyéneket fikciós történeteken keresztül. Ugyan a zsáner más filmtípusokhoz képest nem rendelkezik könnyen elkülöníthető, egyedi tematikus vagy esztétikai vonásokkal, az életrajzi filmek szinte egyidősek a mozgókép megszületésével. Már 1895-ben, a filmtörténet hajnalán készült rövidfilm *Stuart Mária kivégzése* címen a skót királynőről, amelyet később számos olyan mű követett, mint a *Korona és vérpad: Boleyn Anna*, Abel Gance *Napóleonja* vagy a *Szent Johanna – Jeanne d'Arc*. Hiszen a korai némafilmek mellett, hogy presztízst szereztek az új médiumnak a különböző történelmi alakok szerepeltetésén keresztül, még a látottak megértésében és a film kifejezőeszközeinek kontextualizálásában is segítették az ismert főhősök és szituációk ábrázolásával a korabeli közönséget.

A későbbi hollywoodi stúdiókorszakban készült biopicek ugyanakkor már az amerikai sikermitoszt példázó narratívákkal egészítették ki a jellemzően híres emberek magánéletébe bepillantást nyújtó történeteiket.

Kiemelt példaként említhetők többek között a műfaj olyan elismert klasszikusai, mint a *Zola élete*, a *fiatal Lincoln*, a *Glenn Miller élete* vagy az *Arabiai Lawrence*, mely produkciók olyan tehetséges hősként mutatták be valós címszereplőiket, akik kemény munkájuknak és szilárd morális értékrendjüknek köszönhetik hírnevüket. A készítőik tehát úgy rendezték a javarészt megtörtént eseményekre épülő filmeket, hogy azok elsősorban erkölcsi útmutatóként szolgálhassanak a nézők számára. A konzervatív normavilág előtérbe helyezésének gyakorlata ráadásul szintén szerepet játszott a zsáner állandósult formavilágának kialakításában, ami elsősorban a jellegzetessé váló, két szálon futó narratívában és a megjelenő karaktertípusokban

érhető tetten. Hiszen a történetek rendszerint fehér férfi hősöket szerepeltettek, akik a „kalandor” archetípust képviselve váltak a cselekmény aktív előremozdítójává, hogy küzdelmeik során kiérdemelhessék az őket megillető sikert. A társadalmi mobilitás lehetőségével és elismeréssel kecsegtető karrierút bemutatásával párhuzamosan pedig olyan szerelmi mellékszálak jelentek meg, melyek egy jellemzően háztartásbeli mintafeleség által biztosított hagyományos családi élet ígérteit kínálták a magánéletben.

Az *Oppenheimer* és a *Maestro* hagyományos biopicmatikája szintén az amerikai álom lehetőségét kínáló sikermitosz ideológiáját képviseli: a történetek fiatal éveiktől idős korukig követik a zsenialitásuk miatt kivételes címszereplőket, munkásságuk legjelentősebb időszakát és házasságuk alakulását előtérbe helyezve az életút során. A közismert hírességek személyén keresztül kanonizált mítosz azonban a kortárs filmben sokkal inkább elfogadásként, mintsem elismerésként értelmezi a társadalmi sikert. Ennek megfelelően egyre nagyobb számban készülnek a korábban elhanyagolt csoportok kiemelt képviselőire fókuszáló életrajzi filmek. A *Frida*, a *Vaslady*, a *Spencer* vagy a *Nyad* többek között mind női főszereplőket mozgatnak, míg például a *Malcolm X*, a *Ray*, a *Selma* és a *Rustin* a feketék ügyére és polgárjogi harcaira koncentrálnak, a melegek problémáival pedig olyan életrajzi produkciók foglalkoznak, mint a *Milk*, a *Mielőtt meghaltam*, a *Túl a csillagáson* vagy a *Rocketman*. A *Maestro* szintén ezt a sort követve Bernstein szexualitását teszi meg a film fő konfliktusforrásává, de még az *Oppenheimer* cselekménye is a politikai nézetei okán ellehetetlenített tudós főhős nehézségeit emeli ki a szakmai kihívások részletezése helyett.

A műfaj kortárs darabjai a reprezentációs törekvéseiken túl jellemzően mégsem vonják kétségbe a sikermitosz alapvető ideológiai hátterét, csupán új társadalmi, faji vagy éppen nemi kontextusra vonatkoztatják a megszokott mintákat.

A filmtörténet során ugyanakkor számos példát találni a klasszikus self-made man narratívát megkérdőjelező alkotásokra is. Az *Aranypolgár* a karriersikerért hozott magánéleti áldozatok bemutatásával kritizálta, a *Forrest Gump* pedig egy szellemileg sérült férfi véletlenek során elért diadalain keresztül parodizálta a mítoszt. Ennek ellenére beszédes, hogy ezek az alkotások – noha meghatározó narratív mintázataik alapján szintén az

életrajzi műfajba sorolhatók – fiktív főszereplőket ültetnek tényleges történelmi szituációkba, míg a zsáner hagyományos darabjai saját nevükön szerepeltetik hőseiket. Az *Oppenheimer* és a *Maestro* elsősorban szintén a bevett műfaji mintákat és klasszikus elbeszélési struktúrákat idézik, újító narratív, formai megoldásaikkal mégis képesek reflektálni a valós személyekről készült történetek ábrázolásmódját övező kérdésekre a tényszerűség és a fikció keveredésének tematizálásán keresztül.

HITELESSÉG ÉS FIKCIÓ

A résztvevők saját tapasztalatain alapuló interjúkat és archív anyagokat felvonultató dokumentumportrékkal szemben a hasonlóan egy tényleges személy életútját vagy annak egy szakaszát feldolgozó életrajzi filmek színészekkel, díszletek között játszatják újra a tényeken alapuló szituációkat. A játékfilmes zsáner darabjai utólag konstruált narratívákba helyezik a történelmi szituációkat, így a fikció szűrőjén át láttatják az egykori valóságot, nem pedig az igazság feltárására vállalkoznak. A biopicek ráadásul gyakran keverednek más műfajokkal valós főhőseik foglalkozása kapcsán, ezáltal fokozva a történetek fikciós elemeinek hatását. Noha ismert címszereplőkkel valóban megtörtént eseményeket dolgoznak fel, az olyan műfaji klasszikusok, mint a *Bonnie és Clyde* vagy a *Dillinger*, elsősorban gengszterfilmek, a *Spartacus* vagy a *rettenthetetlen* kosztümös történelmi produkciók, a *tábornok* és a *A fegyvertelen katona* pedig háborús filmek. Az *Oppenheimer* a II. világháborús környezet, a *Maestro* pedig a színpadi világ és a zenei betétek miatt szintén megjelölt más műfajokra jellemző, erős tematikus vonásokat. Ennek ellenére egyik produkció sem válik háborús filmmé, illetve musicallé, az alkotók mindössze saját víziójuk megvalósítása érdekében érvényesítik az ábrázolási sajátosságokat: Nolan a rá jellemző realizmusigényt, Cooper pedig az előző filmjét, a *Csillag születik*-et is meghatározó zenei közeg jellegzetességeit.

Mindkét életrajzi produkció rendezője egy saját alkotói víziójának alárendelt, kortárs perspektívából tekint vissza a történelmi tényekre, és ennek megfelelően dramatizálja, szervezi újra a főszereplők valós életútját a fikciós környezetben.

Ennek eszközeként a tényszerűség igényét az autentikusság látszata váltja fel a filmek ábrázolás-

módjában. A történetek életszerűségét a tárgyi világ, a kosztümök, a környezet korhű látványán felül pedig elsősorban a főszereplő sztárok hivatottak megteremteni, akik mindent megtesznek a hitelesség érdekében: az Oppenheimert alakító Cillian Murphy szigorú diétát követve fogyott le, míg a Bernsteint játszó Bradley Cooper évekig gyakorolta a zongorázást és a zenekar vezénylését az adott szerep kedvéért. A színészek ráadásul a kiemelkedő sminkmunkának köszönhetően külsőleg is még hasonlóbba válhattak a megformált valós személyekhez. Az *Oppenheimer* forgatókönyve tényirodalmon, Kai Bird és Martin J. Sherwin *Amerikai Prométheusz* című munkáján alapul, a *Maestro* társszerzője pedig az a Josh Singer volt, aki korábban is rendszeresen dolgozott fel valós eseményeket és személyeket mozgóképi történeteket olyan filmekben, mint a *Spotlight: Egy nyomozás részletei*, *A Pentagon titkai* vagy *Az első ember*, melyek forgatókönyveinek megírása részletekbe menő kutatómunkát igényelt.

Nolan és Cooper ugyanakkor a hitelesnek ható környezeti elemekkel és az objektív tényességgel szemben kiemelt figyelmet fordítanak a valóság értelmezési stratégiáira során a szubjektív tapasztalatok megjelenítésére is, ami különböző vizuális stilizációkon keresztül képes érvényesülni. Az *Oppenheimer* archív anyagokat idéző fekete-fehér felvételeken láttatja a történelmileg pontos, eredeti meghallgatási jegyzőkönyveket is alapul vevő keretnarratíváját, míg a főhős érzelmi benyomásaira koncentrálnak cselekményszál nemcsak színesben jelenik meg – ezáltal „színezve ki” a valóságot –, hanem további képi metaforákat és absztrakciókat is tartalmaz: Oppenheimer viharos lelkiállapotát rendszeresen fejezik ki tényleges éghajlati elemek, az aktív agymunkát, a hirtelen jött ötleteket mindenféle izzó részecskék elektromos felvillanásai érzékeltetik, miközben a tudományos eredmények tétjét a maghasadást vizualizáló képsorok ruházzák fel feszültséggel, az atombomba ledobása utáni büntudatot pedig a katasztrofális emberi következményeit feltáró, elszenesedő áldozatokat bemutató fantáziák rémálomképei realizálják, míg a házasságtörő viszonya részleteinek kitergetése alatt a kiszolgáltatott Oppenheimer szó szerint lecsupaszított valójában, meztelenül jelenik meg felesége előtt.

A *Maestro*-ban szintén látványosak a szubjektív világlátást előtérbe helyező vizualizációk, az

életút adott epizódjainak ábrázolási stílusai ráadásul az alkotói munkásság fejlődését és a koronként eltérő személyes benyomásokat is kifejezik. Azonban míg az *Oppenheimer*-ben a különböző színkálák érzékeltették a valóságpercepciók eltéréseiből fakadó zaklatottságot, addig Bradley Cooper filmje elsősorban a képarány rendszeres megváltoztatásával tárgya folyamatosan saját visszatekintésének perspektíváját, miközben Bernstein életének egyes korszakait is egyértelműen elhatárolja egymástól.

A keretnarratíva során az idős zeneszerző színesben jelenik meg, a felvételek pedig kitöltik az egész képméretet, hiszen a maestro ekkor már minden megszerzett tudás birtokában értékeli az életét. Az interjúadás és egyetemi kurzustartás közben láttatott Bernstein ráadásul – Bradley Cooper filmkészítői nézőpontjához hasonlóan – a korábbi tapasztalatokból levont tanulságokat igyekszik átadni hallgatóságának. Az ideáig vezető életút bemutatása ugyanakkor fokozatosan érzékelteti a megismerés folyamatát, mellyel összhangban a filmkép szintén egyre több vizuális ingert biztosít az elkülönített fejezetekben.

A fiatalkor feltörekvő korszakát felelevenítő jelenetek az 1930–40-es évek reményteli hollywoodi musicaljeit idéző látványvilággal rendelkeznek: a fekete-fehér képek szűkebb, 4:3-as képarányban jelennek meg, a jellemzően totálképeken rögzített színpadi betétek a tánc-koreográfiák bravúrait emelik ki, a gyakori félközelik és az erős kontrasztokkal dolgozó megvilágítás pedig a színészek arcjátékát hangsúlyozzák. A későbbi magánéleti krízisek évtizedeinek prezentálásmódja ugyanakkor már az 1970-es évek realista drámáinak konfliktustípusaiból és a telített színeket alkalmazó, különösen a nosztalgikus hatást erősítő barna árnyalatokat kedvelő vizualitásából inspirálódik. A karrier felívelését és a boldog párkapcsolati elköteleződést követően a lelki problémák, illetve a befutott művészetszféra veszélyező önismereti kérdések kerülnek a középpontba. A film színésze válása továbbá azt jelzi, ahogy Bernstein korábban fekete-fehér álomképeken meglevenedő világa egyre közelebb kerül a realitáshoz. A zenész az eddigi egyértelmű döntéshelyzetekhez képest már gyakran találja magát szemben komplex identitásválságának valóságával, miközben a magánélet és a karrier összeegyeztetése is egyre nagyobb kihívásnak bizonyul.

SZIMBOLIKUS FELELŐSSÉG

A rendezők a filmek elbeszélésmódját meghatározó formajátékok és stilizációk segítségével a címszereplőket övező mítoszok igazságát igyekeznek megerősíteni a valóság tényszerű reprezentációja helyett. Hiszen az életrajzi filmek jellemzően azt mutatják be, hogyan válnak a valós személyek szimbolikus alakokká. A cselekmény során kiemelt epizódok magánéleti, illetve szakmai eseményei mind olyan kisebb konfliktusokat vonultatnak fel, melyek megoldásai az életműveket meghatározó, nagy teljesítményeket készítenek elő. Oppenheimer számára a gyerekei elhelyezése vagy a megfelelő mennyiségű hasadóanyag beszerzése csupán a bomba elkészítése érdekében elhárítandó problémák, ahogy Bernstein viszonyai és családjával ápolott kapcsolatának nehézségei szintén mindössze a meghatározó karmesterré válás hátráltató tényezői. A kortárs mítoszok mögötti emberek megmutatása tehát elsősorban a személyes legendák felépítését szolgálja, miközben a filmek nem próbálják részletezni a karakterek munkásságát vagy megismerni valós énjüket.

A megtörtént eseményeket feldolgozó művek esetében mindig kérdés, hogy az alkotók kinek tartoznak felelősséggel az ábrázolás során. Az *Oppenheimer* és a *Maestro* esetében ez a probléma a filmek narratíváján belül szintén megjelenik, Nolan és Cooper ugyanakkor egyöntetűen felmentik főhőseiket, ezzel együtt pedig saját magukat is – a megjelenő témák és valós személyek bemutatása kapcsán – a társadalmi felelősségvállalás alól. Az *Oppenheimer* tetőpontja az első sikeres atombombateszt megvalósítása, a későbbi bombák ledobása

viszont már nem jelenik meg a filmben, így a főhős alkotása elsősorban tudományos teljesítményként értelmeződik, nem pedig tömegpusztító fegyverként. Ezt a felfogást erősíti a Truman elnökkel való találkozás, mely során a politikus kifejti, hogy az áldozatok kizárólag az ő döntésének az eredményei, Oppenheimer eredményei csupán az ő eszközeiként szolgáltak. Bernstein felesége férje lélegzetelállító művészete láttán szintén azonnal megbocsát minden korábbi sérelmet. A *Maestro* ráadásul már címszereplőjétől származó nyitó idézetével egyértelművé teszi, hogy az alkotások célja az ellentétes nézőpontok kiprovokálása.

Ennek megfelelően a főhősök és a róluk készült filmek készítő rendezők minden döntése felmentést nyer a számonkérés alól, amennyiben az az alkotás – az atombomba, a zenei életmű vagy a leforgatott produkció – létrejöttét segíti. Így az események bemutatása mindössze öngazolássá válik az egyéni felelősségvállalás hiányában. A történetek tapasztalata elveszíti társadalmi tétjét, ahogy a látványos rendezői víziók megvalósítása pusztán az ábrázolás-mód provokációja kapcsán kelt feszültséget.

Az *Oppenheimer* és a *Maestro* a klasszikus életrajzi filmekhez hasonlóan egyaránt a múlt nagy narratíváinak kulturális hagyatékát kívánják továbbépíteni mitizált hőseik életén keresztül, az eseményekké magasztalt karakterek epikus kihívásai ugyanakkor csupán az egyéni túlmutató, szimbolikus jelentőségű felelősséggel ruházzák fel a történelmi diskurzus résztvevőit. Nolan és Cooper úgy próbálnak mesterműveket alkotni valós hőseik egykori sikereinek kortárs büntudatára építve, hogy közben nem foglalnak állást a történetek tényleges következményeivel kapcsolatban.

LOSONCZI BÉLA, Séta a ligetben, 2022, olaj, vegyes technika, deszka, 32x87 cm

BIERNACZKY SZILÁRD

A szerepkörök „negativizálódása” a modern ünnep világában

Déry Tibor Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról
című regényének elemzése

Úgy tűnik, tanulságos lenne elemezni az elmúlt tíz-húsz év ifjúsági tömegrendezvényeinek különféle, spontán vagy félig-meddig spontán formáit az „ünnepek elmélete” szempontjából. A kulturális jellegű közös tevékenység, amely különféle helyeken (a művelődési házakban, klubokban, egyetemeken vagy középiskolákban stb.) zajlott vagy zajlik hazánkban és másutt is a világon, a könnyű szórakozás módjai, a szabad idő hagyományos felhasználása, mint az egykori könnyűzenei hangversenyek, amelyek adott esetben kollektív brutalitássá alakultak át, az elmúlt évek elemzői – sőt, talán a régebbi évek kutatói – szerint is szakrális-rituális jellemzőkkel bírnak. Ez a vonás világosan kitűnik azokról a politikai rendezvényekből is, amelyeknek oly pontos és fontos példáját adta Voigt Vilmos a *Forme e pratiche della festa* című konferencián Montecatini Termében (1978, október 27–29.) egy magyarországi *Május Elsejére* irányuló széles körű kutatás alapján.

Kétségtelen, hogy igen gyümölcsöző lenne számba venni az elmúlt évtized ifjúsági mozgalmának politikai rendezvényei kapcsán az ideológia és a gyakorlat közötti egyezéseket és ellentmondásokat, de mivel lehetetlen világos és teljes képet javasolni ebben a tekintetben, az ifjúsági rendezvények egy másik megjelenési formáját választottuk elemzés céljául, azaz azt, amelyik a dzsessztől és a rocktól a beaten keresztül a popfesztiválig és a happeningig ível. Sajátosan alkalmas *alapanyagnak* látszik ebből a szempontból e célra Déry Tibor *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* című regénye.

Valószínűleg nem véletlen, hogy Déry a címbe a *riport* szót választotta, lévén, hogy a regény bizonyos részeiben a szerző az általunk megjelölt típusú modern ifjúsági ünnepet az informatív újságírás módján és stílusában jeleníti meg. Más részei azonban – mindenekelőtt a bibliai víziók és a mágikus-rituális betétek, amelyek lehetővé teszik, hogy felfedezzük a különféle szemantikai rétegeket, vagyis a mű másodlagos szemantikai rendszerét – a bemutatott ünnep ideológiai bázisául szolgálnak számunkra, sőt, a kétféle olvasási sík gyakran összefonódik az irodalmi ábrázolás szintjén.

Azonban hogy elképzelésünk legyen a Déry által elénk állított modellről, lássuk az ábrázolt ünnep tér-idő szerkezetét. A kezdeti jelenetek egy autót mutatnak, aztán autókat, majd autókat egyre nagyobb számban, amelyek a fesztivál helye felé igyekeznek. (Eközben a Montana felé igyekvő József felvesz egy autóstoppot, s vele folytat egy igencsak tanulságos párbeszédet – majd kihajítja kocsijából, miközben a tájat madarak hatalmas serege lepi el, majd egy szomszédos autóban utazó lánnyal cseveg, s végül felbukkan emlékezetében a felesége, Eszter, akit a rendezvényen mindenáron szeretne megtalálni.)

„Néhány óra múlva megeredt az eső. Az út ráfordult a nagy nyugat-keleti autópályára; itt már százával rohantak a kocsik, bár olykor hirtelen megálvadt a forgalom, s oszlopban kellett haladni, ha a jobbról-balról becsat-

lakozó utakról újabb kocsisorok zúdultak az esőtől feketén fénylő pályára. Egy nagy részük nyilván Montanába tartott. A nyitott ablakokon zászlókat lengettek, a motorházakon rikító vörös, kék, sárgára mázolt bohócábrák feleseltek a táj felhők nemzette borújával...

[...] Nyugat felé négy sávon száguldottak a kocsik egymás mellett; a külső sávon távolsági buszok és teherautók, azok is megrakva emberekkel. Szemközt jövet, a másik négy sávon kisebb volt a forgalom. Mind valószínűtlenebbé vált, hogy idejében elérnek a fesztivál nyitányára, Mick Jagger felléptéhez."

A szomszéd kocsiból kihajoló lánnyal folytatott párbeszéd különös beleérző erővel ábrázolja azt a spontán kapcsolatkeresést és kapcsolatteremtést, amely már a popfesztiválra érkezés pillanatában áthatja a szokványos társadalmi érintkezés nyűgeit:

„A kocsisorok újra megálltak. A Józsefével szomszédos kocsiból sötét napszemüveggel az orra nyergén egy hosszú hajú – fiú vagy lány? – kihajolt az ablakon. – Nem unatkozol, édes?

– Hogy unatkoznék, amikor egyedül vagyok – mondta József. A szomszédos kocsiból egy marihuána cigaretta édes füstje csapott be az ablakán.

– Dehogynem unatkozol – mondta a fiú vagy lány. – Gyere át hozzánk!

József egyedül ült a kocsiban, odaát heten-nyolcan. Négy kereke fölött kocsijuk rázkódott a nevetéstől. [...] Mégiscsak lány volt, begombolatlan piros blúza szétlebbent a szélben, meztelen mellei fölött. Nem húzta össze.

– Meleged van? – kérdezte József. – Gyere át, édes! – mondta a lány. – Vagy én menjek át hozzád?"

Majd az író azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy főszereplője, aki felesége nyomába ered, nem elsősorban azért tart a helyszínen, mert meg akar merítkezni a fesztivál légkörében:

„– Menj a fenébe! – mondta József a maga csukott ablaka mögött, hangosan, de remélve, hogy a lány nem hallja meg; önmagának válaszolt. – Olyan ragyogó s még ragyogóbbra csatakolt nő sem él a hat földrészen, az Atlantiszt is beleszámítva – mondta József –, akit megkívnának, az ágyamba engednék, amióta a feleségem, akit pedig régebben egyszer-kétszer-háromszor félkézzel meg is csaltam, megszökött tőlem. Kivel szökött meg? Mindenki! Nem Jánossal vagy Jackkel vagy Miguel Angel Asturiasszal – hódolat a költőnek! –, hanem magával a férfinemmel."

És már a regény első nagy jelenetében felvillannak azok az áthallásos művelődéstörténeti utalások, amelyekről majd a későbbiekben ejtünk szót:

„A négy oszlopban haladó kocsik zúzva áramlottak át a nagy kaliforniai síkságon. A kipufogók sűrű benzingőzésében egy gyalogos gyerek vagy kutya megfulladt volna, mint ezer évvel ezelőtt a zsidók és a cigányok a hitleri autóbuszokban, melyeknek kipufogócsövét a kocsik belsejébe vezették föl. [...]"

Érdeemes felfigyelni következő idézetünk utolsó mondatára, amely ismét csak azt a mitikus fátylat teríti a történetre, amely aztán végigkíséri Déry teljes elbeszélését.

„Montana egy kis hegyi település, parasztok lakják, a versenypálya a hegy lábánál épült, három főútvonal kereszteződésénél. Úgy hírlík, a pálya telkét egy fej vöröshagyma áráért vásárolták meg a бүдös parasztoktól, hál'Istennek. Fent, a hegyoldalon a бүдös parasztok most egymás mellett guggolva figyelik József öreg Fordját a Montana felé zúduló áramlásban. Száznál gyorsabban nemigen lehet haladni a legbelső sávon sem, még ha nem tartjuk is be az előírt féktávolságot. – Volt, akit egy-egy pillanatra a kormány mellett is elnyomott az álom. – Életveszély! – mondta József; két napja egy szemernyi sem aludt. De ha siet, talán megleli Montanában – százezer fő között – Esztert, mielőtt végleg elröppenne a szárnya kelt emberiséggel.”

Ezt az utóbbi leírást még megelőzően (vissza kell ugranunk hozzá) tárul elénk az első – már érintett – bibliai vízió. Vagyis a rendezvény helyszínére érkező résztvevőket (is) vizionáló madarak mint afféle apokaliptikus szimbólumok:

„A kis gomolyfelhő [...] gyorsan terjeszkedve és sötétülve, s kavargásában a napot egy papírvékony fóliakoronggá absztrahálva, felúszott a minden pórusában habzó égre egy gyorsan terjeszkedő viharfelhő, melynek túlsó széle a mindig elérhetetlen látóhatárig terjedt. Legelől a hollók haladtak, a corvidaek családjából termetre legnagyobbak, egyenletesen csillogó fekete tollazattal, hatalmas csőrükkel kork-kork-kolk-kolkot s rábráb-rábot kiáltozván, mögöttük a varjúfélék alakra kisebb csapatai, a kormos varjak, a dolmányos varjak, a csókák, a hosszú farkú, fekete-fehér tollazatú szarkák, melyek kilopják köz- és ünnepnapjainkból a nap aranyrögeit, a szajkók, a garrulus glandarius ötven alfaja, a magtörők és a szi-bériai magtörők oly nagy sokadalomban, mint egykor Sinai félszigetén a vándor fürjek gyülekeztek az Úr parancsára Izráel tábora körül, egynapi járóföldre ellepve az istentelen sivatagot, hogy az éhező nép felszedvén és megszárván őket, kedvére belakhasson, és felüdültesse gyöngé tét a szent frigysátor körül, a Fárán pusztá északi részén, Kades alatt.”

Aztán feltűnik a mitikus-mesés vagy talán bibliai kígyó, amely kétségkívül annak a Józsefnek a problematikus szerelmi rajongását szimbolizálja, aki feleségével, Eszterrel együtt a regény főszereplőjének számít. A jelenet a kígyóval szorosan kapcsolódik a másik és az „apokaliptikus madarak” által jellemezhető allegorikus elbeszélői mozzanathoz. Másrészt ebben a részletben lapul meg Déry oly lesújtó véleménye, amikor a kígyó szavaival a Montanába igyekvő tömeget – most már minden további nélkül – a dögmadarakkal veti össze:

„– Hová igyekeznek maguk? – kérdezte a kígyó. [...] – Talán a világ végéig. Tehát hová igyekeznek? Falásra? Ezrével gyülekezve, mint a dögmadarak?

József nevetett. – Fesztiválra.

– A zenét én is szeretem – mondta a kígyó. – Táncolnék is magának, ha kéznél volna a furulyája. Jobban táncolok, mint az a napszemüveges fekete nő a szomszéd kocsiban, aki – úgy látom – fel akarná falni.

– A feleségemnél is jobban? – kérdezte József.

– Mindenkinél jobban – mondta a kígyó. – Minthogy a hagyomány szerint az a rendeltetésem, hogy elcsavarjam az emberek fejét, s becsábítsam őket a tudás fehéren izzó világosságába, orruk előtt lóbálva azt az emészthetetlen kis piros almát, mely sajnos örök időkre meg fogja feküdni a gyomrukát.”

Ezután a zenével és drogokkal telt három nap következik, amelynek során a szerző elbeszéli a tragikus eseményt: két halott! Az első egy néger, akit a Pokol Angyalai ölnek meg a hangverseny idején, a másik pedig maga Eszter, József zsidó felesége, aki menekülve a fasizmus üldöztetéseinek emlékei elől, kábítószer-túladagolás folytán vesztí életét.

Ebben a második részben eltűnik az elbeszélés egyvonalú cselekménye, és az író három szintre helyezi azokat a tényeket, amelyek a néger meggyilkolására vonatkoznak: egyrészt az összeütközés során megsebesült fiú apjának vallomására, továbbá Eszter és barátnője, Beverly elbeszélésére-beszélgetésére, és végül a valószínű gyilkos, a kaliforniai Motor Club 5, a Pokol Angyalai, vagyis a szervezők által fizetett magánrendőrség egy tagjának vallomására. Mindeközben felbukkan Eszter emlékmozaikja:

„– Úgy tanultam – mondta Eszter –, hogy az erőszak a történelem bábája.
– A nyilasok előtt szüleimmel – mondta Eszter – Budapestről Kecskemétre, egy magyarországi kisvárosba menekültünk, mert azt hittük, vidéken nagyobb biztonságban leszünk. Úgy hallottuk, Hitler parancsára gettóba zárják a négereket, akarom mondani, a zsidókat. Családunk akkor már több mint százötven éve élt Magyarországon, s akár hiszi, akár nem, A. úr – mondta Eszter –, dédapám magyarosítási okmányát maga Szemere Bertalan, az első független magyar kormány belügyminisztere írta alá.”

Az eddigi idézetek láthatóan nem kapcsolódnak az ünnep témájához. De, amint később ez kiderül, nagyon fontos momentumok ahhoz, hogy megérthessük a modern ünnepnek az író által ezekkel az irodalmi eszközökkel adott értelmezését, illetve bizonyos értelemben, általában a modern ünnep ideológiáját megértetve és megfogalmazva. Így például a szakralitás közvetlenül felfedezhető az ünnepi körülmények között létrejött, rituális jelleggel bíró könnyűzenei nagy találkozó bemutatása során, az élénk társulási tér szerkezetében. Utak vezetnek a kiválasztott területhez, amely két részre osztva rajzolódik ki: egy terjedelmes külső övezet a sátraknak és a gépkocsiknak fenntartva, vagyis tér az alváshoz és a „ceremonián” kívüli együttlétekhez, és egy másik (belső övezet) a zenei eksztázis megélése céljára, a pódium közepén (szinte mint egy oltár az áldozati rítushoz) Mick Jagger zenekarával.

Bár az éppen nem túl hosszú regényben epizód szereplők sora bukkan fel (mindenekelőtt Eszter barátnőjét, Beverlyt, illetve József barátját, Billt említhetjük), valójában csak néhány sornyi információt kapunk magáról Józsefről, ezek zárják a könyvet: egy '56-os emigráns, aki már külföldi élete során talál rá az ugyancsak magyar Eszterre, és akinek halálba menekülése után kilenc évvel már ismét nő – említi meg Beverly. És ez a nagyon rövid befejezés nemcsak a riportforma következménye, de fontos szerepet játszik a bahtyini kronotoposz, vagyis a „negatív” átváltozott ünnepi funkciók szempontjából is, hiszen a regény első felében József, a második felében inkább Eszter körül, illetve barátnője sajátosan,

Déry módjára megvalósított belső monológjainak sorozatában bontakozik ki a különös drámaisággal áthatott cselekmény.

Mielőtt elemezni kezdenénk az ünnep vonásait és funkcióit Déry regénye alapján, szeretnénk emlékeztetni a kommunikáció azon két, élesen szembeállított szintjére (riport, illetve monológok – biblikus, mágikus-rituális és művelődéstörténeti leírások, sok esetben esszészerű megfogalmazásban), amelyek folyamatosan keresztezik egymást a tér-idő struktúrában az előbbiekben már hangsúlyozott módon. Így amint az egyes személyek kommunikációi, például József belső monológjai vagy a dialógus a kocsi-ban az egy időre befogadott pederasztia fiúval, továbbá Eszter és Beverly dialógusai, többek között a néger meggyilkolásáról, avagy a kérdések és feleletek a valószínű gyilkos és a rendőrség között, beleágyazódnak e két szembeállított szint feszültségébe, miközben a „realisztikus” szinten kapjuk meg a regényben a hiteles információkat a popfesztivál kommunikációs típusáról.

Ezúttal elsőként a popfesztivál mint a modern ünnep egy típusának modelljét kíséreljük meg meghatározni a finn néprajzkutató, Lauri Honko javasolt rendszerben.

Az ő rendszerezési javaslata szerint az ünnep fő típusai általában a következők:

típus	a meghatározás kritériuma		
	társadalmi szempont	ismétlés	megelőlegezés
átmeneti rítus	egyéni	–	+
naptári rítus	közösségi	+	+
válság-rítus	egyéni-közösségi	–	–

Ha összevetjük Honko mátrixát a Déry ábrázolta popfesztivál modelljével, a következő eredményre jutunk:

típus	a meghatározás kritériuma		
	társadalmi szempont	ismétlés	megelőlegezés
válság-rítus	egyéni-közösségi	+ / –	+ / –

Elemezve ezt az utóbbi táblázatot (feltételezve, hogy az megismételhető és a megelőlegezése szinte nyilvánvaló), az első kérdés az, miért választjuk oly nagy bizonyossággal a popfesztivál kapcsán, a „válság-rítus” értelmezést. Jóllehet, úgy tűnik, nem szükséges emlékeztetni a popfesztivál és a happeningek kapcsán az erkölcsi válságjeleket felmutató egyéni és közösségi viselkedésmódokra, mindenesetre és mégis szükségesnek tarjuk itt azt, hogy idézzük – visszaugorva – Déry néhány valóban jelentékeny mondanivalóval rendelkező sorát:

„– Az emberek nagy közössége! Miféle közösség az, amelybe csak akkor léphetsz be, ha előbb dögrészegre szívod magad! – Nem – mondta Manuel – belépni akarnak ezek, hanem kilépni, szegény Józsefem. – Honnét? – kérdezte József. – A társadalomból, szegény Józsefem – mondta Manuel Esteban Jesus de Alveiro y Fuente. – Ki abból, amit tudtommal te sem bírsz.”

Ennek az idézetnek a teljes értelme azonban akkor válik világossá, ha megvizsgáljuk konkrétabban az ünnep funkcióinak működését a popfesztivál mint az ünnep egy konkrét típusa esetében.

A kutatók – elsősorban az etnológusok – a rítusok és a népszokások „megszilárdító” (stabilizáló) szerepéről szólnak: a különféle közösségi (törzsi vagy paraszti) közösségek jól ismert megnyilatkozásai szerint az ünnep olyan hatással bír, amely rögzíti és megerősíti a csoport összetartozását. Lévéen hogy minden, történetileg és társadalmilag egymástól akár jelentősen különböző emberi közösségnek van egy közös vonása, mégpedig az, hogy időnként éles ellentmondások szakítják szét azokat.

De létezik egy másik, gyakran jelen lévő gondolat is a néprajzkutatók és az etnológusok gondolkodásában a rítusok, mágikus cselekedetek, a népszokások, a naptári ünnepek vagy a nagy életfordulókhoz kötődő ünnepek szerepköréről. Szerintük az ünnepi alkalmak arra teremtenek lehetőséget, hogy enyhítsék azokat a feszültségeket, amelyek ugyanazon intézmények által keletkeznek, mint amelyek ugyanakkor éppen a civil együttélést szabályozzák.

Ez a két szorosan összekapcsolódó vonás logikusan eredményezi az ünnepi funkciók egy másik vonását, amelyet Andor Csaba foglalt össze a Világosság folyóirat „Ünnep” témakörében megjelentetett különszámában. A szerző kiemeli, hogy az ünnep fő funkciója megőrizni bizonyos információkat, és ezek az információk két módon őrződ(het)nek meg: egyrészt a tartalomra vonatkozó eredeti információk szintjén (például a törzsi történelem, az ősök, a törzsi háborúk, az elvándorlások stb.), amelyek persze később, az idők folyamán folyamatosan elkopnak, míg végül teljesen eltűnnek, másrészt az ünnep formáinak és körülményeinek szintjén, amelyek olyan módon bírnak fontossággal a tartalom szempontjából, ha többek között bizonyos társadalmi alkalmak érzelmi összetevőit is számításba vesszük.

De térjünk most vissza a Déry által leírt ünnep tartalmaihoz és sajátos formáihoz.

E képzelt, bár egy valóságos eseményen alapuló riport formájában fényre kerül, fokról fokra, valójában az a tény, hogy *semmilyen módon* nincs szó ezúttal a csoport összetartozásának megszilárdításáról, hanem éppen ellenkezőleg, totálisan elidegenedett egyéni és társadalmi kapcsolatokról, avagy ezeknek az elvesztett emberi kapcsolatoknak a kétségbeesett visszaszerzési kísérleteiről. De lássunk tipikus példákat. A szerző pontos elemzéssel szolgál indulásképpen (leírás formájában, minden dialógus jellegű elem nélkül) arról a tömegkommunikációs jelenségtípusról, amellyel a popfesztivál esetében szemben állunk:

„Ahány szóló-beszélgetés itt, Montanában premier plánban elhangzott, egy hatalmasan zúgó hangfüggöny hátterére volt hímezve, mellyel a háromszázazres embertömeg kerítette körül magát, a külvilág ellen védekezve. Nem tudták, hogy a külvilág bennük van... [...]

Jóllehet még szakadt az eső, a sátor előtt, a mély sárba rakott keskeny deszkajárdán hosszú sorokban vonultak az emberek a távoli zenekari emelvény felé. – Gyomrot is cseréljen, aki hazát cserél – mondta Manuel. Amikor éjfél felé az első rockegyüttes játékra jelentkezett, a dobogóra egy daru emelte át őket a hallgatók feje fölé, hangszereikkel együtt, a zenészek a több tízezer ember kovácsolta gyűrűn már nem bírván átvergődni. A tartóoszlopokon már égtek a reflektorok: hat darab, egyenként ötven méter magas, vörös és kékre festett, ferdén az égbe döfő fallosz hegyén a makk, folyamatos, fehérén izzó magömléssel. – A háromszázazres tömegből azonban – mondta József – mindössze a tíz- vagy húszezer ember hallgathatta a hangversenyt, aki a dobogót körülölelő domblánc elülső hullámain kapott helyet.”

Nem tudunk (közbevetve) nem említést tenni arról, hogy – olyannyira Déry írásművészetére vallóan – az előzőleg idézett bekezdésben azon túl, hogy a fesztivál méretei miatti sikertelensége mellett társadalomkritikai mondanivaló is felvillan Manuel megjegyzésében. Amihez immár a technikai berendezések hibái is hozzájárulnak...

„– Az elektromos hangszórók nagyobb része – mondta József – csődöt mondott, mert a kábelek beáztak. – Az emberek – mondta József – hiába ültek órák hosszat a hideg sárban, az énekeseknek csak a feketén tátogó szájüregét látták. A reflektorok elmebajos fénye...”

Az első nagyjelenet csúcspontján tárul elénk a néger meggyilkolásának leírása, amely mögött, nem kétséges, valamilyen megnevezetlen rítus rejtőzik, mégpedig az író szándéka szerint, mondjuk, a természeti népek régi életében még élő szokásként jelen lévő emberáldozat vagy a bibliai és korai keresztény idők jelképező vértanúság halálneve, a keresztre feszítés értelmében.

„– Mint említettem – mondta Bill –, a kábítószerárusok e három napon többet forgalmaztak, mint amennyi máskor...

– ...három hónap alatt – mondta József. – A pokol angyalai közül a rendezőség háromszáz embert szerződtetett a rend fenntartására...

– A pokol angyalairól tudni kell – mondta Bill –, hogy a fogyasztói társadalom ellenzékeként szövetkezvén egy széles értelmiségi réteg rokonszenvét bírták, ideértve a rockzene- és a kábítószer-fogyasztókat is. Hollywood filmekben népszerűsítette őket, testi erejüket, közösségi szellemüket, az állami erőszakszervekkel is gyakran szembeszegülő, rettenthetetlen bátorságukat...”

Tegyük hozzá ismét közbevetve, hogy e részletek és az itt következő bekezdések sajátosan kétarcúak: az általunk a jelenet mögé sejtett jézusi halál ugyanakkor a médiainformációk stílusára emlékeztető, sőt, orvosi megállapításokkal telített stílusközegben rajzolódik a szemünk elé:

„– ...ságukat, ságukat... – mondta József ezen a második estén, s a domboldal letaposott, nedves fűvében ülve végigfuttatta szemét az alatta ülő beláthatatlan tömegen. Messze előtte az acélállványzatok között, az égnek meredő hangversenydobogón, melyet a reflektorok megolvadt sötét véréfénybe mártottak, az egyik pokol angyala, nyakán narancsszínű seelyemkendővel, felemelte kését, s egy Meredith Hunter nevű fiatal néger szívébe szúrta. A hosszú éles penge áthatolt a szívburok mindkét rostos falán, átmetszette a szívizmot behurkoló koszorúereket, majd elvágta a jobb pitvarban lüktető első ingerképző szinusz-csomót, mely a nagyvénák beszájadzásánál helyezkedik el, de hegye az Aschoff-Tawara csomót is megsértette, melynek kötegei a szív jobb és bal kamrájába vezetnek. Minthogy a kés a fő verőeret is átlukasztotta, a tizennyolc éves fiú holtan elterült a földön.

[...] Mindenki meg volt félemlítve, mondta egy lány, akit egy másik angyal nehéz baseballütővel fejbe vágott, és súlyos koponyasérüléssel kórházba kellett szállítani... az egy Patty, Hunter barátnője kivételével valamennyien elhúzódtak a közjük zuhant, erősen vérző test közeléből...

ezeknél a baleseteknél s a kábítószeres pusztításánál is nagyobb baj volt a magány, mondta egy másik lány. A többszázazres tömeg kellős közepén az ember magányos volt s elhagyatott...

– Az volt a baj – mondta Bill ... –, hogy a pokol angyalai között már kora délelőtt száz adag amphetamint osztottak szét...”

S ismét ránk zúdul Déry varázsos összevegyítésében, a kábítószeres ragadványos hatalmának kiteljesedése nyomában az örök természet ókori víziókat lebegtető, széljárta kérdésfeltevése.

„A völgy fölött a hatalmas égbolt [a három napon át tartó esőzés után] lassanként kitisztult. A rohanó felhők közül néha kivillant egy-egy csillagnak csak azok számára érthető üzenete, akik még az anyaméhben pihentek. A szél Nyugat felől fújt, elhozta a tenger ödémájának sós szagát, s meg-meglebbentve a völgy meneteles járataiban, tisztulásra hívta az embereket. De kiket? Nagy csönd lehetett volna.”

Az együttes lét, vagyis a negatív, más szóval nem létező, teljesen tartalom nélküli társadalmi összetartozás stabilizálásának egy másik szintje érhető tetten, amikor a szerző felvillant néhány csoportot a hangverseny külső teréből, akik nagyjából kábítószeres (marihuana, LSD stb.) hatása alatt állnak. Zárójelben kell megemlítenem, hogy ezek a helyzetek nagy hasonlóságot mutatnak azoknak az eseményeknek a tér-idő rendszerével, amelyek a természeti népek hosszú idejű ünnepeinek rítusai és szertartásai esetében ugyancsak az aktív belső téren kívül zajlanak. De lássuk ismét Déryt, több mozaikdarabkában felvillantott jelene-tek röviden idézett sorozatával:

„– Az eső már elállt – mondta József –, de az éjszaka hideg volt, átázott ruháikban az emberek reszkettek. Renének vacogott a foga, egy sátor külső ponyvafalának támaszkodva ült a sárban, ötöd-hatodmagával, szakállas Krisztus-arcán a túlvilági béke ragyogása vagy az alvilág léten innen vigyora, a jobb keze vérzett, de nem a keresztre feszítés vasszögétől. [...]

Találkoztunk a sötétben kisebb csoportokkal, melyekben a nem hallható hangverseny körein kívül öten-hatan szorosan összefogódzva, férfiak, nők vegyesen, egymás meztelen felsőtestét átölelve – az idegen bőr nedves melege! – maguknak énekeltek – mondta József. – Ugyanígy hárman: egymás vállát átfogták, ujjaikat karomként begömbölyítették, gúla alakban homlokukat egymásnak szorították, lábikráikat megfeszítették, mozdulatlanul állva egy füstoszlopban, melynek cukros foszlányait orromba csapta a szél – mondta József.

– Madame – mondta József –, én ezen az áron nem kívánnék boldog lenni...”

Aligha hihető, hogy az itt következő leírásban is ne lenne utalás a nagy ókori vagy akár középkori vallásos összegyülekezésekre, imatengerekre, istenimádásokra, autodafékra, jóllehet, persze, egy olyan jelentés nélküli, elvesztegetett, erejét vesztett, újkori *tömegkommunikációs* idol (bálvány) felé, majd tőle hullámszik el a fiatalok tömege, akik, hát legyünk teljesen nyerseks és őszinték, a saját életük értelmét kutatják (József fogalmazza meg az előző idézetben a dolgok velejét!).

„...hálózsákjaikba húzódva ezerszámra aludtak, holtfáradtan vagy reményvesztetten, akik ezen az első éjszaka már nem jutottak el Mick Jagger hangversenydobogójáig... *pedig* ezrével voltak – mondta József –, kik az űzött vad fáradhatatlanságával hetekig gyalogoltak éhezve, csontig soványodva, feltört, vérző lábbal, nehéz hátizsákkal felhorzsolt vállukon, de – mondta József – a nagy bérelt buszokban is aludtak... volt, aki motor-kerékpárján, hosszában karpereces karjait a sárba lógatva aludt, több tízezernyi jól-rosszul lecövekelt sátorban sem hallott, látott a maga szagos buborékálmain kívül egy foszlánnyit sem, Mick Jagger fesztiváljából sem, az önkívület üvöltéséből sem, a rémület hápgóságából sem, a csontok recsegéséből sem, aki ezt az első édeni éjszakáját Montanában töltötte a sárban...”

De visszatérve az ünnep funkciójának megvalósulása vagy meg nem valósulása kérdésére, azt maga az író veti fel végül a következő két részletben (a másodikat korábban már részben idéztem Meredeti Hunter meggyilkolásának bemutatásakor):

„– Volt olyan sátor, ha beléptem – mondta József –, mintha az édes testvérbátyjukat fogadnák. Volt, akit álmából vertem fel, az is keblére ölelt. Az ember már-már elhitte, hogy egy új fajta gyermekei készülődnek az emberiség megváltására, virág koszorúzta fejével, mosolygó ajkkal, minden földi hamisságtól megváltott szívvel, melynek kamráiban méz kering az ecet és a só helyén. Már-már elhitte, hogy boldogok. Már-már féltette őket.

[...] ezeknél a balesetknél s a kábítószeres pusztításánál is nagyobb baj volt a magány, mondta egy másik lány. A többszázazres tömeg kellős közepén az ember magányos volt s elhagyatott. Ha feloldódik a zenében, talán nem érzi az egyedüllétet, de a zenét csak az a tíz-húszezer ember hallotta, úgy-ahogy, aki a dobogó közelében ült.”

Déry talán legmeghökkenőbb interpretációja, hogy a modern ünnep tartalmi része, vagyis maga a zene nem átélésre, valamiféle harmónia megteremtésére szolgál, még ha az eksztatikus állapottal párosul is, hanem a szinte az örületig fokozódó és hangszerek kísérete szenvedélyes ének erőszakot vált ki még a legbékésebb, legkiegyensúlyozottabb emberből is. Lásd Déry oly erőteljes megjelenítését: az első idézet a néger fiú meggyilkolását követő – szinte annak érzelmi nyomására feltámadó – zenei *robbanás*: megfogalmazása

„Mick Jaggerék úgy játszottak, mint még soha, mondták a szomszédjaim, megbabonázták az embereket, félelmetes volt, mondták. A *Ne gondold, hogy tiéd a világ*ot játszották. Az embernek az volt az érzése, uram, egy fejjel nagyobbra nő, hogy ellen tudjon állni ennek a pokoli hullámverésnek. Még a bőre alatt, az ujjhegyei, a belei is zenével teltek meg.”

És a következménye: egy fiúnak az apja, aki eredetileg csak azért utazott Montanába, hogy a fiát a kábítószeretől megóvja (kihallgatásának egy részlete):

„– Ezek szerint mégsem a fia kedvéért jött Montanába?

– Ha nincs velem, én bizony nem ott kötök ki. De gondoltam, Montana is megteszi. Elszórakoztat.

– Hát elszórakoztatta. Folyassa! Miért avatkozott be a verekezésbe?
 – Az Isten a megmondhatója. Kedvem volt rá. Egyszerre csak azon vettem észre magamat, hogy nekimegyek egy ismeretlen alaknak, s ököllel az arcába vágok. Jobbra-balra tőlem mindenki verekedett, de úgy nézem, senki sem tudta, miért. Ahányszor ütöttem, mindannyiszor arra gondoltam: béke és öröm veled, fivérem! Béke és öröm veled, Amerika! Béke és öröm veled, világ! *Ne gondold, hogy tiéd a világ!* S ettől úgy megdühödtem, hogy egy szembejövő alakot sípcsonton rúgtam, mire valaki hátulról a nyakamba ugrott, s fojtogatni kezdett.”

Szóltunk már az intézményekben keletkező feszültségek enyhítésének szerepéről. Gyakran előfordul a természeti népek életében, hogy egy adott intézmény (például a szexuális tabuk) elveszti érvényességét az ünnepi periódusban. Már a korábbi idézetekben is találkoztunk a szexualitás megnyilvánulásával. A szerző azonban az emberi életnek ezt a fontos elemét mint az emberi kapcsolat megteremtésének utolsó lehetőségét mutatja fel: a lányok és a fiúk csoportjai, akik csókolódnak, minden sajátos vonás nélkül bukkannak fel a szemünk előtt. A szexualitás és a szerelem az „utolsó eszközök” újjáteremteni a közösség (a család?) elvesztett összekötő szálait. Ez nyilvánul meg József feleségéért, Eszterért folytatott lehetetlen harcában, aki a marihuánába menekül, hogy kiszabaduljon a második világháborús múlt árnyainak karmaiból.

Van Gennep elméletének lényege az, hogy a rítus ideológiája és gyakorlata nem különülnek el egymástól. Déry könyvében világossá válik, hogy a popfesztiválban a társadalmi összetartozásnak és bizonyos intézményektől való önkéntes (vagy inkább önkényes) szabadulásnak közös a forrása: a modern társadalomtól való elidegenedés magatartásmódja, amely könnyen megfogalmazható lehetne általános fogalmakkal is. Maga a szerző végzi el ezt. Szeretném ebben a tekintetben is itt két részletre felhívni a figyelmet (az egyiket már korábban is idéztem):

„– Ez a háromszázezer ember most véleménye szerint boldog? – kérdezte József.

– J'aime ces ombres amoureuses de liberté [/] kedvelem e szabadságba szerelmes árnyakat [/] qui préfèrent l'angoisse de la mort [/] kik inkább a halálfélelem kínjait választják [/] à l'ennui de la routine [/] mint a hétköznapi unalmát. [...]”

„– Az emberek nagy közössége! Miféle közösség az, amelybe csak akkor léphetsz be, ha előbb dögrészekre szívod magad! – Nem – mondta Manuel – belépni akarnak ezek, hanem kilépni, szegény Józsefem. – Honnét? – kérdezte József. – A társadalomból, szegény Józsefem – mondta Manuel Esteban Jesus de Alveiro y Fuente. – Ki abból, amit tudtommal te sem bírsz.”

És most itt szeretném kiemelni mind a formák, mind a szerepkörök tekintetében – a regény korábbiakban adott, többszempontú körbejárása, elemzése nyomán – a popfesztivál kapcsán meglévő szoros hasonlóságot a Voigt Vilmos elemezte *Május Elseje* ünnepével, amelyben nevezett kutató – számos más kolléga megállapításával egybehangzóan – ugyancsak kimutatta Van Gennep elméletének igazságát, mégpedig a tavaszi modern munkásünnep magyarországi gyakorlatának komplexumában, amelyben a fő szerepet (persze a világ más tájékain is) az ünnep gyakorlatához tartozó manifesztumok játsszák, de a manifesztumokra írott mondatok mindenki számára világosan kifejezik ennek az ünnepnek az ideológiáját.

Visszatérve azonban Déry regényéhez megállapíthatjuk, hogy a gyakorlatnak és az ideológiának, a társadalmi elidegenedésnek, a zene és a drogok narkózisának ez a jellegzetes egysége bizonyos értelemben felsejlik Mick Jagger és zenekara zeneszámainak címeiben is, amelyeket Déry kurzív formában idéz, szimbolikus értelemben többször beleépítve a nagy montanai hangverseny életre hívásába: „*Sympathy for the Devil (Szimpátia az ördög iránt); Mondd, hogy nem hiszed el; Miért hagyjuk, hogy így legyen; Under my Thumb (Hatalmam/befolyásom alatt, szó szerint: A hüvelykujjam alatt); Nem akarok állni, ha a föld forog; Ne gondold, hogy tiéd a világ.*”

Andor Csaba már idézett tanulmányában az információelmélet egy másik aspektusa felől, vagyis az entrópia (a rendezettség mértéke) oldaláról megközelítve oda jut, hogy feltételezi (valamely társadalom modernizálódásának adott időszakára vonatkozóan) az ünnep hiányának lehetőségét, mondván, hogy a kis entrópiával rendelkező társadalmakban nagy különbségek vannak az év napjai és periódusai kapcsán használatos jelek használatában, míg a nagy entrópiával rendelkező kultúrákban ezek a különbségek alkalmiakká válnak, és határesetben az ünnepek eltűnnek. (Az előbbi helyzet minden bizonnyal az archaikus, utóbbi a modern társadalmakra értendő.)

És most emlékeztetve a már megfogalmazott definíciókra, az ünnep kettős információs folyamata tekintetében azt kell megállapítanunk, hogy a modern ünnepekben valóban – lásd Déry regényének a későbbiekben elvégzendő elemzését is – eltűnik az eredeti tartalomra vonatkozó ismeret, és következésképpen bekövetkezik a második folyamat: eltűnik a forma is, az üres szakralitás-ritualitás pedig nem képes többé rögzíteni az ünnep eredeti szerepköreit.

Ezen a ponton pedig megállapíthatjuk, hogy ha eddig Déry regényét mint egy szociológiai dokumentumot vettük is számításba ahhoz, hogy megtalálhassuk az elemzések igazi kulcsát, a modern ünnep negativizálódásával kapcsolatos jelenség, illetve e folyamat pontos és teljes körű leírásához továbblépnünk csak oly módon lehetséges, ha kísérletet teszünk feltárni a regény pontos történelmi-kulturális szinkretizmusát (is). Valóban, a regénybe beillesztett szimbólumok, szimbolikus mozzanatok, írói elbeszélői elmefuttatások, betétek, *inzertek* az író alkotói tevékenységének következményei, és minden bizonnyal nem csupán a pop-fesztiválok létéből fakadó, hasonló jellemzőket visszhangozzák. Kétségkívül szép feladat volna felfedni és leírni például a sajátos, mágikus-rituális (emberáldozat), keresztény (keresztre feszítés) vagy a történelmi (fasizmus, az emberiség szinte teljes történetét végigkísérő fajgyűlölet) stb. utalásokat a néger Meredith Hunter meggyilkolásának epizódjával kapcsolatban, vagy mindezt feltárni az önpusztításba hulló, meggyötört lelkű zsidó lány esetében, jóllehet utóbbi esetben nehéz lenne annak a komplex modellnek a megtalálása, amely Eszter történetének és kábítószeres halálának leírása kapcsán válik a mű egy második központi jelképévé. Hasonlóképpen izgalmas volna lépésről lépésre nyomon követni, Déry hogyan foglalja keretbe mindezek alapján azt a dupla archiszémát, avagy központi jelet (a néger mint a fajgyűlölet áldozata – Eszter, aki a zsidók üldöztetésének emlékei előtt menekül a kábítószeres halálba) művészi anyagába, amely a bibliai párhuzamoktól szinte a science fiction világáig emelkedik fel.

Lezárásul szükségesnek látszik tehát kimondani, hogy Déry sajátos művelődéstörténeti szinkretizmusa napjaink ritualitása-szakralitása tekintetében egy történelmi-kulturális folyamat 20–21. századi következményének tényét és gondolatát rajzolja elénk. Együttal briliáns megoldásaival hívja fel a figyelmünket egy

alapvető minőségi átalakulásra, azaz az eredeti szerepkörök megsemmisülésére (negativizálódására), amely az egyelőre számos válságjellemzővel terhelt modern világi ifjúsági ünnepek, ünnepi események területén megy végbe.

•

(Jelen írás előadás formájában Montecatini Termében, Olaszországban, a *Forme e pratiche della festa* elnevezésű konferencián hangzott el 1978-ban. Első közlése olaszul jelent meg: *Era la festa*, Ungheria d'oggi, 1980, No. 15, 34–39. – itt közreadott magyar szövege, amely kéziratnak számít, nem egyenes fordítása az olasz változatnak, számos javításnak és kiegészítésnek az eredménye.)

MEGJEGYZÉS 2023-BÓL

Az egykor konferencia-tematika jegyében készített tanulmány nyilvánvalóan fél-lábas, nem foglalkozik a kötet második részének drámai felívelésével, az oly fájdalmas eseményeket, sőt történelmi és művelődéstörténeti összefüggéseket fel-táró Eszter-történettel. Azonban az ünnep-problematika törzsanyagát azokon a pontokon sikerült meglelni, amelyek az általunk készített elemzések anyagául szolgálnak, és az általunk idézett részletekben adnak képet – reményeink szerint – a modern ünnep jelenségvilágának főbb vonásairól. Kétségtelen persze az, hogy a magyar kiadás 110. oldalán induló Eszter-történet során – mintegy inzert-szerűen – újra meg újra fényre jönnek a montanai rendezvényhez kötődő esemé-nyek, például a négergyilkossággal kapcsolatos kihallgatás mozaikdarabkái, amelyek beleszövődnek Eszter világháborús meghurcoltatásának, szülei halálá-nak döbbenetes epizódjaiba. S ennek a második regényrésznek a folyamatában tárul fel végül is Eszter és József montanai kalandjának drámai végkifejlete. A számos, gyakran töredékes cselekmény- vagy jelenetmozaikból egymásba fo-nódó leírás, Déry sajátos modernizmussal terhelt stílusbravúrainak vizsgálata, a többretegű értelmezési lehetőségek kikutatása és elemzése, a rejtett értelmek felfejtése azonban már egy másik dolgozat témája lehet majd.

BIBLIOGRÁFIA

ANDOR Csaba, *Ünnep és kommunikáció*, Világosság, 1978/8–9, 469–473.
 BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *A tér és az idő a regényben = A szó esztétikája*, Gondolat, Budapest, 1976, 257–302., lásd különösen: 257–258.
 CHARBONNEAU, Bernard, *Dimanche et lundi*, Paris, Denoël, 1966, 238.
 DÉRY Tibor, *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról*, Magvető, Budapest, 1971, 217.
 HONKO, Lauri, *Zur Klassifikation der Riten*, Temenos, 1975/11, 61–77.
 MARTIN, G. M., *Fest und Alltag*, Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1973, 90.
 Az 1972. május elsejei budapesti felvonulás társadalmi szemiotikája = *Jel és közösség*, Akadémiai, Budapest, 1975, 189–199.
 PIEPER, Josef, *Zustimmung zur Welt. Eine Theorie des Festes*, Kösel-Verlag, München, 1963, 149.
 POMOGÁTS, Béla, *Déry Tibor*, Akadémiai, Budapest, 1974, 200.
 VAN GENNEP, Arnold, *Les rites de passage*, Librairie Critique, Paris, 1909, 317. (Anasztatikus utánnymás: Johnson Reprint Corporation, New York – Sr. Publishers Ltd, Wakefield – Mouton, Paris – La Haye, 1969. Magyarul: *Átmeneti rítusok*, L'Harmattan, Budapest, 184.)
 VILLADARY, Agnès, *Fête et vie quotidienne*, Les Éditions Ouvrières, Paris, 1968, 239.
 VOIGT, Vilmos, *Május elseje jelei*, Világosság, 1978/8–9, 525–533.
 VOIGT, Vilmos, *Festival at First May in Hungary = Atti del convegno „Forme e pratiche della festa”*, Montecatini Terme, 1978, 27–29 ottobre.

DOBOS ISTVÁN

A terápia regénye

Csigó Katalin: Átkelők

Az *Átkelők* szerzője, Csigó Katalin klinikai szakpszichológus, a tudomány művelője izgalmas kísérleti regénnyel jelentkezett, amely az irodalom és a pszichológia kapcsolatának újraértelmezésére vállalkozik.

Mi a közös nevezője az író és az analitikus tevékenységének? Mindketten jó mondatokért fohászkodnak. A rosszul megválasztott szó mindent lerombolhat. A jól sikerült megfogalmazás ismérve a pszichoanalízisben a páciensre, az irodalomban az olvasóra gyakorolt hatás. Egy nyelvi megnyilatkozás lehet telitalálat a terápián, ugyanakkor esendő irodalmi szempontból, és viszont. Abban az analízis és az irodalom megegyezik, hogy a fájdalom és a nyelv mélyen összefonódik mindkettőben. A nyelv képes fájdalmat kifejezni, fájdalmat okozni és fájdalmat elszüntetni. A regényben az analitikus és a páciens között szabályos nyelvi küzdelem zajlik a hiteles jelenléte kifejező szó megtalálásáért. A megnyilatkozás akkor bizonyul sikeresnek, ha a kimondott és az elgondolt között nem támad különbség, sem a közlő, sem pedig a befogadó oldalán, tehát létrejön az önazonosság tudata.

Mire irányul az irodalmár figyelme, ha lélektani regényt olvas? Elsősorban a műalkotás poétikai megoldásaira. Ebből a távlatból Bovaryné szerelmi története azért olyan feledhetetlen, mert Flaubert új elbeszélésmódot alkotott regényében, a lebegtetett narrációt, a szabad függő beszédet, amelyben a személytelen elemelkedés és a vallomás szétválaszthatatlanul összefonódik. Enélkül mindaz, ami elhangzik az érzéki szenzációkról az első szerelmi légyottot követő tükörbe nézés jelenetében, már rég kihullott volna az emlékezet rostáján. Az *Átkelők* első sorban az érzéki szenzációk emlékezetben tartásával hoz újat a női tapasztalat irodalmában.

Mitől kísérleti regény az *Átkelők*? A mű címe sokrétűen értelmezi a szöveget. Határátlépések sorát bontakoztatja ki: legátfogóbb értelemben a regény átkelési kísérlet az irodalom és a pszichoterápia között. Mi teszi lehetővé ezt az átkelést, s mi bennük a közös? Mindkettő a nyelv közegében létezik. A pszichoterápián a csak részben irányítható beszélgetésből bontakozik ki a páciens traumatizáló történet. A terápiás beszélgetés színrevitele az analitikus kivetített énmagájú belső monológjai révén történik: „Jelenleg nehéz élethelyzetben vagyok. A házasságom romokban, a férjem elment, a férfi pedig, akit szeretek, elhagyott. Vajon ki lehet ez a nő? Miért ilyen összeszedett? Vajon kit fogok találni a léptei és a hangja keménysége mögött?” A közvetlen belső magánbeszéd a regénytörténetben régóta ismert narratív eljárás, amely a modernitáshoz közeledve textuálisan jelölte válna. Itt, az *Átkelők* szövegében tipográfiailag is világosan megkülönböztethető. A narratív szerkezet alapvetően a páciens és a terepeuta között zajló párbeszédre épül, amelyet az analitikus belső magánbeszéde kísér. A valóság és a fikció határmezsgyéjére kerül így a szöveg, ugyanis az analitikus magánbeszéde terápián nyilván nem hangozhatna el. Fokozatosan teljesedik ki ez a narratív dimenzió a regény sodró dialógusainak a réseiben.

A párbeszédbe ékelt belső magánbeszédben az analitikus szakmai önértelmezése tárul fel: kétségei, személyes érzelmei, vágyai, rejtett belső késztetései,

hiányérzetei, elbizonytalanodásai. Ezekből a belső vívódásokból az analitikus az esetek döntő többségében hivatástudatában, küldetésében megerősödve kerül ki. Átkelésében mozgásban lévő identitása mutatkozik meg. A pszichoterápián elhangzó szavak reflektált befogadását viszi színre a regény, az egymásra rezonáló analitikus és páciens kölcsönös értelmezőtevékenységét. A regény alapvetően együttgondolkodásra hívja az olvasót, s ezt sikerrel teszi. Nyomasztó olvasmány. Az analitikus rendelőjében zajló beszélgetés egyik résztvevője, a páciens meggyötört, sérült személyiség: mint a szépia töredezett csontja a tengerpart fenyvében, ennyit látunk belőle. A megsebzett páciens depresszív lelkiállapotát azzal érzékelteti a regény, hogy nem jeleníti meg cselekvő személyiségként hétköznapi környezetbe helyezve, még az arcát és az alakját sem tudja az olvasó megalkotni. A szereplő nem testesül meg a szövegben, mert nincs jelen az életvilágban, lénye nincs szenzuális közegbe ágyazva az olvasó számára. A nyitó és a záró kép kivételnek számít, épp ezért olyan emlékezetes ez a keret. Eszter testi valójában a tihanyi kompon még szinte észrevétlen, egy férfi a lábára lép, s eléje áll a korlátnál. A reptéren viszont Eszter sorban állva már határozottan ellenáll a tolakodónak.

A regény legmerészebb újítása, hogy mellőzi a leírást, a jelenetet, a szereplők megjelenítő ábrázolását, a történet előterének és háttérének egymást kiegészítő bemutatását. Az *Átkelők* az analitikus és a páciens lejegyzett párbeszédére s az elbeszélő közbeékelt reflexióira csupaszítja a regényt. Mi ennek a poétikai eljárásnak a szerepe? Az olvasót átkelésre készíti: az analitikus helyzetének az átélésére. A történet befogadója annyit lát a páciens életéből, amennyi a terápiás beszélgetésekből kihámozható: rendelőn kívül zajló élete nem jelenik meg a regényben. Csak a romokban vergődő páciens érzelmeivel s annak döntő részben racionális értelmezéseivel találkozik az olvasó.

Esztert évek óta fogva tartja egy érzelmi kötelék. A szerelméről beszél eleitől fogva, de az emlékező regény nem jeleníti meg cselekvő szereplőként a férfit, ennélfogva az olvasó nem tud arcot adni a Péter névnek. A férfi egyedül Eszter tudatán át jelenik meg, az ő lelkivilága az ablak, amelyen át képet alkothatunk róla. A szereplő megszemélyesítése, prozopopeiája kellő érzéki tapasztalat nélkül nem hajtható végre. Nemcsak az olvasó szeretne többet tudni Péterről, a karmesterről, de az analitikus is.

Az *Átkelők* az érzelmek elemzésére helyezi a hangsúlyt. Az érzelmeknek van felszíne és mélye. Az érzelmek felszíne a beszélgetés során előre tervezhetetlen történésként mutatkozik meg, amelyről a páciens rezdülése ad hírt. Ezt a pillanatot próbálja megragadni az analitikus, hogy visszavezesse a páciens a traumatizáló eseményhez.

A pszichoanalitikus rendelőjében zajlik a beszélgetés. Olyan ez a zárt tér, mint egy sötétkamra, ahol a terepeuta próbálja előhívni a traumatizáló eseményt, történetet, mint egy filmszalagot. Ez a beszédhelyzet az olvasót a hallgatózó pozíciójába helyezi, akinek időnként a fülébe súgnak. Zavarba ejtő társalkotói szerep. Mi ennek a szerepelrendezésnek a következménye? Az analitikus megosztja a felelősséget az olvasóval: itt szó szerint életre és halálra megy a játék. A szöveg mindvégig függőben tartja, hogy kárt tesz-e magában a páciens. A terápiás beszélgetés célja alapvetően az élet védelme, a páciens visszahozása az életbe, a jelenvaló létbe. A regény sugalmazása szerint azonban egyáltalán nem mindegy, hogy a jelenlét visszanyerése végeredményben milyen életminőséget jelent. A terápia nem intellektuális gyakorlat, jóllehet az elbeszélésében ez a mozzanat felerősödik annak köszönhetően, hogy a regény szereplői az értelmiség felső ré-

tegébe tartoznak: Péter karmester, Eszter csellóművész. Az *Átkelők* elsődleges elbeszélése szabályosan, fejezetről fejezetre váltakozik egy fikciós regénnyel, amely az 1920-as években Franciaországban játszódik. Az utóbbi szintén szerelmi történet, Alexander elméleti fizikus, Marion középkorkutató, ők ugyancsak házasságok, titokban, elrejtőzve, szállodákban, fogadókban találkoznak, együttlétük tehát elszigetelt terekre korlátozódik. A korábbi időszakban kibontakozó történet a későbbinek a kicsinyítő tükre, amennyiben a szereplők, a cselekmény, az érzelmi alaphelyzet és a drámai végkifejlet hasonlósága alapján létesül kapcsolat közöttük. A szerkezeti egyezéseken túl, a cselekmény síkján azonban nem érintkeznek. Az olvasó figyelme kezdetben a két narratív szint közvetlen találkozására irányul, majd fokozatosan a köztük létesülő metaforikus viszony feltárására helyeződik át. A betétregény műegészben betöltött szerepét illetően többféle értelmezésre nyílik lehetőség. Annyi bizonyos, hogy kétféle narráció közvetíti az elhagyott, férfi szeretőjével függő viszonyban álló nő tapasztalatát eltérő kultúrák és történelmi korszakok közegeiben. Az elsőben a narrátor a történet résztvevőjévé válik, megnyilatkozásai személyesek, beszédcselekvései átélésről tanúskodnak, a másodikban az elbeszélő kívülálló, jobbra hangot ad a szereplőknek, illetve tudósít arról, hogy milyen lelki folyamatok zajlanak le bennük.

Az érzelmek mélyreható elemzése lényeges antropológiai, hermeneutikai kérdéseket vet fel. Segít-e a lelki fájdalom enyhítésében az érzelmek kognitív magyarázata? Mi okoz nagyobb fájdalmat annak, akivel szakítottak: ha az analitikus segítségével megszabadul a mindent elsöprő nagy szerelem kísértésétől, kioltja a vágyát a férfi iránt, képletesen tehát megöli a szerelmét, vagy ha önként hordozza a jármot? Jóllehet nem őt választották, s megalázták, de Eszter a fájdalom árán kárpótlást keres azáltal, hogy életben tartja a boldog szerelem felemelő pillanatainak emlékét. A regény az emberi létezés olyan alapkérdéseit érinti, amelyekre aligha adható egyértelmű válasz. Vajon a megértés csökkenti a szenvedést? Hogyan nyerhető vissza az identitás és az emberi autonómia? Mit tehetünk azért, hogy a másik elhiggye: bensője valódi és értékes?

Amennyiben a megértés történésként bekövetkezik, az a beszélgetés eseménye, adománya. Az önmegértés adomány, de bizonytalan, hogy ki vagy mi az adományozó. A megértés adományának divinatorikus jelentése is felsejlik a regényben. Eszter és Marion is hívó, ezért igyekeznek megbocsátani azoknak, akiktől sérelmeket szenvedtek. Annyi bizonyos, hogy a bekövetkező megértés kölcsönös erőfeszítést igényel mindkét féltől, mondhatni, átkelést. Nem pusztá belehelyezkedést a másik helyzetébe. Az analitikus és a páciens kapcsolata dinamikusan alakul, változik. Az *Átkelők*ben saját és idegen világok kölcsönhatásának, feszültségektől sem mentes találkozásának, sőt harcának és időnként egymásba oldódó átmenetének lehetünk tanúi. Mindvégig zavarba ejtő közelségből.

A regény a páciens és az analitikus nyelvi megnyilatkozásainak elemzéséből áll. Döntő részben az analitikus értelmezi a páciens beszédének nyelvi árnyalatait: a beszéd mit tár fel és mit rejt el, mi használjuk a nyelvet, vagy a nyelv használ bennünket? Ezek a kérdések nemcsak a terapeuta, de a szöveginterpretációval foglalkozó irodalmár számára is alapvetőek.

Milyen képet ad a regény irodalom és pszichoterápia viszonyáról? A pszichológus élő beszélgetésben hat a kezelendő személyre, retorikája a páciens veszi célba. A regény beszédmódja az olvasót veszi célba. A pszichoterápiát színre vivő regényben az analitikus beszélgetés útján hat a páciensre. Milyen kihívást jelent ez irodalmi szempontból? A regény retorikája nem oldódhat fel egy tisztán érvelésen alapuló kifejezésmódban. Az *Átkelők* ennek érdekében élénkíti a terapeuta

beszédét, s ennek köszönhető többféle diszkurzus kereszteződése. Racionális, elemző, olykor kíméletlenül eszméltető, hol meg együttérző, kritikus vagy megengedő. Időnként a vallomáshoz közelít: az analitikus sok mindent nem ért, s ez magára éppúgy vonatkozik, mint a páciensére. Az analitikus kiaknázza a meggyőzés és a vallomás retorikai hagyományát: mindent bevet, hogy közel vigye a páciens saját érzelmeihez. Jelmondata szerint szuverén ember az, aki „beszélni tud arról, ami a legbelsejében van”. A páciens szerint a teljes valóság elmondhatatlan. A kimondhatatlanság a trauma lényegi természetével függ össze: az elszenvedett abúzusnak nem képes hangot adni a páciens.

Az analitikus a nyelvet alapvetően a megértés szolgálatába állítható eszköznek véli. Ugyanakkor vannak kétségei, őt is megéri a nyelvi viszonylagosság sejtelme. Nemegyszer reflektál arra, hogy maga sem feltétlenül ura saját megnyilatkozásainak. Sok mindent nem ért, találgat, s ezt a páciens érzékeli. Elvileg jobban érti a másik beszédét. Képes tudatosítani, hogyan beszél magáról Eszter a hangszerén át. Ugyanakkor időnként az analitikus is elvétí a szót, mond valamit, amit legszívesebben visszaszívna, mivel érzékeli, hogy távolítja a páciensétől, illetve a kezelendő alanyt az érzéseitől. Ha hibázik, azonnal felismeri, s módosít a stratégiáján. Nem válik önhitté. Nem leplezi a gyengeségeit, elismeri, ha rosszul kérdez. Nem gondolja magáról azt, hogy ő volna a lélek mérnöke, a páciens meg csak barkácsoló, aki nem képes kifejezni magát. Ugyanakkor a terápián nem mondhat le arról, hogy ne lásson bele abba, mi is zajlik éppen a segítségre szoruló személy lelkében.

Az irodalom és a pszichoanalízis nyelvhasználata keveredik az *Átkelők*ben. Azonosságok és különbségek játéka bontakozik ki a regényben. Záró példaként említhető az álomfejtés, Eszter elbeszélte álmairól van szó. Álomfejtésre vállalkozva mintha szimbolista irodalmi szöveget olvasna az analitikus. Az intuíció, a beleérző képzetársítás is szerepet játszik az álom jelképrendszerének feltárá-sában. Itt azonban a szimbolista irodalom figuratív alakzataihoz képest kötöttebb a jelképek jelentése. A pszichoanalízis szótára biztosít elméleti keretet az áttételek vándorló értelmének megfejtéséhez. Az analitikus a jelentettre, az irodalmár a jelentőre összpontosít. Az irodalmár vonakodik a jelentés egyértelmű azonosításától, míg az analitikus a szó tettenérését kíséri meg, hogy megértesse a pácienssel érzelmeinek működését. Ebben a szellemben az analitikus metaforikus olvasata szerint Eszter nőgyógyászati műtétjének lélektani jelentése az elvetélt szerelem.

Milyen értelemben tekinthető a klinikai szakpszichológus átkelőnek a regényben? Szakemberként lelkiismeretesen, a lehető legnagyobb hozzáértéssel, felelősen teljesíti a feladatát. Ugyanakkor a másik jelenlétének hatására szükségyszerűen fordul saját feltámadó érzelmeihez. A regény legemlékezetesebb lapjain az analitikus együttgondolkodásra hívja a páciens, s a másakra rezonálva magára is irányul a figyelme. Azon tűnődik, hogy szakmailag korrekt mondata mégis miért hiteltelen. Ráeszmél, hogy hiányzik belőle a jelenlét átható érzése, éppen az, amire Eszter vágyakozik, s amihez Esztert hozzá akarja juttatni.

Az *Átkelők* végkicsengése szerint a másik kerülőútján juthatunk közelebb önmagunkhoz. A jelenlét együttlét. A szeretetlen létezés értelmetlen. (Jaffa, 2023)

ARTZT TÍMEA

Rakovszky Zsuzsa: Az idők jelei

Magvető, 2022

Három Nap és egy kard borítja apokaliptikus hangulatba Rakovszky Zsuzsa *Az idők jelei* című, háromszáz oldalas könyvét. Ám Jézus Krisztus helyett hamis próféták érkeznek, és a mennyei Jeruzsálem helyett a földi pokol épül fel Münsterben. A reformáció meghasonlást támaszt nemcsak a katolikusok és a puritán vallások hívei között, de még a protestáns felekezeteken belül is. A templomdúlást, a pápisták elűzését és az erőszakos újrakereszteléseket követően a terror hódít teret Münsterben, amelyet könnyebb kiéheztetni, mint várfalait bevenni. Néhány év (1530–35) leforgása alatt el is jut a német város a teljes erkölcsi és anyagi pusztulásig. Az új anabaptista vezetők féltik pünkösdi királyságukat, és ez a félelem egyre kegyetlenebb rémtettekre sarkallja a közösség vezetőjét, Leydeni Jánost.

Rakovszky Zsuzsa *Az idők jelei* című kötete 2022 végén jelent meg, azóta minden jelentősebb orgánus jelentetett meg kritikát vagy a szerzővel készített interjút a kötet kapcsán. Ismertették a hagyományos narratívájú fiktív történelmi regény valóságalapját és cselekményét, méltatták a mű erejét, és nem igazán találtak fogást Rakovszky nyelvezetén. Ez utóbbin nem is lehet. Habár a kötet nem annyira áradó, költői képekben és vizionárius elemekben visszafogottabb, mint az etalonnak számító *A kigyó árnyéka* (2002), azért Rakovszky olvasótáborának tetszett. *Az idők jeleiről* tehát számos kritika született, de csak néhány ítézés – köztük Károly Csaba (ÉS), Pethő Anita (Egy olvasó naplója) – adott hangot erősebb kritikai észrevételeknek, továbbá Németh Ványi Klári (Műút) tette fel azokat a kérdéseket, amelyekkel ez a kritika is számot vet.

A háború apokaliptizisként történő ábrázolásának van némi előzménye a magyar irodalomban. Ady Endre (*Emlékezés egy nyár-éjszakára*) és Pilinszky János (*Apokrif*) lírájában vagy Zrínyi Miklós (*Szigeti veszedelem*, 1651) eposzában, amely barokk víziókkal tűzdelve mutatja Szigetvár 1566-os ostromát. A magyar olvasó mégis idegenül áll Rakovszky témaválasztása előtt, aki az 1534–35.

esztendőben zajló felekezeti harcok korába és német területre vezet bennünket. Valahogy nem érezzük át a téma aktualitását, hiszen a vallásháború tematikájában sokkal érdekesebb lenne az iszlám és a keresztény világ összeecsapásának ábrázolása, mint a keresztény egyházak múltban lezárt szétválásáé. Persze az olvasó sosem kérheti számon egy írón, hogy érdeklődése merrefelé fordul, ugyanakkor kétségkívül érzékeli a téma közelségét vagy távolságát, a jelen problémáit érintő áthallások relevanciáját vagy hiányát. Bár voltak elemzők, akik próbálták az 1534–35-ös év eseményeit aktuális politikai jelenségekhez kötni, ezt Rakovszky visszautasította. Sem allegóriaként, sem társadalomkritikaként nem akar hatni, és nem is hat a szöveg, csak úgy l'art pour l'art gondolkodik a világról, az emberi természetről. De ki?

A legtöbb dicsérő szót az elsődleges elbeszélő feltalálása miatt kapta az író, hiszen olyan remek narrátort talált magának a Liza nevű szolgáló személyében, aki közvetlen tanúja lehetett az eseményeknek, aki az anabaptisták által hozott döntések centrumában, a Knipperdolling-házban szolgált. Bár az ötlet eredetinek tűnik, már találkoztunk efféle megoldással Margaret Atwood *A szolgálólány meséje* (1985) című népszerű disztópiájában, amely szintén egy diktatúrát mutat be egy cseléd nézőpontjából.

Ha figyelmesen olvassuk az szöveget, kiderül, hogy valójában nem is egy, hanem három narrátorunk van, mindhárman tanúként számolnak be a münsteri eseményekről. A regény kilencven százalékában Liza (egy fiktív alak) az én-elbeszélő, aki prózai formában kap hangot. A második a katolikus Hermann von Kressenbroch. Ő egy valódi, korabeli tanú, aki napról napra részletesen számolt be Münster ostromáról. A Rakovszky Zsuzsával készített interjúkból kiderül, hogy Kressenbroch kétkötetes munkája volt Rakovszky fő forrása. Ám *Az idők jeleiben* megjelenő Kressenbroch-szövegek Rakovszky lírai átíratok. Ezek a versek kiegészítő vagy előrelendítő jelleggel simulnak Liza elbeszélésébe.

Nincs közöttük feszültség, nem hiteltelenítik egymást. A kötet harmadik narrátora, az „Ismeretlen anabaptista költő” szintén fiktív alak, ő is versben beszél, mint a históriás énekek előadói. Ő ellenpontozná a katolikus Kressenbroch nézőpontját. A fanatikus anabaptista költő – aki mennyei jelenéseket lát – kapja a legkevesebb megszólalási lehetőséget. Liza a kettőjük között álló objektív narrátor, aki néha-néha a tömeghipnózis hatására már-már szintén csodákat lát.

Formai játéknak jó a hármas narráció, de leginkább arra, hogy Rakovszky költői vénája is megmutatkozzék. Bár a prózai és a verses elbeszélők előre jelzik az események tragikus kimenetelét, a cselekmény mégis az olvasó szeme előtt bontakozik ki, tehát Rakovszky jó feszültségteremtő érzékkel építkezik: „mint lepte el fokként városunkat / a téboly és a bűn, míg káoszba s vérbe fulladt...” A tudatos építkezés és a jó érzékkel választott narrátorok alkalmazása mellett a versbeszéd stilizált, ezért a félelem, a terror, a rettegés nem válik tapinthatóvá: „Láttam, hogy az erőszak mint dúlta fel a földet, / mikor egyetlen rossz szóért megöltek...” A három hang nem válik szét, inkább kiegészítő jellegűek, kifejezik Liza, illetve a fanatizált tömeg ingadozását azon a téren, hogy mit higgyen, mit lásson, hogy lehet-e egyáltalán a szemének.

Az olvasó nézőpontját abszolút Liza szólama vezeti, a két versbeszélő is az ő tudatát vetíti ki. De valójában kinek a tudatát képezi le? Mert az énelbeszélés dacára olyan, mintha egy iskolázott, objektív, mindentudó narrátor vezetne bennünket. Pethő Anita *A túlságosan kiművelt beszédű szolgálólány meséje* című blogbejegyzésében is felhívja a figyelmet arra, hogy az elsődleges narrátorral összességében nem is az a probléma, hogy szinte mindentudó, sokkal inkább az, hogy elveszíti az első három fejezetben még meglévő saját, szubjektív hangját. Azt a hangot, ami szerethetővé tette Lizát, az utolsó (XVI.) fejezetben sem kapja vissza: „Sok minden történt velem azután, jó is, rossz is, de ez nem az én történetem, hanem igazából nem is tudom, kié – a gazdámé? a családjáé? Jané? vagy leginkább talán mégis a városé? –, ezért nincs is értelme, hogy a magam dolgairól beszéljek.”

Persze, mondhatnánk, hogy Liza negyven év múlva veti papírra az 1530-as évek történeteit, tehát ér-

zelmileg eltávolodott a múlttól. Ám ezt a véleményt cáfolni látszik, hogy még negyven év múltán is foglalkoztatja. Akkor meg miért ilyen szűkszavú a saját életeseményei tekintetében? Traumából nem volt hiány, hiszen az anyjához hasonlóan őt is megerősöskolta a démon, azaz a nagyapja, s a münsteri Knipperdolling-házban több férfi is használatba vette a testét, és ezekhez a férfiakhoz különféle ellentmondásos érzelmek fűzték. Mégsem erről ír, hanem arról, ami a férfiak közbeszédét jellemzi. A tizenéves lányok férjhez adásának, megerősöskolásának, az utcai kivégzések tanúja mintha próbálna kívül maradni a saját és más nők történetén, és helyette a városét mesélné. Ilyen módon furcsa, hogy a nőket érintő szörnyűséges atrocitásokat leíró elbeszélő a politikai viszonyok hiteles krónikásává válik, ezáltal pedig abszolút hiteltelen tanúja lesz a saját életének. Végezetül felmerül az olvasóban az a kérdés is, hogy egy 16. századi cseléd lány miért is írná meg Münster krónikáját.

Margaret Atwood regényében a tanult „szolgálólány” a saját mindennapjain keresztül mutatja be a diktatúra működését, a vezetőkre és az alattvalókra gyakorolt hatását, célja saját életének dokumentálása és a rendszer elleni tanúskodás. Liza a történelmi eseményekre fókuszál, a rendszer és a hatalmon lévők döntései tekintetében nem mond sem direkt, sem indirekt ítéletet. Bár Atwood regénye disztópia, ő sem ír le olyat, amire a történelemben ne lett volna példa. Hogy hatott-e Atwood kötetére Rakovszkyra, valójában irreleváns.

A szolgálólány meséje és *Az idők jelei* között a cselédnézőpont mellett számos párhuzam mutatkozik. Mindkét regény egy zárt terrorállapot mutat be, ahol a kezdeti vallásos ideológia torzul el. A Gileád Köztársaságban éppúgy kizsákmányolják a nőket, mint Münsterben; a többnejűséget és a szexuális abúzust az *Őszövétségre* (Jákob feleségeire: Ráhelre és Leára) hivatkozva legitimálják; és vannak szektaként működő anabaptisták, sőt, katonai szervezetként megjelennek az „Apokalipszis és a Fény Angyalai” is. Míg *A szolgálólány meséje* a cselekmény szintjén múlt-jelen-jövő jelenségeit felmutató disztópia, addig Rakovszky alkotása egy olyan kegyetlen eseményeket felvonultató történelmi regény, ami fikciónak hat. Mindennek az is oka, hogy a véres terror, a fanatizmus,

a vallás köntösében megjelenő és minden emberi értéket, erkölcsöt felfaló diktatúra nem válik zsigeri tapasztalattá az olvasóban.

Mindezeket összegezve Rakovszky Zsuzsa írt egy fikatív, ugyanakkor hiteles történelmi regényt, amelynek elsődleges elbeszélője egy némának hitt „szemtanú”, aki letesz az asztalra egy korrekt, egyenes vonalú, klasszikus regényt. A szerző direkt módon nem teremt kapcsolatot korával, a regény háttere inkább bölcséleti, lásd: ilyen a történelem, ilyen az ember! A szerző és korunk magyar olvasói között nem jön létre cinkos egymásra kacsintás az aktuálpolitikai áthallások miatt. Érzelmi átélésről

sem lehet beszélni, mert ennek megteremtéséhez Liza túl neutrális elbeszélő. Robinsonként szemlélődik, mindenre emlékszik, még negyven év távlatából is. Érzelmi és morális szempontból is nehéz vele azonosulni, ugyanis nem tör pálcát senki felett; még a mentálisan sérült gyereklányt erőszakoló Leydeni János felé is megértéssel fordul. A házfalakról csorgó fájdalom távolságtartással kerül ábrázolásra. A borzalmak hatása alól könnyen kivonjuk magunkat, bár szó mi szó, Atwood regényét is érte utóbbi szempontból kritika. Aki *A kígyó árnyékához* hasonló nagyszabású és magával ragadó olvasmányra várt, annak kissé csalódnia kellett.

BAKONYI ISTVÁN

Tamás Menyhért: Magamban viselt világ

Nap, 2023

A szerző előző kötetének (*Újbóli lettár*) méltó folytatása a 2023-ban született versek gyűjteménye, alig hetven oldalon. (Persze Tamás Menyhért általában vékony és tömör köteteket tesz közzé régóta már.) És Rónay László hátlaapon olvasható néhai sorai ma is érvényesek: „...A Nap lassan eltűnik a látóhatár mögött, lassan sötétedik, de a költő számára biztonságot ad az a tudat, hogy alkotása, a »zenéje« a csönd része lett...”

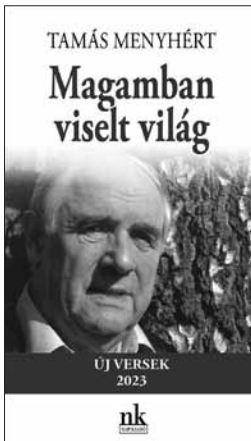
S az új versek valóban az életmű maradandóságát biztosítják. A nyolcvanon túljutott poéta feszesre szerkesztett új termése. A további elmélyülés jelei ezek a művek, a befelé fordulás stációi. Képeskönyv is egyben, hiszen mindegyik írás mellett a szerző otthonának díszes tárgyai, dokumentumai láthatók. Kép és szöveg egységének a jegyében. Ami a képeket illeti: kereszt, ősök képei a falakon, a Kossuth-díj, költők és írók portréi (Ady, Babits, Balassi, Illyés, Szabó Lőrinc).

Az egységre törekvés ezúttal is fontos érték tehát. Formailag fegyelmezett a kötetegész, a korábbi nyolcsorosokat ezúttal kilencsoros szövegek váltják fel. Persze ez néhol úgy módosul, hogy a vége felé „kiponto-

zódnak” bizonyos sorok... Vagy éppen az utolsó sor lerövidül, ahogy ezt láthatjuk – a drámaiságot erősítő műben – ekképpen: „...Bukovinának / gyilok-idő, Madéfalvi gyász, hajnal- / ba fagyott diadal, Mária Trézsi máig / sikoltó vétké...” S itt nem lehet nem gondolni az esztendő – finoman szólva – erősen vitatható névváltoztatására, a Petőfi laktanya átkezesztelésére Mária Terézia laktanyára... Hiszen ismerjük Tamás Menyhért véleményét a császárnő és a madéfalvi veszedelem összefüggésében! Bizony, a napi politika is beszüremkedhet a líra világába...

Az önfeltárlkozás esszéisztikus és lírai jegyei mindenütt. Saját és találó meghatározása szerint:

„...tömbös / beszéd, olyan beszéd, amiről négyzet-szi- / lárda is kaput nyit a vers...” Prózaversnek is mondható több részlete, mindamelllett megközelítése klasszikus. Tele nyelvi ötletekkel, az „idegháború” korából. Őszintén néz szembe ezzel a háborúval terhelt a korról és persze a múlt idővel. A szégyenekkel, az ember vétkeivel. Hüen hozott erkölcsiségéhez bátran száll szembe a visszasságokkal, erkölcstelenségekkel. A morál lírikusának szemszögéből. Ezzel is

összefügg újra és újra, ahogy az anyanyelv mindenekfölöttiségét hirdeti, a „milyen gazdag nyelvet jussoltam”-féle vallomással. Összességében azonban borús a világképe, az „örvendés” hiányával. Mindezt az egész világra vonatkoztatja. „...ez a század nem Európa százada...” – mondja keserűen.

Leleplezi az álszentséget, ami, ugye, nem ritkaság ma sem. Áradó, kerek szövegekben szól hozzánk, méltósággal, kiművelten, szépen. Burkolt közéletisége is egyértelmű, a felelősség jegyében. Figyelmeztetései többször biblikus ihletettségek, vagy éppen Szent Ferencel párhuzamosak. Így lehet fontos számára a csönd áhítata mint a zűrzavaros világ ellenpontja. Hiszen: „...a rejtekcsönd évezredek óta legyőzhe- / tetlen.” De ha kell, a kiáltást sem mellőzi a „vérszagú” világgal szemben. És újra kimondja azt, amit már korábban is kimondott: a történelmi fájdalmakat. Úgy is fölfoghatjuk szövegeit, mint egy lehetséges monodráma folyamatát.

A fentiekből az is következik, hogy az önmagával is küzdő ember és költő számvetése ez a kötet. A magában viselt világ lírai-epikai sűrítménye. A folytonos ébrentartás igényével, az éberség elsőbbségével. „...míg élsz, egyedül az őszi levélre / hallgass...” – másutt meg így figyelmeztet. Emelkedettség jellemzi sorait, már-már ódai magasztokban. Akkor

például, amikor a Föld dicséretét zengi. Vagy amikor a „reményítő idő” utáni vágyakozását fejezi ki. Így várja az isteni békeidőt, óhajtja ezt a mostanában (is) hiányzó állapotot, s ezzel összefüggésben föltárja belső küzdelmeit. Ahogy ezt egy töprengő, gondolkodó és mélyen érző írástudó teszi.

Néhol el-elszakad a bevezetőben említett kötött formától, és – mintha eltűntek volna bizonyos sorok – üres vonalakkal egészíti ki a szöveget, mint ha töredékes lenne... Miként hajdani, torzóként fennmaradt írásoknál látjuk. Mint ahogy életünk is gyakran torzóként mutatkozik meg, például akkor, amikor világjárvány pusztítja az emberiséget. Vagy éppen a másfajta betegség, a lelki és a testi. Ezekkel is szembenéz Tamás Menyhért úgy, hogy az olvasó is magára veheti az ilyesfajta gondokat. A költő persze ráadásul számba veszi hivatásának árnyait is, többek között így: „...nekem nem jutott hely a nemzedéki sorban...” Pedig a nemzet *sorsa* folyamatosan ott áll a fókuszban nála. S mindez egyéni sorsában változatlan egységben jelenik meg.

Újra ki kell mondanunk, hogy a hűség költője (és írója) ő, aki ugyanakkor a föld, víz, égbolt (profán?) háromságát is szem előtt tartja. Értékrendjében ma sem más áll a középpontban, mint Tamási Áron. Mondhatunk-e többet így, az új kötet kapcsán?

GRÓH GÁSPÁR

Vári Fábián László: Közelít valaki; Tamás Menyhért: Magamban viselt világ

Nap, 2023

Ahány költő, annyiféle költői irány és modell, és azokon belül is mindegyik vers önmaga. Mégis: a költészet maga egyetlen világ, és a benne lévő kisebb világok is jellegzetesek, amikor önmagukat definiálják. Vári Fábián László 2015 és 2023 között született verseit közreadó új könyvének egyik záró verséből azért idézek hosszabban, mert ott van benne mindaz, ami ezt a kötetet jellemzi: „Szép világunkra rossz szelek járnak, / emlékeink mossa globális eső. / Lőttek a tavasznak, lőttek a nyárnak, / csak balsejtelveink jönnek elő. // A vég urai ott nyílt színen hágnak, / vakuljon, aki nem ehhez szo-

kott! / Szukáik mind génmanipuláltak, / és sátáni méhük programozott.”

Keserű kiábrándultsága kontrasztjaként könynyed, majdhogynem szórakoztató verselés, miközben a köznapok nyelvhasználata kerül kivételezett helyzetbe. Ezekben a versekben az a világ jelenik meg, amiben élünk, amit tapasztalunk, és amit a tudatosan és manipulatíván szelektált információk cunamija ránk zúdít. Ez a világ csöppet sem költői, de a költőnek is szembe kell nézni vele.

Vári Fábián László ezt egy szellemi fintorral teszi. Költészetének természetére utalva nagyon

nagy példákat lehet idézni. Ami biztos: közelebb áll Villonhoz, mint Rilkéhez, erősebb ihletője a hétköznapi nyomórúsága, mint a gondolatokat, érzelmeiket égből emelő esztétizmus.

Ezekben a versekben a hétköznapi valóság a maga közvetlenségében mutatja magát, mintha maga a valóság gúnyolódna velünk. Nincs tehát mit tenni: a belőlünk gúnyt űző világot mi is kigúnyoljuk, és a *gúny gúnyájába* rejtve őrizzük meg értékeinket. Hogy egy nagyon csúf és nagyon szent tartalmakat rejtő szót idézzek: így őrizzük meg identitásunkat. Abban a korban és abban a világban, amelyben földi időnkét töltjük. Ez a világ pedig valóságán túl is kegyetlen, létünk leglényegét oly mértékig fenyegeti, hogy az már-már elviselhetetlen. Önvédelmi reflexünk azt súgja, hogy úgy éljünk, mintha nem lenne az.

Ezért lesz Vári Fábián legfőbb költői eszköze (trükkje?), hogy megejtően könnyedén beszél szörnyűségekről, miközben azt állítja, hogy „Itt a köveknek is kínjai lesznek, / a bazalt visszaréved lávakorára”. Vagy egy Petőfi-parafrazist fogalmazva mondja, hogy „Már rínak a völgyben a kerti virágok, / lelkükre a romlás, ím, rátelepült. / Ha látod körötünk a való világot, / lásd negatívját is: a nincstelen űrt.” Talán ennyiből is látszik a kötet egészébe rejtett tapasztalat, amely szerint a versek könnyed csúfondárosága inkább kényszerűség, mint belső parancs. Menekülés tehát, de abban a tudatban, hogy nincs menekvés.

„Sem hideg, sem hang, / Sem fájdalom, sem fény / – az idő sem érinthet engem. / De közelít valaki, / megfogja kezem, / s tudom már: minden rendben” – írja Vári Fábián, miközben éppen azt mondja: semmi sincs rendben. Ezért sóhajtja: „eszed hajója zátonyra futott?” Kérdő formában teszi, mert nem tudja elfogadni, hogy bizony így járt, nem is annyira ő, mint inkább maga az emberi nem...

A versekben a hagyományos költészet „emelkedett” témái (szerelem, gyerekkori emlékek, természeti képek, nagy elődök, művek és alkotók előtti tisztelgés stb.) keverednek a mindennapok motívumaival. Tárgyait sorolva akárha publicisztikát írna a költő: a koronavírus, a klímaváltozás, a genderideológia, Brüsszel álságai, az oroszok megtámadta Ukrajna háborúja, a migráció a napisajtó nélkülözhetetlen témái. Ezért olyan nagy bravúr, hogy Vári Fábiánnál mindebből mégis vers és költés-

szet lesz. Kell ehhez jellemzően könnyed, kiváló ritmikájú, szellemesen rímelő versnyelve, de a játszi forma mélylélektani magyarázatot kaphat: ahogyan egy kisgyermek kijátssza magából élete tragikus fájdalmait, úgy Vári Fábián verselésének játékossága is a tragikumra adott válasz. És válasz másra is: a költészet erejének fogyatékos voltára. Arra, amiről valaha (az e kötet egyik versében megidézett) Babits így

sóhajtott: „ha holtat nem ébreszt, mit ér a trombitaszó?” Ezt a fájdalmas tapasztalatot szenvedti Vári Fábián László is. De aztán ő sem tehet mást, mint általában a költők. Mert akinek nincs semmi mása, mint a trombitája, az még tehetetlenségét látva sem tehet mást, mint hogy trombitáljon. Azaz, ha költő, akkor írja a verseit, mert hátha...

Tamás Menyhért új könyvét verseskötetként kézbe véve azt tapasztaljuk, hogy az egyúttal képeskönyv is. Eközben a versek a költészet fogalmának régóta természetes nagyvonalú értelmezése szerint mondhatók versnek, de természetesen azok. Ám a kötet egészét talán érdemes akár verses naplóként olvasni, feltéve, hogy egy naplótól nem feltétlenül a mindennapok eseményeinek krónikáját várjuk, hanem hangulatok, érzések, gondolatok rögzítését is, azaz költészetet, arról az *időről*, időszakról, amelyben született, és valami többről, másról is.

Ezért örülhetünk, hogy ott van benne az *Idő* is, a végtelen. Kétféle idő jelenik meg benne, ahogyan az a költészettől el is várható. Ütközésükből fakad a mindent belengő kétség, valamiféle atmoszferikus szomorúság, lemondás, leszámolás a léttel, létezéssel, étellel. Mi sem jellemzőbb a mostani Tamás Menyhértra, mint hogy húsvéti verset írva a kálváriáról, a júdási csókról, árulásról szól – és nem a megváltásról, feltámadásról (talán éppen azért, mert abban úgyis hiszünk). A hiányok, veszteségek okozta fájdalom valamiként földoldódik az emlékeket megszépítő, elégikus hangjukkal is filozofikus harmóniát kereső szemléletben.

A kötet világát akár az „Árnyak kertje” cím is jellemezhetné, amiben a pusztulás és a megújulás reménye találkozna. Ezt az értelmezést támasztja alá, hogy a verseket (a naplóbeli tények reflektív megjelenítését) végső soron mégsem a mindenre kiterjedő lemondás, melankólia határozza meg – noha ez az atmoszféra adja színeit. E felülemelke-

dés döntő oka az a hit, hogy nem pusztulhat ki a létezésből a reménység, amiért meg is kell dolgozni: a költő-író tisztességgel megélt életére tekintve akkor is reménykedik, amikor el akarja kerülni a végszámolást, és (főként) nem akar hivalkodni. De annyit mégis ki kell mondania, hogy bízunk abban: „nem felejt el az idő”.

Vagyis minden ellenkező, fájdalmas tapasztalat ellenére van valami, ami nemcsak az elmúlást, hanem a megújulást is ígéri – ahogyan a lehulló őszi levelekben is ott van tavaszi születésük emléke mellett a következő tavasz üzenete. Az, hogy a személyes mulandóság maga is része a kozmikus körforgásnak, a folytonos megújulásnak. Ez pedig még akkor is biztatás, ha az elkerülhetetlen elmúlást ígéri minden létezőnek.

Igaz, kimondatlanul. De a paraszti világ bölcsességének örökségeként Tamás Menyhért tud valami mást, ami nemcsak a költészetben vagy a zenében fontos: hogy a csend ugyanolyan lényeges, mint a hangok. Esetenként még fontosabb is. „Nálunk-felé az őrző szem igen jól ismerte, kinek a hallgatására kell odaügyelni” – írja. A termékeny hallgatás viszont nemcsak az ember sajátja, hanem a természeté is – és a költő nagyon is érti az ilyen csendeket.

Ezt jelzi, hogy a kötet első képe egy őszi falevél. És ezért írja azt is, hogy „míg élsz, egyedül az őszi levélre / hallgass. Ismeri az útját...” Nem tudhatjuk, véletlen-e, vagy tudatos, hogy éppen ezekkel a sorokkal szemben egy különösen fontos kép van. Ezen egy réges-régi fényképet, azon egy fejkendő asszonyt láthatunk: a költő édesanyját. Kép a képen: mellette könyvgerincek, rajtuk a művek teljes címe nem olvasható el. Amennyi mégis látható belőlük, töredékként is üzen. Az egyik ennyit mutat

magából: „*Hontala*”, és még látszik mellette a szövegi *n* betű bal oldali szára. Alatta másik könyv, annak címéből ennyi látszik: „*gis élü*”. Ez is könnyen kiegészíthető: „*mégis élünk*”.

Ezek a töredékes szavak beszédeselek: Tamás Menyhért világának kulcsaként is érthetők. Életét és írói életművét végigkísérte a hontalanság, a menekülés, az idegenségérzet élménye – és rá a válasz: ha ezt adta a sors, ezt adta az idő, akkor sincs más. *Hontalanság* ide vagy oda, *mégis élünk*.

Mi segít „mégis élni”? Annyi más mellett a képeken sokszor felbukkanó könyvespolc erre is választ adhat: a költő olvasmányai a szellem választát kínálják. Vannak örök barátai: Móricz Zsigmond, Ady, Babits, Nagy László, Szabó Lőrinc, Berzsenyi, Arany, József Attila, Dante, Kazinczy. Azt is tudjuk, hogy ott a helye köztük Tamási Áronnak és sokan másoknak is. A könyv képanyagának természetesen nem az olvasmányélmények teljességének megmutatása volt a célja, mégis egyértelmű: határozottan utal arra a világgépre, értékrendre és arra az átfogó műveltségre, ami Tamás Menyhért világát meghatározta. Mert a Mária Terézia által Erdélybe küldött Buccow tábornok madéfalvi rémtette, a székelyek Bukovinába, majd Bukovinából való kényszerű menekülésének emléke csak történelmi háttér, még ha döntő fontosságú háttér is egy írói-költői életmű születésének. A döntő az, hogy lehet-e ezzel az örökséggel valamit kezdeni, lehet-e ebből (és másféle) múltból a jövőnek szóló üzenetet formálni.

Tamás Menyhért sikeres, mert termékeny feleletet adott erre a kérdésre. Nemcsak ebben a kötetben, hanem egész életművében: mert akkor is előretékel, amikor visszanéz. És ezért mondja azt ez a könyv is, hogy a mulandóságban nem az elmúlás az utolsó szó.

STURM LÁSZLÓ

Fecske Csaba: Hiteles nyomat

Irodalmi Jelen, 2023

Fecske Csaba legszebb versei – hangzik az alcím. A kötet időzítése alighanem összefügg azzal, hogy a költő 2023-ban töltötte be hetvenötödik életévét. A régi és új termésből kialakult válogatás nyolcvan-

négyművet kínál föl az olvasónak (az életműben jól eligazító utószó szerzője, Kégl Ildikó számolta össze). Persze, akad köztük négy-öt(-hat?) darab, amit kihagytam volna. Összességében viszont nem az az

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

érzésem, mint a legtöbb szerzői válogatás esetén, hogy a kevesebb több lett volna. Ellenkezőleg. Az ennyire egyenletesen jó színvonal biztosítéknak tűnik, hogy bőven lett volna még pár tucat mű, ami beférne. És bár maga a szerző azt nyilatkozta valahol, hogy mindennap dolgozik, így sok a kevésbé sikerült műve, de a művészek értékét, tudjuk, a csúcsokkal mérjük. Korábbi könyveit fellapozva mindenképp igazolódik a sejtés: míg a *Hiteles nyomat*-ból elvenni alig, hozzátenni könnyedén lehetne.

Itt a gyermekversek kivételével képviselve van a költő minden nagy témája: a szerelem, az azzal több-kevesebb átfedésben mutatkozó erotika (az ilyen versek megítélése néha nem csak esztétikai ízlés kérdése), a család, a különböző költőkre rájátszó átiratok, az életterek (főleg a Bódva-völgyi szülőföld, Szögliget és a régóta lakóhely Miskolc).

Mindent átítat az alapérzés, miszerint az idő múlik, az emlék marad, de nem tudni, általa végül is mi őrződik és mire. Ezt a szinte rögeszmés figyelmet mégsem érezzük monotonnak, mert változatos módszerekkel szövődik egyre tovább. Számos hagyományt elevenít meg ez a versvilág, számos költővel rokonítható. Szabó Lőrinc tárgyilagos mindennapisága, Juhász Gyula fényes melankóliája, Kosztolányi halálfélelmet élet- és színszomjúsággal ellensúlyozó impresszionizmusa már több értelmezőben fölmerült, és folytathatjuk a sort Tandori létkérdésekre mutató elvontságával vagy akár a Fecskeéhez hasonló életvilágot kihagyásos technikával sűrítő Bertók Lászlóval.

A főbb jellegzetességeket töményen és talányosan összegzi a kötetkezdő és -címadó szonett: „mi egyszer volt szűz többé nem lehet / a lét sötét pecsétje rajta van / ágyába csalja az emlékezet / e kéjsóvár szatír minduntalan // el semmi sem múlik csak ottmarad / mögötte annak amit kergetett / sötétben ível át a boltozat / termet idézve pusztá ür felett // hely megjeleni hol hozzá idő / tűnésnyi épp megszáritkozni csak / mutatja trükkjeit a lehető // míg készül a legvégső változat / az összes többen mindig áttűnő / egyetlen arc a hiteles nyomat”

Lét és nemlét, az ellentmondásos szerepű emlékezet, a semmi ellenében világot (helyet?) teremtető vágy, a „tűnésnyi” idő és a saját vagy isteni egyetlen arc rejtélye. Ha sikerülne mindezt így megérteni, kulcsot adhatna Fecske Csaba egész munkásságához. Csak az a baj az anyagán elégánsan felülkerekedni akaró értelmezőnek, és az a jó a versélvezőnek, hogy már ebben az egy műben is ösztönzően

sokoldalú jelentésekkel szembesül. És ha a kulcsfogalmakra ráolvassuk a többi verset, sok minden érzékletesebben rajzolódik ki, ugyanakkor újabb és újabb kérdések érkeznek velük. Alighanem ez az oka, hogy a költő, bár ismétlődő motívumokkal, helyzetekkel „dolgozik”, ezek végső megragadhatatlansága miatt nem válik önismétlővé.

Jól mutatja a fentieket a két kulcsfogalom, az idő és az emlékezet. Az idő „fut akár a nyúl”, „életünk uszadékait / sodorja az idő árapálya” (az árapály talán az oly gyakran emlegetett öröm és bánat, gyönyör és kín váltakozása?), „talál magának munkát az idő”. Jó esetben tartalmasan folyik („szívét szelíden körbefolyja az idő”), máskor megtorlódik, elakad, kiürül („ez már nem az az idő”, „a meddő idő / nem szült se gyönyört se kint”, „amit az idő lassan összehordott / most azt nyüvi pusztítja irgalmatlanul”). Ezt értjük. Még a pillanatban vagy az ürességben megszűnő idő is („mintha idő nem is volna / vagyunk csak úgy vidáman a nyárban” – „rettegve várom hogy egyik perc utolérje / a másikat nehogy itt maradjak / idő nélkül a gyűrött lepedőn”; „a céltalan idő matat”). De már igencsak megtorlkoztatja agysejtjeinket, mikor olyanokat olvasunk: „ollóját élezi a rák / hogy az idő fenekét kifúrja / s máshol kezdődjék minden újra”, vagy „jó nekem itt nem szorít a levegő / nem sajtol ki belőlem semmi fölöslegeset az idő”. Az idő tehát cselekvő is, nemcsak pusztá keret. Hoz és visz lehetőségeket. Sugallja, hogy ráhangolódva kell élni, de sugallja azt is, hogy az igazi az lenne, ha az időn kívüli – telített – pillanatban meg tudnánk maradni. Immár csak más kötetekben szereplő versekből idézve: van, hogy az idő folyamatossága kelt jó érzést (*Szögliget*: „Szádvár napszitta romjai alatt / hétszáz évre visszamenőleg / látni az időt”). Van, hogy épp elfedi az értéket (*Mese*: „elővillan az idő / hasadékein át gyerekkorom”).

Érezzük mindennek egyszerre való igazságát. Az ismert folytonos áttűnése a zavart keltőbe így nem a zagyvaság érzését kelti, hanem újra és újra felajzza az elmét.

Hasonló a helyzet az emlékezéssel. Őrzi a tűnt időt, de nem tudjuk, mit is őriz valójában. Lehet, hogy csak élősködik a régi képeken, a lét ürességét próbálja az ember elodázní a régvoltakkal folytatott játszadozásban. Ezt az élősködést sokszor az „éhség” jelzi, például az öreg szülőkről írt versekben: „ott vagyok éhükbe veszte már / lerágva csontig [...] nem a reménységük vagyok rég / önző szeretetük

keserű étke csak" (*Éhükbe veszve*); „múltamban járok tanúm két öreg / kiket már alig takar a testük / kik velem csillapítják éhüket / a tűnt időt egymásban keressük" (*Ők múltnak el*). A több versben leírt elhagyott lakások szintén ezt a kiüresedés-érzést hívják elő.

Néha az emlékezet erkölcsi kötelesség, az elmúltót őrzi, amíg lehet: „ma rád gondoltam nemlétezőm [...] elmúltam hatvanéves / mi lesz majd veled nélkülem / hová leszel ha az én agyam is kivet magából" (*Mi lesz veled*). És a személyiség is talán ennyi, a múlt egyben tartása: „mint cernát a tűfokán a kéz átfűz / az idő testemen ami szétfeszlett / összefércelni velem" (*Összefércelni velem*).

Az emlékezet végül lehet intuitív rávezetés a maradandóra, bizonyítéka az isteni létértelennek, az öröklét megízlése: „semmi sem múlik el egészen lesz ami volt / és lesznek akik valaha voltak" (*Anyegin elkallódott levele*); „és lesz egy pillanat mely éppúgy elillan / mint a többi de el nem múlik soha" (*Búcsú egy baráttól*).

Nyilván az utóbbi a reményt keltő és vonzó (és az erkölcsi tartást is ez alapozná meg), de valamiért nem lehet megmaradni benne: „életfogytiglani délután vonatfűtt / cikkant át a tájon hirtelen / egymásba kapaszkodik a fenn és a lenn / itt kéne maradni de nem tehetjük" (*Nem tehetjük*). Idővel még az ilyen pillanatok valósága is kétesé válik, és ismét előtérbe kerül a félelem. A remény és az elbizonytalanodás folyamatát, forgandóságát követi végig a *Talmi gyönyör*: „mi mindent őríz az emlékezet / fontosat fölöslegeset / ami valahogy mégis / megőrzésre érdemes lehet [...] mindent ami volt most visszaszeregetek / óvatos félelem szorongat / a múlt orvul jelenemre tör / az emlékezés talmi gyönyöre gyötör".

Nemcsak a végső semmi riaszt, hanem az emlékek, álmok árnylétébe ragadás is (az álom és az árnyék is vissza-visszatérő téma). Jézussal mondatja a költő *Az Olajfák hegyén* című (ebben a kötetben nem szereplő) versben: „félek, hogy beszorulok a lét / és a nemlét közötti részbe". (Az ugyanitt olvasható sorok pedig talán a költőnek a transzcendenshez való viszonyát összegzik: „sose kételkedtem szavaidban / de nincs elég erőm széttörni / a földi lét bilincseit".) A beszorulás képzelete egyben átvezet a *Hiteles nyomat*ban is közölt *A Széchenyi utcai koldushoz*. A nyomorék koldusról olvassuk: „van mint a

kő / mint a szemrésbe szorult csillag benne minden seb lejárt / véget ért minden ünnep / a véletlen ajtó résébe szorult sorsa idegen".

Miközben ezeken gondolkodunk, adódik egy képlet, miszerint az egyszeri események mögött ki-rajzolódik igazibb valóság gyanánt egy struktúra, amelynek az egyszeri, a konkrét csak pillanatnyi alakja. Erre a sémára ráhúzhatjuk az emlékezet különböző hangulatait. Lehet, hogy a struktúra csak felhasználja a konkrét létezőket, önmaga fenntartása az egyetlen cél, az üres működés: „része vagyok egy roppant üzemnek / mely működik szüntelen hiába" (*Már a halál is kevés*); „rigót működtet a korareggel [...] tudom működik minden nélkülem" (*Őszireggel*) (a két idézett vers itt nem, csak egy korábbi válogatásban szerepel). Az ilyen világban a személyiség csak látszat, pusztán a struktúrában betöltött

hely határozza meg (ez a fajta felfogás teremt közösséget Fecske Csaba és Tandori között). A létezésnek erre az illuzórikusságára utalnak a „mintha" szóval bevezetett közérzetképek: „ami történik mintha / nem igazán történne meg" (*Bűnhődés*); „minden ami van olyan csak mintha" (*Koraregeli séta*). Az ember mint pusztá helyi érték mutatkozik meg a kép üres helyeként, hiányként (szintén kedvelt

motívum a költőnél): „mint kép helye / a falon világít homlokod mögött hűlt helyem" (*Összefércelni velem*); „világítottak fehéren a képhelyek [...] úgy álltál ott eltökélve konokan / akár egy vaskampó akár a szeg / mely semmit sem tart csupán ott van / jelezvén helyét valaminek" (*Költözés*); „üres képkeret / benne pókháló a kép helyett" (*Talmi gyönyör*). Az utószó írója szerint „egy visszavágyott szerelmet idéz fel" az *Ami lehetne még*. Lehetséges, de mögé láthatjuk a fenti struktúra-felfogást is, a harmadik és az utolsóelőtti sor mindenesetre erre bátorít. (A harmadikhoz a köteten kívüli *A test maradtból* egy párhuzam: „testünkbe kapaszkodik a vág".) A szutyok, ami a sérült szívből kidől, eszerint lehet a lényegtelennek bizonyuló túlzottan személyes, túlzottan esetleges: „kiüt rajta a tenger sója / emlékezni kezd a bőr / testet cserél a szerelem / a sérült szív szutyka kidől // látni a parti sziklákon a tenger / szétloccsant agyvelejét / egyik történet mint a másik / nincs ami lehetne még".

Mint a fenti vers érzékelteti, a struktúra, még ha túlnyomó is, akkor se mindig egyértelműen kiüresítő,

illetve ez a kiüresedés néha ellentmondásos, mert megkönnyebbülést szintén hozhat. Viszont van másik értelmezés is. A világot működésben tartó kép-let – és ekkor helyesebb már nem struktúrának, hanem organizmusnak, erőnek, ilyesmi-nek nevezni – az előzőekkel épp ellenkezőleg, teljességhez is vezetgethet, maga is személyiségként léphet fel. Olyan erőterként, amely egy mögötte álló harmadik szint, az „egyetlen arc a hiteles nyomat” révén intézi a világ sorát. Az ismétlődő sémák ekkor nem bedarálják, hanem segítik az egyedi létezőt az istenire hangolódni. A már többször idézett *Nem tehetjük* című versben az időtlen teljesség pillanatát, a fenn és lenn egymásba kapaszkodását előkészíti a tájleírásba bújtatott szakralitás: „az út két oldalán sok kíváncsi katáng / ikonok óaranyával búzaföldek / amit itt-ott pipacs pirosa tör meg”.

Itt a képlet, a folyamat is igényli a személyiség részvételét, és így minden látszólag ismétlődő valójában más lesz: „bármilyen történik új és meglepő / és minden történet csak nyer velünk” (*Telünk*). És örömteli, életteli: „átpréseli magát a nyár / a gyümölcsön iparkodik hogy / valami formát öltson alma körte / barack szilva ehhez boldogan / adja magát ha nem is örökbe kölcsön” (*A sárba le*).

Melyik az igazság? Reméljük csak, vagy hinni tudjuk legfőljebb, hogy az utóbbi. Az életben azonban mind a kettő létező tapasztalat és hangulat. Fecske Csabánál egy-egy versen belül is általában váltják egymást, keverednek. Ahogy a legkifosztottabb, struktúrára szűkült élet talán a legközelebb van a szentséghez. Az öregek minden tehetetlenségük mellett is valamiért „a fényből a fényesebbe” távolodnak (*Éhükbe veszve*), „cirógatják hasát az égnek” (*Camille Corot: Coubron emléke*). Még a nyomorék koldus sorsában is felcsillan a *Nem tehetjük*ből

ismerős motívum: „arca kifejezéstelen akár egy ikoné” (*A Széchenyi utcai koldus*).

A bizonytalanságban az emlék hol kiüríti, hol feltölti a reményt. Alapmagatartásnak marad az Anyegin-élmény útmutatása (ehhez a kötetben és azon kívül is több vers kapcsolódik): az állandó veszteségben élés sok kis öröme. A sok között talán a legbölcsebb a – vidéki – szemlélődés, amely a világ talányosságát biztatónak érzékeli: „én kivénhedt faun / hosszú idő után újra falun [...] elnézem a rejtőzködő / világ apró rezdüléseit tétova gesztusait [...] a fáradt nap a Bükk feje búbjáról búcsút int nekem / beavat az elmúlás misztériumába / a dolgok csodálójá vagyok inkább mint tudója [...] és fölragyog a mindenségből gyúrt kicsiny golyó” (*Újra*). A meditatív beállítottság révén a létszférák folyamatosan egymásba csúsznak. Konkrétság és (lét és semmi pólusai közt pulzáló) elvont fogalmiság, élő-lény és tárgy, látás és érzékelés ér össze hangulatokkal gyönyörködtető és jelentésmezőkkel elgondolkodtató módon. Az eddigi idézetek bőségesen illusztrálják mindezt, de jöjjön még egészben a *Tél* című költemény: „belepte tiszta gyapjával a tél a falut / valahol a semmiben tévelyeg az út // hangtalan bámészkodnak körben a hegyek / a seszínű égen a nap nem is nyugatnak – veszendőbe megy // szilánkokra töri a levegőt erdőben a vad / röptéhez a vágy nem talál magának madarat // fuldoklik a csenevész patak a jég alatt / gazdátlan agy gondolatai az iszapba fúródott halak // a néma hóban tipegő varjú sötét / foszlány az éjszakából csőre a csöndet reccsenti szét // zárlatos kábelként sercegnek a zúzmara-lepte fák / alattuk a szűz havon láb még nem ejtett hibát // a lopva csusszanó éj mint óriáskígyó nyeli el / a falut rég elfelejtett hangra siránkozó cinkehang felel”.

LOSONCZI BÉLA, Tejút, 2023, olaj, tempera, vegyes technika, rétegelt lemez, fa, 36x80 cm